

Kirsi Autio

**Kerrottu toimijuus ja toimintakyvyt pakolaistaustaisten
nuorten aikuisten koulutus- ja ikäsiirtymissä**

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO

Filosofinen tiedekunta

Ohjauksen pro gradu –tutkielma

Maaliskuu 2019

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Tiedekunta – Faculty Filosofinen tiedekunta		Osasto – School Kasvatustieteen ja psykologian osasto	
Tekijät – Author Kirsi Autio			
Työn nimi – Title Kerrottu toimijuus ja toimintakyvyt pakolaistaustaisten nuorten koulutus- ja ikäsiirtymissä			
Pääaine – Main subject	Työn laji – Level	Päivämäärä – Date	Sivumäärä – Number of pages
Ohjaus	Pro gradu -tutkielma	x	26.3.2019
	Sivuainetutkielma		
	Kandidaatin tutkielma		
	Aineopintojen tutkielma		
Tiivistelmä – Abstract			
<p>Pro gradu –tutkielma käsittelee alaikäisinä pakolaisina tai turvapaikanhakijoina Suomeen saapuneiden, nyt jo nuorten aikuisten, elämänsä merkittäviksi määrittäviä siirtymiä. Tutkielmassa kysytään, millaiset asiat näyttäytyvät merkityksellisinä tapahtumina, siirtyminä ja valintoina nuorten elämänsä merkittäviksi. Tarkentavia tutkimuskysymyksiä ovat: millaista toimijuutta ja toimintakykyä nuorten tulkinat koulutus- ja urasiirtymistä ilmentävät, millaisia toimijuuden mahdollisuuksia ja esteitä kertojat liittävät siirtymiin, valintatilanteisiin ja valintamahdollisuuksien kirjoon sekä miten kertojat asemoivat itsensä toimijoina suhteessa menneisiin valintoihin ja siirtymiin tai tulevaisuuden toiveisiin.</p> <p>Tutkielman keskeisiä käsitteitä ovat toimijuus ja sitä tarkentava toimintakyvyn käsite. Tutkielmassa toimijuus ymmärretään yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksessa relationaalisesti rakentuvana toimintana. Toimintakyvyn käsite määrittyy Amartya Senin ja Martha C. Nussbaumin toimintakykyajattelun viitekehyksessä. Tutkielman aineisto koostuu seitsemästä temaattisesta kerronnallisesta haastattelusta, jotka on tehty vuosina 2016-2018 eri puolilla Suomea asuville 19-28 -vuotiaille pakolaistaustaisille nuorille aikuisille. Narratiivinen tutkimusstrategia teoreettis-metodologisena viitekehyksenä on ohjannut niin kerronnallisen haastatteluaineiston keruuta kuin aineiston tulkintaa, jossa metodologisina työkaluina on hyödynnetty kertomuksen aikakehyksiä, kertomuksen rakenneosien analyysia, odotusanalyysia ja positiointiteorioita.</p> <p>Suhteessa aikaisempaan tutkimukseen tutkielma tarjoaa narratiivisesti tarkan ja yksityiskohtaisen näkökulman maahanmuuttajataustaisten nuorten toimijuuteen. Tutkielman keskeiset tulokset avaavat sitä, miten vaade osata paikallista kieltä maahan tullessa nyrjyttää nuorten ikään ja nuoruuden elämänsä vaiheeseen liitetyn toimijuuden paikaltaan etenkin 14-17-vuotiaina Suomeen saapuneiden nuorten kohdalla. Nuorten toimijuuteen sosiaalisesta ympäristöstä kohdistuvat kontekstisidonnaiset odotukset näyttäytyvät keskenään ristiriitaisina.</p> <p>Tutkielman tulosten mukaan nuorten toimijuus on vahvasti sosiaalisissa suhteissa rakentuvaa. Kertomuksissa merkitykselliseksi toimijuutta vahvistaviksi toimintakyvyiksi nousevat mahdollisuus elää yhteydessä perheeseen ja kokea kunnioitusta, ystävyysuhteet, mahdollisuus saada koulutus ja työllistyä sekä mahdollisuus tehdä hyvää. Toimintakykyjen käyttöönottoa tai olemassa oloa heikensivät epävarmuus ja ahdistus, yksinäisyys, rasismi, ero perheestä, epäilyt työllistymisestä, suomen kielen taidottomuus. Relationaalisuus ei määrity vastakohtaksi autonomiselle toimijuudelle, vaan pikemminkin käytössä olevien toimintakykyjen käyttöönotto vahvistuu kannattelevien ja nuoren toimijuuden tunnistavien ihmissuhteiden myötä. Tutkimus nostaa esiin rasismin yksilön toimintakykyä heikentävänä tekijänä niin sosiaalisissa suhteissa kuin rakenteellisissa käytännöissä koulutus- ja työelämäkonteksteissa.</p> <p>Elinympäristöllä, sosiaalisilla suhteilla, statuksella ja yksilön sisäisillä kyvykkyyksillä on merkitystä tilanteisesti rakentuvalla toimijuudella, sen vapaudella ja rajoilla. Osa nuorten toimintakykyyn vaikuttavista tekijöistä vahvistuvat ajan kuluessa (kielitaito, koulutuksellisesti saatu tietämys). Osa puolestaan vaihtelee vahvasti ympäristöstä johtuvista tekijöistä (kuten arvostuksen kokeminen, työllistymismahdollisuudet).</p>			
Avainsanat – Keywords toimintakyky, toimintamahdollisuudet, toimijuus, pakolaiset, nuoret, maahanmuuttajat, narratiivisuus, siirtymät,			

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Tiedekunta – Faculty Philosophical Faculty		Osasto – School School of Educational Sciences and Psychology	
Tekijät – Author Kirsi Autio			
Työn nimi – Title Narrated agency and capabilities in the educational and age-related transitions of refugee-background young adults			
Pääaine – Main subject	Työn laji – Level	Päivämäärä – Date	Sivumäärä – Number of pages
Counselling	Pro gradu -tutkielma	x	26.3.2019
	Sivuainetutkimus		
	Kandidaatin tutkimus		
	Aineopintojen tutkimus		
Tiivistelmä – Abstract			
<p>The aim of this master's thesis is to retrace the meaningful transitions of life course in the lives of young adults with refugee background. The research questions are: which transitions, decisions and events appear meaningful in the stories of young adults. What kind of agency and capability the young adults' interpretations express? What kind of possibilities or obstacles are connected to these events, transitions and decisions? How the tellers position themselves as agents in respect to these life events?</p> <p>The main concepts of the thesis are agency and capabilities. The agency is defined as a relationally emerging action and a continuum of capabilities. The capability approach is used to focus the understanding of agency to the freedoms and possibilities that underlie the action. The narrative research strategy forms the theoretic-methodological framework of the thesis. The analytic tools used in the thesis are timeframe analysis, Labovian analysis of the structure of a story, expectation-oriented analysis and position theories. The thesis' empirical material consists of seven narrative interviews of young adults 19-28 years old. All the interviewees were minors when they arrived in Finland either with their families or alone.</p> <p>The thesis' narrative analysis sets out the formation and expressions of agency in detail. The main results propose that the agency of the young adults with refugee background is socially bounded. The living surroundings, social relations, status and personal capacities affect the agency and decisions in age-related and educational transitions. The immigration is interpreted to lead to a big change in children's and young people's social relations and support. The age-related and educational transitions are interpreted to become distorted especially in the life courses of young people, which immigrated to Finland in their teen-years. The expectations towards young people's agency seem to vary in different social contexts. These contradictory expectations concretises in the actor positions the narrators use to open the possibilities and obstacles in the meaningful transitions of their lives.</p> <p>In the narratives the social relations and support are heavily transformed during the refugee years and after immigration. The autonomous agency doesn't seem to be the opposite of the relational agency. In the young adults' narratives the affiliation and varying social networks strengthened autonomous agency. On the contrary social exclusion, racism, loneliness, family separation, employment insecurity, contingency of future events and lack of local language proficiency limited possible expressions of agency.</p>			
Avainsanat – Keywords agency, capabilities, young people, refugee, immigration, transition, narrative,			

Sisältö

1 JOHDANTO	1
2 TUTKIMUSKOHTENA PAKOLAISTAUSTAISET NUORET AIKUISET	3
3 MAAHANMUUTTAJATAUSTAISTEN NUORTEN SIIRTYMÄT PERUSKOULUSTA TOISELLE ASTEELLE	7
4 TUTKIMUKSEN TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT	10
4.1 Toimijuus	11
4.2 Toimintakykyajattelu toimijuuden tarkastelussa	15
4.2.1 Toimintakykyajattelun keskeiset periaatteet ja käsitteet.....	15
4.2.2 Nussbaumin toimintakykyteoria.....	19
4.2.3 Toimintakykyajattelun kritiikkiä.....	21
4.2.4 Toimintakykyajattelun soveltaminen omassa tutkimuksessani	23
4.3 Tutkimuskysymykset	25
5 TEMAATTISET KERRONNALLISET HAASTATTELUT TUTKIMUSAINEISTONA	26
5.1 Tutkimusaineisto	26
5.2 Kerronnalliset haastattelut	28
5.2.1 Haastattelun taito ja eettisyys.....	29
6 TUTKIMUSSTRATEGIA	33
6.1 Sosiaalinen konstruktionismi	33
6.2 Narratiivinen analyysi sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä.....	35
6.3 Mikä on kertomus?.....	36
6.4 Narratiivisen analyysin metodologinen työkalupakki teemallisten elämätarinoiden analyysissa	38
6.4.1 Kertomustyyppit ja aikakehys-analyysi	38
6.4.2 Kertomusten rakenteellista analyysia: Labovin ja Waletskyn kertomuksen rakenneosiomallin soveltaminen haastatteluaineiston analyysiin	40
6.4.3 Odotusanalyysi kertomusten epäjärjestyksen tunnistamisen ja erittelyn välineenä.....	43
6.4.4 Positiointiteoriat toimija-asemien tunnistamisen välineenä	45
6.4.5 Analyysin kulku.....	47
6.5 Narratiivisen analyysin eettisyys kerronnallisen aineiston tulkinnaissa.....	48
7 KERROTTU TOIMIJUUS TOIMINTAKYKYKATEGORIOISTA KÄSIN TARKASTELTUNA	49
7.1 Pakolaisuus ja lähteminen mahdollisuutena elää normaalipituinen elämä.....	50
7.2 Muutot liikkuvuuden rajojen ja vapauksien esilletuojina ja toimijuuden uudelleen määrittämisen hetkinä.....	54
7.2.1 Suomeen muutto toimintavapauksista riisuttuna liikkuvuutena ja sopeutuvana toimijuutena	55
7.2.2 Institutionaalisista ja ikäsidonnoisista käytännöistä juontuva pakotettu tai ohjattu liikkuvuus.....	58
7.2.3 ”Minä en lähde mihinkään” - Lastenkodissa pysyminen oman liikkumavapauden puolustuksena	63
7.2.4 Liikkuvuuden toimintavapauksien lisääntyminen.....	67
7.2.5 Kansalaisuus liikkuvuutta mahdollistavana toimintakykynä.....	69
7.3 Yksinäisyys ja masennus henkisen hyvinvoinnin esteinä	72

7.3.1 Ulkopuolisuus toimijuutta ja henkistä hyvinvointia koettelevana sosiaalisena olosuhteena	73
7.3.2 Toimijuuden tunto henkisesti raskaissa tilanteissa	76
7.4 Tietäminen, ajattelu ja itsensä kehittäminen	80
7.4.1 Etnistyyviä polkuja pitkin toisen asteen opintoihin	81
7.4.2 Kielitaidottomuus nuorten toimijuuden rajaajana ja tietämyksen kyseenalaistajana.....	84
7.4.3 Relationaalisesti vahvistuva toimijuus koulutus- ja työelämäsiirtymissä	89
7.4.4 Itsensä kehittäminen, jatkokoulutus ja tiedon tuottaminen.....	92
7.5 Työntekeminen mahdollisuutena elää kunniallista elämää ja olla avuksi	97
7.5.1 Työn tekeminen itsemääräämisoikeutena ja kunniallisena kansalaisuutena	98
7.5.2 Auttaminen työn tekemiseen kytkettyinä toimintakykyinä ja toimija-aseman muutoksena	103
7.6 Yhteen kuulumisen ja sosiaaliset verkostot relationaalisesti rakentuvan toimijuuden kulmakivinä	107
7.6.1 Perheen merkitys nuoren toimijuuden rakentumiselle.....	108
7.6.2 Kaverisuhteiden merkitys yhteen kuulumisen toimintakyvylle	112
7.6.3 Kannattelevat aikuiset; välittävien ammattilaisten merkitys toimintakyvyn vahvistamisessa	117
8 YHTEENVETO: PAKOLAISTAUSTAISTEN NUORTEN AIKUISTEN TOIMIJUUDEN RISTIPAINHEET	122
8.1 Alati muuntuva, ristiriitaisten odotusten läpäisemä toimijuus.....	122
8.2 Suomen kielen taito ikä- ja elämänvaihesidonnaisen toimijuuden nyrjäyttäjänä	128
8.3 Ulossulkemisen ja rasismien vaikutukset keskeisimpiin toimintakykyihin	132
9 POHDINTAA KERROTUN TOIMIJUUDEN TEOREETTIS-METODOLOGISESTA TARKASTELUSTA.....	137
9.1 Huomioita teoreettisten ja metodologisten ratkaisujen toimivuudesta pakolaistaustaisten nuorten toimijuuden tarkastelussa.....	137
9.2 Narratiivisuuden ja toimintakykyajattelun soveltaminen ohjauksen kentällä	139
9.3 Lopuksi	140
LÄHTEET	142

1 JOHDANTO

Niin kyllä, itseasiassa niinku itse en halua mennä ammattiopistoon, ja en tykkää ammattiopistosta, mut pitäs, mut pitäs. Esim. Sama juttu Valmalle, eli kun sanoin että opiskelen yhdeksän kuukautta peruskoulussa eli meidän opettaja sanoi mulle, eli ”pitäis mennä Valma”, sanoin että "en halua Valma, haluaisin yliopistoon". Ja kun olin muistaakseni, että olin noin 19-vuotta eli sanoin että " olen 19, mun pitäis päästä yliopistoon". Eli hän sanoi "Kyllä pitäis pääsee, mutta ensin pitäis mennä Valmaan, kun sulla ei oo todistukset. " Eli kävin Valmassa. Sen jälkeen sanoivat, että pitäis mennä ammattiopisto. Sanoin, että en haluaisi. Ja niinku tällä hetkellä myöskin, en haluaisi ammattiopisto. Haluaisin opintoni jatkuu, halusin opintoni jatkuu. Mut mun pitäis saada ammattitodistus.

Kertoja on Eva, joka saapui perheensä kanssa kiintiöpakolaisena Suomeen ollessaan 17-vuotias, lähtömaassaan lukion viimeistä vuotta suorittava opiskelija. Saavuttuaan Suomeen Eva sijoitettiin ensin peruskoulussa toimivalle kieliluokalle, jossa hän opiskeli vuoden verran suomen kieltä. Sen jälkeen hän siirtyi VALMAan eli toisen asteen ammatilliseen koulutukseen valmentaviin opintoihin. Haastatteluhetkellä Eva oli juuri aloittanut kolmannen eli viimeisen vuoden sisustusalan ammatillisissa opinnoissa.

Kertomus rakentuu kertojan omien odotusten ja suomalaisen koulutusjärjestelmän rakenteellisten odotusten väliselle jännitteelle. Evan eteneminen suomen kielen opintojen kautta Valmaan ja sieltä vuoden jälkeen ammatillisiin opintoihin näyttäytyy institutionaalisesta näkökulmasta odotusten mukaisesti etenevänä, maahan muuttaneen nuoren koulutuspolkuna. Evan näkökulmasta toteutuneet siirtymät eivät vastaa hänen odotuksiaan tavoiteltavista siirtymistä. Kertojan odotukset muodostuvat hänen elämänhistoriastaan kumpuavaa mallitarinaa vasten, joka rakentuu Evan lähtömaan ikäsidonnoisista toimijuuden odotuksista, perheen sosiaalisesta asemasta, arvoista ja omista uratavoitteista. Evan oma tilanne vertautuu haastattelussa transnationaalisen ystäväpiirin rinnakkaisesti eteneviin koulutusuriin, jotka noudattelevat Evan esittämää ajatusta 19-vuotiaana alkavasta yliopistokoulutuksesta. Lausuma *Haluaisin että opintoni jatkuu* kuvastaa kertojan kokemusta siitä, että hän on olosuhteiden vuoksi joutunut sivuun omalta koulutuspolultaan, mutta toivoo pääsevänsä takaisin raiteille. Ammatilliset opinnot saavat Evan kertomuksessa ristiriitaisen merkityksen. Ne osaltaan mahdollistavat opintojen jatkamisen Suomessa, mutta näyttäytyvät ainoana vaihtoehtona, pakotettuna ja hidastavana sivupolkuna edetä omassa elämässä. Evan kertomus

kuvastaa hieman alle 18-vuotiaina Suomeen muuttaneiden nuorten rajattua toimintamahdollisuuksien valikkoa peruskoulun ja toisen asteen nivelvaiheessa.

Tässä pro gradu –tutkielmassa tarkastelukulma on yksittäisten, pakolaisina maahan muuttaneiden nuorten elämänkuluissa, heidän tavassaan tulkita elämänsä koulutus- ja työelämäsiirtymiä ja toimintamahdollisuuksiaan näissä siirtymissä. Tavoitteena on elämäntilanteiden haastattelujen kautta valottaa toimijuuden rakentumista ja sen mahdollisuuksia tilanteessa, jossa lapsi tai nuori muuttaa Suomeen kesken ”koulutuspolun”. Suomalaista koulutusjärjestelmää ei ole rakennettu monimuotoisia ja muuttuvia elämäntilanteita tai ”kesken kaiken” –tulemisiä silmällä pitäen, vaan se perustuu johdonmukaiseen etenemiseen asteelta toiselle (Holopainen 2015). Nuorten subjektiivisten ja ikäsidonnaisten institutionaalisten siirtymien keskinäinen jännittyneisyys on tunnistettu nuorten siirtymiä tukevien asiantuntijoiden keskuudessa (mt.). Tässä tutkielmassa lähestyn koulutussiirtymiä nuorten aikuisten elämäntilanteista haastatteluista käsin. Sosiaalisen konstruktionismin hengessä olen kiinnostunut siitä, millaisia merkityksiä asiat yksilöiden elämäntilanteissa saavat, en niinkään siitä, millaisia huomioitavia toiseikkoja tapahtumien kulkuun liittyy (Juvonen 2015, 53). Haastatteluaineiston narratiivinen analyysi mahdollistaa toimijuuteen ja toimintakykyihin vaikuttavien tekijöiden auki purkamisen ja lähietäisyyden tarkastelun.

Tutkielmassani paneudun niihin mahdollisuuksiin ja esteisiin, jotka määrittävät Suomeen kouluikäisinä muuttaneiden nuorten toimijuuden rakentumista ja elämää koskevien päämäärien, tavoitteiden ja unelmien syntymistä ja tavoittelua. Tutkimuskohteeksi rajautuivat nyt jo nuoriksi aikuisiksi varttuneet, n. 20-30 -vuotiaat henkilöt, jotka olivat saapuneet Suomeen alaikäisinä pakolaisina tai turvapaikanhakijoina. Tavoitteena on päästä kiinni niihin yksilön elämän toimintamahdollisuuksia tuottaviin tekijöihin, jotka yksilön toiminnassa näkyvät käyttöön otettavina toimintakykyinä ja -valmiuksina eläytävissä tilanteissa (Sen 2010, 225; Nussbaum 2011).

Lähestyn ohjausalan keskeistä käsitettä, toimijuutta, Amartya Senin (capability approach) ja Martha C. Nussbaumin (capabilities approach) toimintakykyajattelusta käsin. Ymmärrys toimijuudesta suhteutuu Peavyn sosiodynaamisen ohjauksen viitekehykseen sekä elämänsiirtymien suhteisuutta korostavaan ajatteluun (Peavy 2010; Richardson

2009). Toivon tutkimukseni lisäävän ymmärrystä lapsina ja pakolaisina maahan muuttaneiden ihmisten elämäkulusta, heidän toimintamahdollisuuksistaan ja niistä rakenteellisista ja sosiaalisista esteistä, joista ohjausalan ammattilaisten tulisi olla tietoisia.

2 TUTKIMUSKOHTENA PAKOLAISTAUSTAISET NUORET AIKUISET

Tarkastelen tutkimuksessa alaikäisinä pakolaisina Suomeen muuttaneiden, nyt jo nuorten aikuisten elämäkulullisissa haastatteluissa rakentuvia kertomuksia. Suomeen ulkomailta muuttaneista ihmisistä käytetään yleisesti nimitystä maahanmuuttaja. Termi viittaa siis maahan muuttamisen tapahtumaan. Lotta Haikkolan mukaan termin voikin ymmärtää demografisena ja sosiologisena taustamuuttujana (samoin kuin ikä, sukupuoli, koulutustaso), jolloin maahanmuuttajalla viitataan Suomeen muuttaneeseen ihmiseen ja maahanmuuttoon elämänhistoriallisena tapahtumana. Maahanmuuttajan käsitteeseen kytkeytyy ajatus etnisistä suhteista ja niiden välisistä valtasuhteista (vrt. sukupuolen käsite). Näin ymmärrettynä termi maahanmuuttaja ei kerro itsessään henkilöstä yksilönä, hänen identiteetistään tai integraatiostaan. Kuitenkin samaan aikaan arkipuheessa termi maahanmuuttaja on muodostunut erilaisten, aika lailla negatiivisten merkitysten läpäisemäksi ”maahanmuuttajan” kategoriaksi, jota vastaan tai jonka kanssa Suomeen muuttaneet ihmiset ja heidän lapsensa kamppailevat. (Haikkola 2012, 25-26.)

Tämä kamppailu ja termin vierastaminen nousevat esiin niin maahanmuuttajien identiteettipuheessa (Huttunen 2002; Varjonen 2013; Haikkola 2012) kuin nuorten siirtymiä tukevien asiantuntijoiden puheessa (Holopainen 2015). Käsite on laaja ja häivyttää alleen yksilölliset ja ryhmien väliset erot. Käsitteen tuottaman kategorisoinnin vuoksi keskenään hyvin erilaiset ihmiset joutuvat samankaltaiseen asemaan suhteessa Suomen valtion politiikkaan ja suomalaiseen arkeen (Huttunen 2002, 36-37). Ei ole myöskään täysin yksiselitteistä, kuka on maahanmuuttaja, ja kulttuurinen moninaisuus niin taustojen kuin puhuttujen kielten osalta voi johtua monista eri seikoista. Maahanmuuttajan määritelmä voidaan kokea leimaavana ja ylhäältäpäin annettuna, jolloin ihminen itse ei tunnista tai hyväksy hänelle annettua roolia. (Holopainen 2015, 54.) Esimerkiksi nuoret pakenevat ”maahanmuuttajan” –kategoriaa positiivisemmin määrittäneen ”ulkomaalaisen” identiteetin suojiin (Haikkola 2012, 8). Identiteettejä käsitelleet tutkimukset tuovat

esiin seikan, että ”suomalaisuuden” –kategoria tai identiteetti ei näytä tavoiteltavana maahan muuttaneiden näkökulmasta (Haikkola 2012; Varjonen 2013).

Arkikielessä maahanmuuttajan kategoria ulottuu usein ylipäättään vieraskieliseen väestöön eli Suomessa asuviin ulkomaalaisiin ja Suomen kansalaisiin, joiden äidinkieli on jokin muu kuin suomi, ruotsi tai saame (Tilastokeskus 2015, 9.). Monelle vieraskieliselle nuorelle Suomi on kotimaa, mutta he saavat (päälle liimatun) maahanmuuttajastatuksen esimerkiksi koulun institutionaalisissa käytännöissä (Säävälä 2012, 64). Maahanmuuttajakäsitteeseen ja sen arkikieliseen käyttöön liittyy usein ihmisten olettamista tietynlaisiksi heidän ”alkuperäisen kulttuurinsa” tai etnisen taustansa vuoksi. Tätä olettamisen tapaa, jossa ihmisen ulkoisiin piirteisiin ja ominaisuuksiin aletaan yhdistää esimerkiksi älykkyyteen tai kyvykkyyteen liittyviä ominaisuuksia, kutsutaan rodullistamiseksi. Tällainen toisiinsa kytketymättömien asioiden yhdistely luo ja pitää yllä stereotyyppioita ja ennakkoluuloja ”roduista” ja ”kulttuureista”, jotka ajatellaan suhteellisen pysyvinä ja erilaisuutta ilmentävinä. (Huttunen 2002, 104-105; Kurki 2008, 29; Hiitola & al. 2018, 18) Toinen yleinen selitystapa on kulttuuristaminen, jossa henkilö pelkistyy jonkin yhtenäiseksi olevan kulttuurin edustajaksi. Tällaisessa ajattelussa ihmisten henkilökohtaiset elämänhistoriat, teot ja maailmankatsomukset jäävät yhtenäisajattelun jalkoihin. Esimerkiksi pakolaistaustaisten ihmisten osalta tämä näkyy heidän sodan ja konfliktikokemusten tulkitsemisena ihmisten ”kulttuuriksi”. (Hiitola & al. 2018, 18.)

Tässä tutkimuksessa ymmärrän kohderyhmäni ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajiksi viitaten myös konkreettiseen maahanmuuton tapahtumaan osana henkilön omaa elämänkulkua. Määritelmä ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Lapsena tai nuorena vastaanottavaan maahan muuttaneet henkilöt luetaan usein toiseen sukupolveen erotukseksi aikuisten ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajien tarkastelulle. Haikkola puolestaan on lukenut toiseen sukupolveen Suomessa syntyneet ja suurimman osan elämästään Suomessa asuneet lapset ja nuoret. (Haikkola 2012, 14.) Elina Kilpi-Jakonen (2017) määrittää koulutussiirtymiä tutkiessaan ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajiksi kouluikäisinä Suomeen muuttaneet lapset ja nuoret ja toisen sukupolven edustajiksi alle kouluikäisinä Suomeen muuttaneet lapset tai Suomeen ulkomailta muuttaneille vanhemmille syntyvät lapset. Tunnistan eron ennen kouluikää ja erityisesti nuoruusiässä maahan muuttaneiden nuorten elämänkuluissa ja koulutussiirtymissä. Tästä näkökulmasta kaksi haastateltavista voisi lukea myös toisen sukupolven maahanmuuttajiksi.

Tutkielmani kohderyhmän rajausta pakolaisuuteen peilautuu aikaan, jota elämme. Vaikka Suomessa turvapaikanhakijamäärät laskivat nopeasti vuoden ”pakolaisaallon” 2015 jälkeen, YK:n pakolaisjärjestön mukaan maailmassa on noin 24,5 miljoonaa pakolaista, joista yli puolet ovat lapsia (UNCHR 2018). Pakolaisuus ei ole ohimenevä ilmiö eikä lasten ja nuorten pakolaisuus ole poikkeuksellista. Elämänsä näkökulmasta maahanmuuttamisen lisäksi merkittävän pohjan elämän muotoutumiselle luovat myös ne syyt, miksi perhe tai lapsi yksin on muuttanut toiseen maahan. Pakolaisuus ja esimerkiksi työperäinen maahanmuutto poikkeavat tässä tapauksessa merkittävästi toisistaan.

Suomen maahanmuuttoviraston määritelmän mukaan pakolaisella tarkoitetaan ulkomaalaista henkilöä, ”jolla on perustellusti aihetta pelätä joutuvansa vainotuksi alkupeuran, uskonnon, kansallisuuden, tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumisen tai poliittisen mielipiteen vuoksi. Pakolaisaseman saa henkilö, jolle jokin valtio antaa turvapaikan tai jonka UNHCR katsoo olevan pakolainen.” Turvapaikanhakija on puolestaan henkilö, ”joka hakee suojelua ja oleskeluoikeutta vieraasta valtiosta. Turvapaikanhakija saa pakolaisaseman, jos hänelle annetaan turvapaikka.” (Maahanmuuttovirasto 2016.) Osa haastatelluista oli aikanaan yksin maahan tulleita lapsia tai nuoria, millä tarkoitetaan ilman huoltajaa tulleita lapsia (Anis & Esberg 2018, 189-190).

Kaksi haastateltavista oli saapunut Suomeen kiintiöpakolaisina. Kiintiöpakolaisilla tarkoitetaan YK:n pakolaisjärjestön (UNCHR) pakolaisiksi katsomia henkilöitä tai muita kansainvälisen suojelun tarpeessa olevia ulkomaalaisia, jotka uudelleen sijoitetaan Suomeen. Yleensä kiintiöpakolaisina Suomeen saapuvat henkilöt valitaan pakolaisleireissä tehtyjen haastattelujen perusteella. (Vuositainen maahanmuutto ja turvapaikkaraportti 2016, 45.)

Kolme haastateltavista oli saapunut Suomeen alaikäisinä turvapaikanhakijoina, joskin vain yksi haastateltavista kuului niiden 7650 alaikäisen turvapaikanhakijan joukkoon, jotka saapuivat Suomeen vuonna 2015. Muut haastateltavat olivat saapuneet Suomeen jo aiemmin. Vuonna 2015 aikana 2800 alaikäistä lasta ja nuorta saapui yksin ilman huoltajaa. Vuonna 2016 noin 90 prosentin alaikäisistä turvapaikanhakijoista arvioitiin saavan turvapaikan Suomesta. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2016.) Turvapaikanhakijamäärät laskivat nopeasti vuoden 2015 jälkeen ja esimerkiksi alle 18-vuotiaita lapsia ja

nuoria saapui vuonna 2016 enää 1757 hakijaa. (Vuosittainen maahanmuutto ja turvapaikkaraportti 2016.) Loput kaksi olivat saapuneet alle kouluikäisinä lapsina perheen yhdistämisen kautta Suomeen.

Maahanmuuttajia tai maahanmuuttajataustaisia ihmisiä koskevissa tutkimuksissa on usein tarkasteltu hyvin heterogeenista joukkoa maahan muuttaneita ihmisiä (esim. Kilpi 2010; Haikkola 2012; Souto 2016; Zacheus, Kalalahti, Varjo, Saarinen, Jahnukainen, Mäkelä & Kivirauma 2017). Tavoitteenani oli rajata tutkimustani koskemaan määrätymppää joukkoa välttääkseni yleisen maahanmuuttajapuheen karikoita ja tuodakseni pakolaistaustaisten nuorten toimijuuteen liittyviä näkökohtia esiin heidän omien kertomustensa avulla. Aineistoni on kuitenkin suhteellisen heterogeeninen. Haastateltavilla on kullakin keskenään hyvin erilainen tausta. He ovat muuttaneet Suomeen eri ikäisinä, eri maista, erilaisten vaiheiden jälkeen. Osa on saapunut Suomeen yksin ja osa perheen kanssa. Tutkimuksessani ratkon ja joudun kohtaamaan maahanmuuttoa käsittelevälle tutkimukselle tyypillisiä kysymyksiä sekä korostamaan heterogeenisyyttä myös oman tutkimuskohteeni sisällä.

Tarkastelen tutkimuksessani nuorille merkittäviä siirtymiä ja teemalliset elämäntulkua kuvaavat kerronnalliset haastattelut painottuvat koulutus- ja urasiirtymiin liittyviin ke-rotuksiin. Tarkasteluni ei kuitenkaan rajaudu vain niihin ja vaan kurottuu laajemminkin kotoutumisen, kotouttamisen ja integraation kentille. Kotouttamisella viitataan yhteiskunnan toimenpiteisiin, joilla maahan muuttaneen henkilön kotoutumista edistetään. Kotoutuminen määritellään maahanmuuttajan ja yhteiskunnan vuorovaikutteiseksi prosessiksi, jonka tuloksena maahanmuuttaja omaksuu yhteiskunnassa ja työelämässä tarvittavia tietoja ja taitoja, tutustuu kielelliseen ja kulttuuriseen ympäristöön ja vastaanotettava yhteiskunta vastavuoroisesti monimuotoistuu ja saa uusia vaikutteita. Kotoutumisessa tärkeää on myös maahan muuttaneen oman kielen ja kulttuurin tukeminen. (Kotouttamisen osaamiskeskus 2019.) Kotoutumisen käsite on siis varsin lähellä integraation käsitettä, josta usein erotetaan kolme ulottuvuutta: rakenteellinen, kulttuurinen ja sosiaalinen. Koulutus, työllistyminen ja tulotaso kytkeytyvät integraation rakenteelliseen ulottuvuuteen. Kielitaito ja yhteiskuntajärjestelmän tuntemus sekä esimerkiksi poliittinen osallistuminen liittyvät kulttuuriseen integraatioon ja sosiaalisella integraatiolla tarkoitetaan maahanmuuttajataustaisten ihmisten vuorovaikutuksen tai siteiden määrää ja

syvyyttä suhteessa kantaväestöön. (Kivijärvi 2015, 19.) Kotouttamistoimenpiteissä sosiaalinen integraatio jää muiden integraation ulottuvuuksien varjoon, vaikka sillä on osoitettu olevan merkittävä rooli muiden integraation ulottuvuuksien toteutumisessa (mt., 20)

3 MAAHANMUUTTAJATAUSTAISTEN NUORTEN SIIRTYMÄT PERUSKOULUSTA TOISELLE ASTEELLE

Suomessa maahanmuuttajataustaisten nuorten koulutussiirtymiä on tutkittu sekä koulutusurien muotoutumisen näkökulmasta (Kilpi-Jakonen 2017) että koulutusvalintoihin vaikuttavien tekijöiden näkökulmasta (Kilpi 2010; Souto 2016; Kurki 2008; Kalalahti ym. 2017). Lisäksi on tunnistettu maahanmuuttajataustaisten nuorten kouluhyvinvointiin liittyviä tekijöitä (Matikka 2015), sekä tutkittu sosiaalisten suhteiden kuten perheen tai ystävyys- ja vertaissuhteiden rakentumisen merkitystä kotoutumiseen ja integraatioon (Peltola 2014; Haikkola 2012; Souto 2011; Säävälä 2012).

Tutkimustulokset osoittavat, että maahanmuuttajataustaisten nuorten todennäköisyys saada toisen asteen tutkinto suoritetuksi on kantaväestöä matalampi. Suomea puhuvista kantasuomalaisista nuorista 86 prosenttia suorittaa toisen asteen tutkinnon kahdeksan vuoden kuluessa peruskoulun päättymisestä. Maahanmuuttajataustaisten nuorten kohdalla luku on huomattavasti alhaisempi. Esimerkiksi afrikkalaistaustaisilla nuorilla noin 50 prosenttia ja Lähi-idän maista tulleilla nuorilla 67 prosenttia. Toisen asteen opintojen, erityisesti lukion, keskeyttäminen on korostuneen yleistä etenkin alhaisemmilla peruskoulun päättötodistuksilla lukioon päässeillä nuorilla. Suomen koulutussiirtymätulokset poikkeavat esimerkiksi Ruotsin, Englannin ja Walesin tuloksista, joissa etnisiin vähemmistöihin kuuluvat nuoret siirtyvät usein kantaväestöä todennäköisemmin tai vähintään yhtä todennäköisesti korkeakoulutukseen. Suomessa etnisiin vähemmistöihin kuuluvat nuoret siirtyvät sekä ammattikorkeakoulu- että yliopisto-opintoihin kantaväestöä heikommin lukuun ottamatta itä-aasialaistaustaisia nuoria. (Kilpi-Jakonen 2017, 222-223, 228-230.)

Suomessa maahanmuuttajataustaiset nuoret eivät yllä samanlaisiin koulutussaavutuksiin kuin suomalaistaustaiset nuoret ja erot ovat suuremmat kuin muissa OECD-maissa.

(Kalalahti ym. 2017, 33; Harju-Luukkainen ym. 2014). Erot suomalaistaustaisiin pysyvät merkittävinä sekä ensimmäisen että toisen sukupolven maahanmuuttotousta osalta (Harju-Luukkainen ym. 2014, 103). Koulunkäyntivaikeudet ovat yleisiä maahanmuuttajataustaisten oppilaiden keskuudessa. (Kalalahti ym. 2017, 33.) Siitä huolimatta, että maahanmuuttajataustaiset nuoret kokevat koulun käynnin vaikeammaksi kuin suomalaistaustaiset, heidän koulumyönteisyytensä on suurempaa. Maahanmuuttajataustaisilla on suurempi motivaatio oppia uutta ja kouluun kuulumisen tunne on vahvempi. (Harju-Luukkainen ym. 2014, 103; Kalalahti ym. 2017, 37.) Kalalahden ym. (2017, 41) tutkimuksen mukaan erityisesti maahanmuuttajataustaiset pojat yhtäältä sekä pitivät koulunkäynnistä että raportoivat opiskeluvaikeuksista sekä lukemiseen ja kirjoittamiseen liittyvissä tehtävissä että vuorovaikutuksessa opettajan kanssa. Eri tutkimusten tulokset vahvistavat maahanmuuttajataustaisten nuorten asenteiden ja vaikeuksien välistä ristiriitaa, mikä tuottaa nuorille erilaiset lähtökohdat heidän tehdessä toisen asteen valintoja.

On syytä huomioida myös se, että maahanmuuttajuuden sijaan valintaa lukion ja ammattikoulun välillä ennakoiti vahvemmin vanhempien koulutustaso ja työllisyystilanne. Koulutuksen periytyvyys näyttäisi toteutuvan myös maahanmuuttajaperheiden kohdalla. (Kalalahti ym. 2017, 41-42.) Maahanmuuttajataustaisten nuorten koulutuspäätöksiin vaikuttaa kantaväestön nuoria enemmän ”merkittävät toiset”, erityisesti perhe (Kilpi 2010, 181; Kalalahti ym. 2017, 42). Kilven aineistossa kantaväestön nuorten haastatteluvastaukset erosivat maahanmuuttajataustaisten nuorten vastauksista suuremman itsenäisyyden korostamisena. Myös ystävien merkitys näyttäytyi suurena maahanmuuttajataustaisille nuorille. (Kilpi 2010, 181.)

Koulutusvalintojen etnistyminen on noussut myös esiin viimeaikaisessa tutkimuksessa. Soudon (2011) tutkimus osoittaa, että turvallisuus ja rasismien vältteleminen vaikuttavat merkittävästi nuorten koulutusvalintaan ja näkyy hakeutumisenä oppilaitoksiin ja ympäristöihin, joissa tiedetään olevan muitakin etnisiin kategorioihin sijoittuvia opiskelijoita. Soudo tuo maahanmuuttajataustaisten nuorten koulutusvalintojen tarkasteluun ohjauksen tavan olla kyseenalaistamatta etnisiin määrittelyihin kytkeytyviä perusteluja valinnoille ja sitä kautta institutionaalisen rasismien riskit ja käytännöt. (mt., 47, 56-57.) Myös Brunila, Kurki, Lahelma, Lehtonen, Mietola ja Palmu (2011) tekevät näkyväksi sitä, miten opiskelijoita rohkaistaan traditionaalsiin valintoihin ja maahanmuuttajataustaisia nuoria heille oletettujen taitojen ja osaamisen mukaan.

Asiantuntijoiden näkökulmasta siirtymien erityisyys kytkeytyy perusasteella nuorten osaamisen arviointiin ja yhteishakuvalintoihin ja toisella asteella nuoren koulutushistorian tarkasteluun ja nuoren oppimisen valmiuksien kartoittamiseen ja vahvistamiseen. Koulutusasteet läpäisevinä erityisinä teemoina kulkivat suomen kielen taito sekä nuoren sosiaaliset verkostot. He kokevat voivansa tukea maahanmuuttajanuorten siirtymiä suhteellisen hyvin, mutta rakenteelliset käytännöt ja resurssit rajaavat monimuotoisten tarpeiden huomioimista työssä ja siirtymän tukemista pitkällä aikavälillä lyhyen rakenteellisen nivelvaiheen lisäksi. Maahanmuuttajuutta olennaisempaa oli tunnistaa vieraan taustan, kielen, kulttuurin ja identiteetin vaikutuksia koulutukseen. Nämä erityiset piirteet näyttäytyivät jossain määrin siirtymiä vaikeuttavina tekijöinä. Toisaalta ammattilaiset toivat esiin nuorten omaan toimijuuteen liittyvän sisukseen asenteen, joka joidenkin kohdalla kannatteli nivelvaiheen yli huolimatta sen haasteista. (Holopainen 2015, 106-107.)

Tutkimukseni kohde rajautuu erilaisten monikulttuuristen ja maahanmuuttoon liittyvien taustojen sijaan Suomeen pakolaisina peruskouluiässä tai sitä ennen muuttaneisiin nuoriin. Tarkastelun kohde liittyy osin päällekkäin Kilven tutkimuksen kanssa esimerkiksi sen suhteen, ketkä tai miten vaikuttavat nuorten valintoihin ja päätöksentekoon. Toisaalta pyrin haastattelujen kautta avaamaan myös sitä todellisten mahdollisuuksien valikkoa, josta nuori kussakin valintatilanteessa tekee valintaa. Onko tehty valinta näyttäytynyt ainoana mahdollisena vaihtoehtona vai onko valintamahdollisuuksien kirjo ollut laaja? Tai voidaanko ylipäätään puhua valinnoista? Todellisten toimintamahdollisuuksien ja maailman kompleksisuuden tarkastelu on olennaista, mikäli uraohjauksessa halutaan ymmärtää sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja yhdenvertaisuuteen liittyviä eroja ja keskeisiä ratkaistavia asioita nuorten institutionaalisissa siirtymissä ja niiden tukemisessa (Sultana 2014, 320).

Senin mukaan vapaudessa olennaista on ymmärtää toimintavaihtoehtojen ja -mahdollisuuksien valikoima vapauden arvioinnissa eikä tarkastella vapautta ainoastaan saavutusten kautta. Vapaus on arvo itsessään, ei siitä näkökulmasta mitä sen avulla saadaan aikaan. Sen havainnollistaa vapauden itseisarvoa seuraavasti ”jos henkilön toiminta-

vaihtoehtoista viedään kaikki muut pois paitsi se, jonka henkilö valitsisi, tämä ei vaikuttaisi henkilön saavutuksiin (sillä valittu teko voitaisiin silti toteuttaa), mutta vapauden näkökulmasta menetys olisi huomattava. (Sen 2001, 101-102.)

Käyttämäni narratiivinen tutkimusstrategia ja metodologiset työkalut ovat toistaiseksi olleet suhteellisen vähän käytössä maahanmuuttajataustaisten nuorten tutkimuksessa. Kirjoitettuja elämäntarina-aineistoja ovat käyttäneet esimerkiksi Laura Huttunen (2002) ja Sirkku Varjonen (2013) ja analyysitasolla Varjonen on soveltanut narratiivista analyysia maahanmuuttajaposition luokittelussa. Narratiivinen lähestyminen haastatelluaineistoon tarjoaa mahdollisuuden kerronnan yksityiskohtaiseen ja hienovaraiseen analyysiin. Se ”pakottaa” pysähtymään kerrotun äärelle ja analyysityökalut avaavat kerronnan moniulotteisuutta. Se on tekstin dialogista kuuntelua, vastaanottavaa ja keskittynyttä kerrotun ymmärtämistä kertojan kokemusmaailmasta käsin sekä oman luennan ja tulkinnan reflektointia (Peavy 2010, 54-55). Purkamalla kerrontaa ja sen rakennetta osiin, tulee ilmisanotun lisäksi näkyviin sanottamatonta kontekstia ja vuorovaikutusta, jonka puitteissa niin kerrottu kuin kerronta tapahtuvat.

4 TUTKIMUKSEN TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT

Tarkastelen tutkielmassani toimijuuden tulkintoja ja sen saamia merkityksiä elämäntilanteissa haastatteluissa. Tutkimukseni teoreettis-metodologisena viitekehyksenä toimii narratiivinen tutkimusstrategia. Ihmisen yksilöllinen elämäntilanne rakentuu historiallisesti ja kontekstisidonnaisesti, mikä vaikuttaa myös käsillä oleviin toiminnan mahdollisuuksiin ja rajoitteisiin. Tapahtumien ajoittumisella on merkittävä vaikutus elämäntilanteen muotoutumiseen. (Elder 1998, 3-4.) Esimerkiksi omassa aineistossani merkittävän eron suhteessa täysi-ikäisyyteen kytkeytyviin siirtymiin tuottaa se, missä iässä nuori on kokenut pakolaisuuden elämäntilanteessaan. Elämäntilanteet linkittyvät muiden ihmisten elämäntilanteisiin ja rakentuvat vuorovaikutuksellisesti (mt.).

Toimijuuden tarkastelun paikkoja tutkielmassani ovat koulutus- ja työelämäsiirtymät, jotka voivat olla yksilön subjektiivisesti kokemia elämäntilanteen muutoksia tai institutionaalisesti määrittämiä siirtymiä, joissa yksilön yhteiskunnallinen status

muuttuu julkisissa palveluissa tai järjestelmissä (Mäkinen 2015, 105). Subjektiiivinen elämäntilanteen muutos voi olla moraalisen, toimintaa ohjaavan päätöksen tekeminen ja institutionaalisia siirtymiä edustavat esimerkiksi täysi-ikäistymisen oikeudellinen ulottuvuus, oleskeluluvan tai kansalaisuuden hakeminen tai koulutussiirtymät peruskoulusta toiselle asteelle. Siirtymät nähdään elämänculun välitiloina, hetkinä, jolloin yksilö arvioi käsillä olevia vaihtoehtoja, pohtii toimintatapojaan ja käsittelee esteitä, mahdollisuuksia ja voimavarojaan tilanteissa (Vanhalakka-Ruoho 2014, 192).

Tutkimukseni keskeinen käsite on toimijuus, jota tarkennan toimintakyvyn käsitteellä. Tässä luvussa esittelen nämä keskeiset käsitteet. Teoreettis-metodologinen käsitteiden tarkastelu jatkuu luvussa 6. Todellisuuden kerronnallisen rakentumisen tarkastelu esittää myös toimijuuden kerronnassa rakentuvana, positioituvana toimintana. Käytän position ja toimija-aseman käsitteitä toistensa synonyymeina.

4.1 Toimijuus

Toimijuus on ohjauksen keskeisimpiä käsitteitä ja toimijuuden rakentumisen tavat sen ydinkysymyksiä (Vanhalakka-Ruoho ym. 2015). Opinto- ja uraohjauksen monet teoreettiset kehykset ja käytännön työskentelytavat kiinnittyvät psykologiseen käsitykseen toimijuudesta yksilön ominaisuutena. Tutkielmassani lähestyn toimijuutta yksilön toimintana ”institutionaalisissa arkiympäristöissä” sekä suhteen ottamisena toisiin. Ymmärrän toimijuuden yksilön ja ympäristön välisen suhteen ilmaisuna ja luonteeltaan vuorovaikutuksellisen eli molempiin suuntiin vaikuttavana. Yksilön elämänculkuun vaikuttava toimijuuden tukeminen kytkeytyy siten väistämättä laajempiin sosiaalisen muutoksen ja yhteiskunnan rakenteellisen järjestäytymisen kysymyksiin. (Siurala 2015, 213; Silvonen 2015, 12-13.)

Uratutkimuksen näkökulmasta tutkielmani asettuu osaksi viimeaikaista sosiaalisten verkostojen ja nuoren suuntautumisen välistä yhteyttä painottavaa suuntausta, mikä asettuu yksilöllisen, rakenteista vapaan ja toisaalta rakenteista määräytyvän toimijuuden tulkinnan väliin (Vanhalakka-Ruoho 2014; Vanhalakka-Ruoho ym. 2018; Mäkinen 2015, 103). Tässä relationaalisessa toimijuuden tulkinnassa tunnistetaan siirtymätilanteissa yksilön suhdeverkoston lisäksi niitä laajempia kulttuurisia ja yhteiskunnallisia tekijöitä,

jotka vaikuttavat nuoren valintojen muodostumiseen. (Vanhalakka-Ruoho ym. 2018, 21.) Relationaaliseen toimijuuteen liitetään niin ikään kyky tukeutua toisten osaamiseen ja jakaa omastaan sekä kyky kommunikaatioon ja suhteissa toimimiseen (Vehviläinen 2014, 22). Lähestymistapa asettuu kriittiseen keskusteluun uusliberalistisen ajattelutavan kanssa, joka yksilön vapautta korostavassa retoriikassaan häivyttää alleen yksilöiden toimintaan ja valinnanvapauteen liittyvät yksilölliset, sosiaaliset ja rakenteelliset reunaehdot.

Esimerkkinä laajemmista vaikuttavista kulttuurisista kytkennöistä voi mainita perheen yhteiskunnallisen aseman tai etnisyyden, jotka pakolaistaustaisilla nuorilla väistämättä vaikuttavat omaan elämänkulkuun suomalaisessa yhteiskunnassa. Pidänkin relationaalista näkökulmaa toimijuuden tarkastelussa keskeisenä viitekehysenä aineistoni tulkinnassa. Relationaalisesta näkökulmasta tarkasteltuna toimijuutta ohjaa enneminkin keskinäinen riippuvuus kuin riippumattomuus kanssaihmisistä (Juvonen 2015, 235). Relationaalinen tarkastelu tuo välineitä myös yksilöllisten ominaisuuksien (sukupuoli, ikä, terveys) ja yksilöllisten erojen moninaisuuden tarkasteluun elämänurien rakentumisessa (Patton 2017).

Mustafa Emirbayerin ja Ann Mischen (1998, 963) määritelmä toimijuudesta auttaa hahmottamaan sen relationaalista luonnetta

”as a temporally embedded process of social engagement, informed by the past (in its habitual aspect), but also oriented toward the future (as a capacity to imagine alternative possibilities) and toward the present (as a capacity to contextualize past habits and future projects within the contingencies of the moment).” (mt.)

Toimijuuskäsityksessä kriittisiä rakennuspalikoita ovat intersubjektiivisuus, sosiaalinen vuorovaikutus ja kommunikaatio (Juvonen 2015, 36). Emirbayerin ja Mischen mukaan toimijuus voidaan ymmärtää perusteiltaan vuorovaikutteisena prosessina, suhteisena rakenteena, jossa sosiaalisesti rakentuneessa toimintaympäristössä toimijat ovat sidoksissa toisiinsa. (Juvonen 2015, 41.) Heidän mukaansa toimijuus tulee ymmärtää dialogisena ja intentionaalisenä, johonkin kohdistuvana. Se on tilanteissa vuorovaikutuksellisesti aktualisoituvaa, ja toimintatapoihin vaikuttavat ne puitteet, suhteet ja merkitysympäristöt, joissa toiminta tapahtuu. (Juvonen 2015, 36.) Emirbayer ja Mische tulkitsevat rutiinin, tarkoituksen ja päätöksenteon toimijuuden

eri tasoiksi. Heidän mukaansa toimijuus syntyy näiden tasojen vuorovaikutuksesta ja siitä, miten tämä toimijuuden sisäisten elementtien vuorovaikutus vaihtelee erilaisissa, toiminnan rakenteellisissa ympäristöissä. (Emirbayer & Mische 1998, 963.) Lisäksi olennaista on toimijuuden temporaalisuus ja sen yhtäaikainen sitoutuneisuus niin menneeseen, nykyhetkeen kuin tulevaan (Emirbayer & Mische 1998, 972).

Tutkielmani nuorten aikuisten elämäntarinoiden siirtymissä toimijuus kytkeytyy nuoruuteen tai aikuistumiseen kytkeytyviin siirtymiin. Nuoruuteen kytkeytyvä toimijuus on erilaista kuin aikuisuuden toimijuus (Vehviläinen 2014, 23). Tällöin myös toimijuuden tukeminen eli yksilön toimintamahdollisuuksien laajentaminen, tulee rakentaa eri lähtökohdille (mt., 20). Yhteiskunnalliset käsitykset iästä ja ikäsidonnaisesta toiminnasta näkyvät nuorten arjessa heidän toimintaansa kohdistuvina yleisinä odotuksina. Institutionaalisesti määrittyvät siirtymät, kuten siirtyminen peruskoulusta toiselle asteelle tai 18-vuoden ikä, ovat esimerkkejä siitä, miten lapsille ja nuorille osoitetaan heidän paikkansa ja kehitystehtävänsä yhteiskunnan jäsenenä riippumatta heidän tahdostaan tai kyvystään (Kivijärvi & Mathias 2018, 310). Nuorten toiminnan ”normaalius” rakentuu yhteiskunnallisesti tunnistettua elämänkulun kaavaa vasten ottamatta huomioon nuoren omaa suhtautumista kulttuurisesti asetettuihin odotuksiin (Juvonen 2015, 97).

Tarja Juvosen (2015, 42-43) mukaan nuorten toimijuudessa relationaalisuus korostuu elämäntilanteissa, joissa suhteita ei ole. Juvonen ei näe toimijuuden autonomisuutta vastakohtana relationaalisuudelle, vaan autonomia rakentuu ihmisten välisissä suhteissa ja riippuvuuksissa. Riippuvuus ja autonomisuus eivät toimijuuden osalta sulje toisiaan pois, vaan ne voidaan ymmärtää tilanteisesti muuttuviksi. Elämänkulun eri vaiheissa ja siirtymissä autonomisuus ja riippuvuus toisista ihmisistä saavat tilaa vaihtelevasti ja osin yhtä aikaisestikin. (mt., 42-43.) Juvonen korostaa, että erityisesti nuorten hyvinvointi riippuu merkittävässä määrin yksilöiden kyvystä liittyä toisiin ihmisiin. Näin ollen yksilöllisyyden ja riippumattomuuden painottaminen toimijuuden vahvistamisessa voi joidenkin nuorten kohdalla johtaa yksinäisyyden ja epävarmuuden kokemuksiin. (mt., 39-41, 235.) Kyky liittyä muihin ihmisiin korostuu maahanmuuton tilanteessa, jossa yksilön on luotava uusia ihmissuhteita eri elämänsaroilla (Richardson 2009, 79). Lasten ja nuorten kohdalla tämä tarkoittaa erityisesti

ystävyyss- ja koulukaverisuhteiden muodostamista ja täysi-ikäistyvien nuorten kohdalla myös formaalimpia suhteita, kuten opiskeluun ja työhön liittyviä suhteita.

Richardson (2009, 77) painottaa kontekstin ja yksilön toiminnan erottavaa toimintatapaa uraohjauksessa ja korostaa myös suhteiden tunnistamisen merkityksellisyyttä osana ohjaustyötä. Kontekstin ja toimijuuden erittelevä ajattelutapa on hyödyllinen erityisesti silloin, kun sosiaaliset olosuhteet muuttuvat äkisti. Sen sijaan, että esimerkiksi työelämän tai opintojen osalta määriteltäisiin sitä, mitä ihminen on (opiskelija, tunnollinen työntekijä, työtön), keskitytäänkin siihen, mitä hän tekee, miten hän toimii ja osallistuu siinä kontekstissa, jossa toimii. Ajattelu auttaa hahmottamaan yksilön toimijuuden vuorovaikutteista muodostumista sekä sosiaalisen kontekstin merkitystä toimijuudelle. (mt.)

Suuret murrokset elämäkulussa haastavat toimijuutta ja tekevät näkyväksi sen sidoksisuuden ympäröivään todellisuuteen. Vehviläinen (2014, 44) kuvaa sosiaalista toimintaa rutinoituneen ja ennakoimattoman yhteenkietoutumaksi. Maahanmuutto elämäkulullisena tapahtumana kyseenalaistaa toiminnan rutiinit ja perinteet uudessa kontekstissa. Toimijuuteen liittyvä uudistuminen ja reflektio nousevat esille näissä tilanteissa sekä kyky ottaa toimijan ja tekijän asema uudessa ympäristössä. (mt., 21, 44.) Rutiinien ja perinteiden kyseenalaistuminen on kytköksissä sosiaalisiin verkostoihin, sosiaalisen kanssakäymisen tapoihin, normeihin ja hierarkioihin.

Näre (2014, 223-225) ymmärtää toimijuuden toimintakykyjen jatkumona, käyttöön otettavana kyvykkyytenä, jonka kautta on mahdollista tavoittaa ne uudet toimintamuodot, joita tarvitaan sosiaalisissa muutos- ja epäjatkuvuustilanteissa, kuten maahanmuutossa. Näre yhdistää Emirbayerin ja Mischen määritelmän toimijuudesta Senin toimintakykyajatteluun. Tarkastelutapa on hänen mukaansa olennainen muuttuneissa elämäntilanteissa, joissa aiemmin opitut tavat ja rutiinit eivät auta oman toiminnan merkityksellisessä suuntaamisessa.

Sosiaalisen konstruktionismin hengessä ymmärrän toimijuuden vuorovaikutuksellisissa kytköksissä syntyvänä ja toteutuvana toimintatapana (Vanhalakka-Ruoho 2015, 46). Relationaalisuus tekee siitä alati uusiutuvaa (Näre 2014, McNay 2000), joskin perinteet ja rutiinit pitävät yllä toimijuuden jatkuvuuksia (Vehviläinen 2014, 44). Se

on liukuvaa ja toimijuuden jatkumon toista päätä ilmentävät sopeutuminen ja vastaanottaminen, ja toista päätä kyky toimia (Näre 2014, 225). Toimintakykyihin ja toiminnan vapauden mahdollisuuksiin huomion kiinnittävä lähestymistapa tutkii toimijuutta sen lähtökohdista käsin. Tarkastelu ei ole pelkästään saavutusten ja tehtyjen valintojen tarkastelussa, vaan siinä, millaisia mahdollisuuksia ja rajoituksia valintojen tekemiseen ja toimijuuteen liittyy elämän siirtymätilanteissa.

4.2 Toimintakykyajattelu toimijuuden tarkastelussa

4.2.1 Toimintakykyajattelun keskeiset periaatteet ja käsitteet

Taloustieteilijä Amartya Senin toimintakykyajattelu (capability approach)¹ toimii yleisenä viitekehyksenä arvioida toimijuuteen liittyvää vapautta, yksilöllistä hyvinvointia ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteutumista. (Sen 2010, 232; Robeyns 2005, 94). Se ei selitä käsittelemiään ilmiöitä (kuten köyhyys, epätasa-arvo), vaan tarjoaa työkaluja ja ajattelua ohjaavan kehyksen käsitteellistä niitä (Robeyns 2005, 94). Ajattelutapa ehdottaa, että sosiaalisia järjestelyjä ja ratkaisuja tulisi arvioida sen mukaan, missä määrin ne tuottavat ihmisille valinnanvapautta ja oikeudenmukaisia mahdollisuuksia saavuttaa arvokkaina pitämiään asioita (Alkire 2005, 122). Senin taloustieteen kentällä syntynyt teoria köyhyyteen liittyvien ongelmien ratkaisemisesta on toiminut pohjana monille teoreetikoille ja tutkijoille, jotka ovat jatkokehittäneet teoriaa erilaisista viitekehyksistä käsin. Tutkielmassani testaan toimintakykyajattelun toimivuutta pakolaistaustaisten nuorten siirtymien ja valintaprosessien tulokinnassa.

Sen määrittää toimintakyvyn ”yksilön kyvyksi tehdä arvokkaita ja merkityksellisiä tekoja tai saavuttaa merkityksellisiä olemisen tasoja. Toimintakyky edustaa kaikkia niitä asioiden mahdollisia kombinaatioita, joita yksilön on mahdollista tehdä tai joksi hänen on mahdollista tulla”. (Sen 1993, 30.) Ajattelu erottaa toisistaan toiminnan eli toimijuuden toteuttamisen (functionings) ja kyvyn toimia eli toimijuuteen liittyvät

---

¹Englannin capability-käsite ja capability approach kääntyy suomeksi toimintakykyteorian (Sotkasiira 2018; Saari 2011, 48; Herne 2012), toimintavalmiuksina (Björklund & Sarlio-Siintola 2010) ja toimintamahdollisuusteorian (esim. Lehikoinen 2017).

valintamahdollisuudet (capabilities). Edellinen viittaa ihmisen varsinaiseen tekemiseen, saavutuksiin, elämäntyyliin ja identiteettiin, toteutuneeseen ”olemiseen ja tekemiseen”. Toimintakyvyllä Sen viittaa siihen, mitä yksilö voisi olla ja tehdä suhteessa arvostamiinsa asioihin. (Sen; 2010, 231-232, 235; Robertson 2015, 77.) Mikä tahansa toimintamahdollisuus ja sen toteuttaminen ei siis välttämättä toteuta yksilön etua ja lisää hänen hyvinvointiaan, jos asia ei ole hänelle itselleen merkityksellinen.

Toimintakykyajattelussa tarkastelu käännetään potentiaaliin, mahdollisuuksiin, joita kullakin yksilöllä on, sen sijaan, että tarkastellaan lopputulosta. Esimerkiksi maahan muuttaneiden nuorten tarkastelun kohdalla ei arvioidakaan sitä, kuinka moni sijoittuu peruskoulun jälkeen jatkokoulutukseen. Huomio kiinnitetään niihin olosuhteisiin, joista käsin yksilöt tekevät valintoja ja elämäänsä koskevia päätöksiä sen mukaan, mikä heidän näkökulmastaan näyttäytyy arvostettavana ja tavoiteltavana (ks. Walker & Unterhalter 2007, 3).

Toimintakykyajattelun lähtökohtana on sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen suhteessa ihmisten vapauten valita toimintansa suuntaa. Se eroaa resurssikeskeisestä oikeudenmukaisuuden tarkastelusta siinä, että ihmisten vapaus ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus ei ole arvioitavissa ainoastaan tulojen ja käytössä olevien hyödykkeiden kautta, vaikka niillä onkin merkitystä toimintakykyjen toteutumiseen ja vahvistamiselle (Robeyns 2003, 63). Toisaalta Senin hyvinvoinnin ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ajatus irrottautuu myös henkilökohtaista onnellisuutta ja tyytyväisyyttä omaan elämään korostavasta, psykologisesta viitekehyksestä nousevasta yksilön hyvinvoinnin määritelmästä (Robertson 2015, 76). Sen näkee, että ihmisten välisen tasa-arvon toteutumisen ehtona on juuri inhimillisten toimintakykyjen tasa-arvoinen jakautuminen. (Walker & Unterhalter 2007, 3). Olennaista onkin arvioida saavutusten ja vapauden välistä suhdetta, kun tarkastellaan tasa-arvon toteutumista ihmisten välillä (Sen 1992, 4).

Senin toimintakykyajattelu perustuu ihmisten erilaisuuden tunnistamiselle. Robeynsin mukaan toimintakykyajattelu huomioi ihmisten elämien monimuotoisuuden kahdella tavalla. Ensinnäkin ajattelussa arvioinnin kohteena toimintakykyjen ja toiminnan mahdollisuuksien paljous. Lisäksi toimintakykyajattelussa huomio kiinnittyy niihin yksilöllisiin ja sosiaalisen ympäristön tekijöihin, jotka vaikuttavat olemassa olevien resurssien

käyttöön ottoon, hyödyntämiseen ja muuntamiseen toivotuksi toiminnaksi sekä makrotasolla sosiaaliseen ja institutionaaliseen kontekstiin, joka vaikuttaa näihin muuntotekijöihin sekä suoraan toimintakykyihin. (Robeyns 2005, 99.)

Toimijuus on Senin ajattelussa yksi hyvinvoinnin avainalue ja tärkeää niin yksilön henkilökohtaisen vapauden näkökulmasta kuin toisaalta yhteisöllisessä toiminnassa ja demokraattisessa osallistumisessa. (Walker & Unterhalter 2007, 6). Toimijuus ja hyvinvointi rakentuvat suhteessa toisiinsa, mutta ne eivät palaudu toisiinsa. Senin mukaan hyvinvointi viittaa henkilön saavutuksiin ja mahdollisuuksiin hänen oman etunsa kannalta ja siihen, miten oikeudenmukaisesti erilaiset mahdollisuuksien kokonaisuudet jakautuvat yhteiskunnassa yksilön ”osuuden” näkökulmasta. Toimijuus puolestaan pitää sisällään laajemman näkemyksen ihmisen persoonasta. Toimijuutta tarkasteltaessa otetaan huomioon myös muut kuin omaan etuun kytkeytyvät arvot ja tavoitteet, jotka vaikuttavat yksilön toimintaan. (Sen 2001, 74, 78, 100-101.) Näitä ovat esimerkiksi poliittiset ja moraaliset ulottuvuudet (Robertson 2015, 78). Senin mukaan toimijuus tarkoittaa sitä, että muut kunnioittavat yksilön kykyä asettaa päämääriä, velvoitteita ja arvoja. Näin ollen toimintakykyajattelussa toimijuudessa huomioidaan henkilön omat arvostukset niitä asioita kohtaan, joita hän toivoisi tapahtuvan sekä yksilön kyky asettaa tavoitteita ja toteuttaa ne. (Sen 2001, 74, 78, 100-101.)

Toisin kuin vaikkapa uraohjauksessakin paljon tarkasteltu Banduran minäpystyvyysteoria, toimintakykyajattelu ymmärtää toimijuuden yksilön oman pystyvyytensä lisäksi kyvykkyyksiksi, erilaisiksi pääomiksi (sosiaalinen-, taloudellinen, kulttuurinen), sosiaalisten normien ja odotusten värittämäksi. Toimijuus ja toimintakyvyt rakentuvat siinä sosiaalisessa, poliittisessä ja oikeudellisessa ympäristössä, jossa yksilö elää. Kaikki nämä tekijät vaikuttavat yksilön mahdollisuuksiin toteuttaa olemistaan ja tekemistään haluamallaan tavalla. (Robertson 2015, 78.)

Toimintakykyajattelussa huomio kiinnitetään myös niihin mahdollisiin resursseihin ja esteisiin, jotka edesauttavat arvostettujen asioiden toteutumista tai asettuvat niiden tielle. (Robertson 2015, 77). Itse toimintakyky tulee erottaa käytössä olevista resursseista. Sen on kritisoinut sitä, että resurssipohjaisella (esim. varallisuuden tarkastelu, tai koulutustausta) hyvinvoinnin arvioinnilla ei päästä kiinni siihen, miten ihmiset

pystyvät hyödyntämään näitä resursseja elämässään. Resurssien olemassaolo on välttämätöntä, jotta niitä voi hyödyntää. Sosiaalisesti oikeudenmukainen resurssien käyttö edellyttää niiden jakautumisen tarkastelua. Toimintakykyajattelu myös suuntaa tarkastelun siihen, mitkä ovat ihmisten kyvyt hyödyntää käytössä olevia resursseja niin, että se lisää yksilön omaa toimintavapautta. (Saari 2011, 49-50.)

Sen (2010, 55) nimeää neljä yksilön toimintakyvyn käyttöönottoon vaikuttavaa kontingenttia tekijää, joita ovat

- yksilölliset erot (kuten esim. ikä, sukupuoli, taipuvuus sairasteluun, itsetunto, temperamentti jne.)
- fyysinen ympäristö ja siinä tapahtuvat muutokset (ilmasto, säätilat, asuinpaikka),
- vaihtelut yhteiskunnallisissa oloissa (koulutusjärjestelmä, terveydenhuolto, sosiaalihuolto, väkivallan uhka, yhteiskuntarauha) ja ilmastossa (asenneilmapiiri, yhteiskunnallinen luottamus, rakenteellinen rasismi)
- sekä neljäntenä asema yhteisössä ja sosiaaliin suhteisiin liittyvä vaihtelu (status, asemoituminen, kunnioitetuksi tuleminen, kokemus yhdenvertaisuudesta ja yhteisöön kuulumisesta).

Ingrid Robeyns (2005, 99) puolestaan erittelee kolme muuntotekijää, jotka vaikuttavat yksilön mahdollisuuksiin saada käytössä olevat resurssit muuntumaan tavoitelluksi toiminnaksi. Ensinnäkin persoonalliset muuntotekijät, kuten sukupuoli, etnisyys, älykyys, kielitaito, itsetunto, oppimiskyky jne. Toiseksi Robeyns nimeää sosiaaliset ja yhteiskunnalliset muuntotekijät, joilla hän tarkoittaa esimerkiksi vallitsevia sukupuolirooleja, syrjiviä käytänteitä, normeja, sääntöjä, valtasuhteita, yhteiskunnallisia hierarkioita ja julkista politiikkaa. Fyysisillä muuntotekijöillä Robeyns viittaa ilmastoon, maantieteelliseen sijaintiin ja rakennettuun ympäristöön. Robeynsin luokittelu niputtaa yhteen Senin erotteleman sosiaaliseen asemaan ja yhteisöön kuulumiseen sekä yhteiskunnallisiin valtarakenteisiin kytkeytyvät vaihteilut.

Esimerkiksi koulutuksen voi nähdä työllistymistä edistävänä resurssina. Kuitenkin mahdollisuudet hyödyntää resursseja itselle mielekkään toiminnan saavuttamisessa vaihtelevat eri ihmisten kohdalla. Etninen tausta, itsetunto, asenneilmapiiri, asuinpaikka ja maahanmuuttajastatus vaikuttavat siihen, miten yksilö pääsee hyödyntämään koulutuksen tuomaa resurssia suomalaisessa yhteiskunnassa tässä ajassa.

4.2.2 Nussbaumin toimintakykyteoria

Filosofi Martha Nussbaum on yksi Senin toimintakykyajattelun keskeisimmistä jatkokehittäjistä. Siinä missä Sen korostaa inhimillisen toiminnan vapautta, Nussbaum lähtee liikkeelle ihmisarvoisen elämän toteutumisesta. Nussbaum on laatinut listan inhimillisesti arvokkaan elämän keskeisistä toimintakyvyistä, jotka hän näkee universaaleina ja kulttuurit läpäisevinä. (Nussbaum 2011, 30-34.)

Arvokkuus ja ihmisarvoinen elämä toimintakykyjen perusteluna asettavat asioiden merkityksellisyyden tarkastelulle toisenlaisen näkökulman kuin esimerkiksi mielihyvän tai tyytyväisyyden takaaminen hyvän elämän lähtökohtana (Nussbaum 2011, 96). Yhteiskunnan tasolla inhimillisesti arvokkaan elämän takaaminen haastaa tekemään poliittisia päätöksiä, jotka edesauttavat yksilöiden toimijuuden kehittymistä ja toimintamahdollisuuksien lisääntymistä elämän kannalta merkityksellisillä elämänalueilla. Tyytyväisyyden tai pelkkä etujen takaaminen esimerkiksi marginalisoiduille ryhmille ei välttämättä mahdollista sitä, että heidät otettaisiin huomioon yhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä. (Nussbaum 2011, 30.) Tätä näkökulmaa vasten Nussbaum perustelee keskeisten toimintakykyjen listaansa (Kuva 1.). Hän näkee ne keskeisinä ihmiselämän vapauden suojelejoina, joiden poistaminen tuottaisi inhimillisen arvokkuuden näkökulmasta arvotonta elämää (mt., 31). Kuvassa 1. esitettyihin Robeynsin ja Robertsonin toimintakykyluokitteihin palaan myöhemmin.

Kuva 1. Nussbaumin, Robeynsin ja Robertsonin toimintakykylistaukset.

	Nussbaum (2011, 33-34) inhimillisesti arvokkaan elämän keskeiset toimintakyvyt	Robeyns (2003, 74), sukupuolten välisen tasa-arvon arviointi, käsitteellinen taso	Robertson (2015, 84), uranäkökulmasta keskeiset toimintakyvyt
Listan tavoite	Universaali	Sukupuolten välisen tasa-arvon arviointi länsimaissa	Uraohjaus länsimaissa
Abstraktiotaso	Korkea	Matala	Matala
	1) elämä itsessään (kyky elää normaalipituinen ihmiselämä tai elää ihmisarvoista elämää), 2) ruumiillinen terveys, 3) ruumiillinen koskemattomuus, 4) aistit, mielikuvitus ja ajattelu (mahdollisuus kokea tunteita, käyttää ja kehittää mielikuvitusta ja ajattelua, mahdollisuus saada riittävää koulutusta, mahdollisuus itseilmaisulle jne.),	1) elämä ja fyysinen terveys 2) henkinen hyvinvointi 3) ruumiillinen koskemattomuus ja turvallisuus 4) sosiaaliset suhteet 5) poliittinen voimaantumisen 6) koulutus ja tietämys 7) kotityöt ja hoivatyö palkkatyön ulkopuolella 8) palkkatyö ja muut projektit 9) suoja ja ympäristö 10) liikkuvuus	1) toimijuuteen liittyvät kyvyt, 2) elämänuran hallinnan kyvyt 3) kyky oppia ja tehdä töitä 3.1 kulttuuriset kyvyt 3.2 symboliset kyvyt 3.3 yleiset työskentely- ja opiskelukyvyt 3.4 ala- ja ammattispesifit kyvyt 3.5 oppimiskyky

	<p>5) tunteet (kyky luoda suhteita toisiin ihmisiin, rakastaa ja välittää toisista, kyky kokea tunteita), 6) käytännöllinen järki, 7) yhteyden kokeminen a)kyky elää toisten kanssa ja toisia kohti, kyky huomioida toisia ja huolehtia toisista, kyky kokea empatiaa b) sosiaaliset suhteet rakentuvat terveille itsekunnioitukselle, kokemus ihmisarvoisesta ja kohtelusta, 8) kyky ottaa huomioon myös muut lajit maapalolla, 9) leikki (kyky nauraa, leikkiä ja nauttia) 10) omaan elämään ja ympäristöön vaikuttaminen (a: kyky sosiiaaliseen osallistumiseen sellaisissa poliittisissa ratkaisuisissa ja valinnoissa, jotka koskettavat yksilön elämää, b: materiaalisella tasolla kyky omistaa ja saavuttaa omistusoikeus asioihin, oikeus hakea töitä, töissä mahdollisuus saada tunnustusta tehdystä työstä).</p>	<p>11) vapaa-ajan aktiviteetit 12) aika-autonomia 13) kunnioitus 14) uskonto</p>	<p>4) sosiaaliset kyvyt 5) taloudelliset kyvyt 6) terveyteen liittyvät kyvyt.</p>
--	---	---	---

Nussbaumin kymmenen keskeistä toimintakykyä rakentuvat ajatukselle, että jokainen ihminen on arvokas, päämäärä itsessään. Se kyseenalaistaa sellaisia poliittisia tavoitteita ja toimenpiteitä, jotka tarkastelevat ihmisryhmiä ja –yhteisöjä, kuten perhe, homogeenisena joukkona, eivätkä näe niiden jäsenten keskinäisiä eroavaisuuksia. Nussbaum korostaa myös toimintakykyjen käyttöönottoa tukevien taitojen ja kykyjen vahvistamista jokaisen ihmisen kohdalla. (Nussbaum 2011, 35.) Nussbaumin listassa on kyse yhdisteistä kyvyistä (combined capabilities), mikä tarkoittaa yksilön sisäisen kyvykkyyden yhdistymistä suotuisiin ulkoisiin olosuhteisiin toivotun toiminnan toteutumiseksi yksilön elämässä (Alkire 2002, 33).

Toimintakykyajattelu on herättänyt Suomessa joitakin kokeiluja ja kiinnostusta sen käytännön soveltamiseen². Tiina Sotkasiira (2018a, 55) rinnastaa hyvinvointia ja kotoutumista koskevia käsityksiä ja esittää, että Nussbaumin toimintakykyluettelo voi toimia

² Käytännön sovellus Nussbaumin toimintakykyajattelusta on toteutettu Helsingissä nuorten hyvinvointia koskevan tiedon tuottamisessa ja palvelujen kehittämisessä. Nussbaumin lista on muokkautunut nuorisotyön kontekstissa seuraavaksi kahdeksaksi teemaksi, joiden kautta hyvinvointikehitystä seurataan ja palveluja kehitetään ja suunnataan. Teemat ovat elämä ja terveys, tunteet ja vuorovaikutus, itsensä kehittäminen, tulevaisuuden hallinta, turvallisuus, aktiivinen kansalaisuus, yhdenvertaisuus sekä luonto ja kestävä kehitys. (Laitio 2015.)

esimerkkinä tavasta jäsentää yhteiskunnan maahanmuuttajille suuntamaa tukea. Lehkoinen (2017) on pro gradu –tutkielmassaan tarkastellut maahanmuuttajien työllistymiseen liittyviä toimenpiteitä Nussbaumin toimintakykyajattelun näkökulmasta.

4.2.3 Toimintakykyajattelun kritiikkiä

Robeyns nimeää Senin toimintakykyajattelun kolmeksi vahvuudeksi ensinnäkin sen eettisesti yksilöllisen ja ontologisesti ei-yksilöllisen tavan lähestyä hyvinvoinnin ja yhdenvertaisuuden kysymyksiä. Toiseksi toimintakykyajattelu ei rajaudu talouden ja markkinoiden kontekstiin, vaan sitä voidaan hyödyntää myös muilla elämänsaroilla. Kolmas vahvuus on teorian tapa ajatella ihmisten välinen erilaisuus perustavanlaatuisena asiantilana, joka tulee olla yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotyön tunnustettu lähtökohta. Teorian heikkoudeksi Robeyns nimeää sen saamat hyvin erilaiset normatiiviset käytännön lopputulokset. Toimintakykyteorian viimeistelemättömyys tuottaa sen, että sitä ”jatketaan” erilaisista teoriaperinteistä käsin, mikä tuottaa varsin erilaisia lopputuloksia ja päätelmiä siitä, mitä keskeiset toimintakyvyt sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja toimintavapauksien näkökulmasta voisivat olla. (Robeyns 2003, 65-67.) Monet tutkijat ovat kritisoineet tilannesidonnaisuuden ja joustavuuden tuottamaa teorian kriittisen arvioinnin ja teoriaa soveltavien empiiristen tapaustutkimusten vertailtavuuden hankaluutta. (Saari 2011, 50-51.)

Yksi näistä Senin teorian ”jatkoista” on juuri Nussbaumin inhimillisesti arvokkaan elämän toimintakykyjen listaus. Senin ja Nussbaumin lähestymistavat ovat lähellä toisiaan esimerkiksi utilitarismin kritiikissä, samaan aikaan heidän ajattelussaan esiintyy useita eroja. (Robeyns 2005, 103) Sen (2010, 232) korostaa, että Nussbaumin ajattelu tulee pitää tiedollisesta näkökulmasta tarkasteltuna erillään Senin alkuperäisestä toimintakykyajattelusta. Sen puolustaa oman ajattelunsa abstraktiutta ja ”keskenäisyyttä” sijoittamalla ajattelunsa osallistuvan inhimillisen kehityksen kontekstiin. Hänen mukaansa toimintakyvyt ovat tilanne- ja kontekstisidonnaisia. Olennaisten ja hyvän elämän kannalta merkittävien toimintakykyjen tunnistamiseen tulisi päätyä julkisen ja avoimen osallistumisen ja keskustelun kautta. Senin ajattelussa korostuu siis harkintaan perustuva, keskusteleva, demokraattinen prosessi keskeisten toimintakykyjen valinnassa.

(Walker & Unterhalter 2007, 12.) Tästä syystä Senin teorian sovellukset voivat vaihdella filosofisista tulkinnoista empiirisiin kokeiluihin, globaalista lokaaliin ja taloudellisista tulkinnoista psykologiseen tulkintoihin (Robeyns 2003, 68).

Nussbaumin ja Senin toimintakykyajattelun tavoitteet eroavat toisistaan. Nussbaum ammentaa ajattelussaan morali-, oikeus- ja poliittisesta filosofiasta ja hänen ajattelussaan korostuu universalististen poliittisten periaatteiden rakentaminen (Alkire 2002, 32). Kehitystaloustieteilijänä Sen puolestaan tutkii ensisijaisesti kysymystä ”minkä tasa-arvo?” osin Rawlsin hyödykelähtöisen ajattelun kritiikkinä (Robeyns 2005, 104). Robeyns argumentoikin, että vaikka Senin teorian sovellukset tuottaisivat Nussbaumin listan kanssa identtisen listauksen, niiden merkitys ja tehtävät säilyvät erilaisina (Robeyns 2003, 69).

Toinen ero liittyy siihen, että Sen ajattelussa suuressa roolissa ovat sosiaalinen valinta ja distributiivinen oikeudenmukaisuus, jotka korostavat prosessin merkitystä. Tästä näkökulmasta on olennaista se, miten ja millä perusteilla ihmisten kannalta olennaiset toimintakyvyt listataan ja miten ihmiset ovat osallisina sellaisen tuottamisessa. (Robeyns 2003, 69.) Nussbaumin ajattelua on kritisoitu siitä, ettei se rakennu deliberatiivisessa hengessä julkiselle keskustelulle eikä sen syntyprosessia pystytä jäljittämään. (Walker & Unterhalter 2007, 13.) Nussbaum ei myöskään ole omassa ajattelussaan eritellyt toimijuuden ja hyvinvoinnin eroja, vaan näkee, että kaikki tarpeelliset eronteot rakentuvat toimintakyvyn ja toiminnan väliseen erotteluun. (Robeyns 2005, 103-104.) Nussbaum on puolustanut listaustaan sillä, että se kuvaa kokonaisvaltaisesti hyvän käsitettä, josta vallitsee yleinen yksimielisyys poliittisen liberalismien kentällä. (Walker & Unterhalter 2007, 13.)

Senin toimintakykyajattelun soveltuvuutta uraohjaukseen käsitellyt Robertson tekee havainnon, että toimintakykyajattelussa ei ole otettu kantaa ikään tai elämänkaaren eri vaiheisiin, kun pohditaan potentiaalia tulla joksikin tai tehdä jotain. Robertson huomauttaakin Donald Superin ajatteluun nojaten, että ihmiset arvottavat erilaisia ”olemisiä ja tekemisiä” elämänsä eri vaiheissa. (Robertson 2015, 79.) Nuorten aikuisten elämäntarinoissa keskiössä ovat heidän lapsuuden, nuoruuden sekä nykyhetken olemiset ja tekemiset sekä potentiaaliset olemiset ja tekemiset. Uravalinnat näyttäytyvät toimintakykyjen kautta tarkasteltuna moniulotteisena järkeiltynä päätöksentekona, johon vaikuttavat

monet yksilöille merkittävät asiat (mt.). Toimijuutta tarkastellaankin näitä keskeisiä toimintakykyä tuottavia tekijöitä vasten, jota eri ajattelijat ovat listanneet eri tavoin. Tätä näkökulmaa vasten Robertson (2015, 81) ehdottaa, että uraohjauksen keskeisin tavoite tulisi olla toimintakykyjen vahvistaminen, mikä tarkoittaa esimerkiksi ohjattavien oman aseman vahvistamista itseä koskevan tilanteen hahmottamisessa, päätöksenteossa ja itseenäisessä toiminnassa. Valintojen tekeminen, elämäntyylien valitseminen ja niiden toteuttaminen tulisi jättää yksilölle itselleen. (mt.)

Tärkeän tulokulman toimintakykyjen tarkasteluun tuovat huono-osaisuutta tutkineet Jonathan Wolff ja Avner de-Shalit (2007). He pitävät toiminnan (functionings) mahdollisuuksien pysyvyyttä keskeisenä toimijuutta ja todellisia toimintamahdollisuuksia (capabilities) vahvistajana tekijänä. Toiminnan mahdollisuuden häilyvyys tai kyseenalaistuminen rajoittaa kykyä toimia. He kiinnittävät huomion siihen, miten huono-osaisessa asemassa olevat ihmiset ovat alttiita riskeille, joita he eivät valitsisi, jos heillä olisi mahdollisuus valita. (mt., 65-66.) Palaan toimintakykyihin liittyviin riskitekijöihin analyysissä ja yhteenvedossa.

4.2.4 Toimintakykyajattelun soveltaminen omassa tutkimuksessani

Koko Hubara (2017, 40) muistuttaa Ruskeat Tytöt esseekokoelmassaan valkoisia tutkijoita olemaan unohtamatta sitä ”kuinka paljon sattuu, kun joku kertoo ylhäältä päin, minkälainen elämän pitää olla, jotta se ansaitsee ihmisarvon ja jotta sitä voi kutsua vapaaksi.” Toimintakykyajattelussa tutkijoiden kanta olennaisten toimintakykyjen tai keskeisten kyvykkyyksien määrittelyyn vaihtelee. Robeyns (2003, 75-76) on vertaillut erilaisia tapoja hahmottaa olennaisia toimintakykyjä ja –mahdollisuuksia erilaisissa teoreettisissa viitekehyksissä. Listaukset ja niiden perustelut vaihtelevat, mutta muutamat keskeiset toimintakyvyt läpäisevät ne kaikki. Näitä ovat:

- elämä itsessään
- fyysinen ja psyykkinen terveys
- tietämys/koulutus
- työ
- leikki ja vapaa-aika
- sosiaaliset suhteet (perhe/ystävät/kuuluminen tai yhteyden kokeminen). (mt.)

Nämä toimintakyvyt saavat eri lähestymistavoissa erilaisia nimityksiä ja ne myös ryhmitellään eri tavoin (Robeyns 2003, 75-76). Omassa analyysissäni lähdän liikkeelle näistä kiistattomimmista toimintakykyotsikoista, joita konkretisoin ja täydennän aineistosta nousevien sisältöjen pohjalta.

Nojaudun toistensa tulkintoihin ristiriitaisestikin suhtautuviin Robeynsiin ja Nussbaumiin toimintakykyjen määrittelyssä tiedostaen ”sotkuisuuden” sisältöjen yhteensovittamisessa. Robeyns on yksi Nussbaumin universalistisen ja syntyprosessin osalta läpinäkymättömän ja perustelemattoman listan kritisoijista. Robeyns kyseenalaistaa mahdollisuuden tuottaa yksi, kaikkien ihmisten elämät läpäisevä toimintakykylista (Robeyns 2003, 68). Robeyns nimeää viisi kriteeriä toimintakykylistauksen laadinnalle. Ensinnäkin listan tulisi olla täsmällisesti muotoiltu, keskusteltu ja puolustettu. Toiseksi sen tulisi olla metodologisesti oikeutettu. Kolmanneksi listan tulisi huomioida konteksti, jota vasten se rakentuu. Neljänneksi listasta tulisi olla eroteltavissa eri yleistämisen tasoja riippuen sen käyttötarkoituksesta. Viidenneksi listattavien asioiden tulisi olla sellaisia, etteivät ne ole palautettavissa jonkin toisen asian osaksi. Näiden kriteerien valossa hän pyrkii perustelemaan oman listauksensa (Kuva 1.) muodostumisen ja käyttöarvon sukupuolten välisen tasa-arvon arvioinnille länsimaissa. (Robeyns 2003, 69-73.)

Otan huomioon myös Robertsonin (2015, 84) uraohjaukseen laatimat toimintakykyä määrittävät analyysin tulosten yhteenvedossa (Kuva 1). Robertson on pohtinut toimintakykyajattelun soveltuvuutta uraohjaukseen ja listannut, millaisia yksilön toimintakykyjä uraohjauksella tulisi vahvistaa. Toimijuuden kyvyillä hän tarkoittaa minäpystyvyyttä, proaktiivisuutta, kykyä ottaa vastaan tukea sekä kykyä edistää omia asioita. Työhön ja oppimiseen liittyvät kyvyt pitävät moninaisia kykyjä, kuten kulttuurinen toimintakyky, johon kuuluu muun muassa erilaisten kielenkäyttötapojen hallinta, jaettu kulttuurinen tietätämys ja tavat sosiaalisissa konteksteissa toimiessa. Symboliset kyvyt liittyvät puolestaan mahdollisuuteen saavuttaa erilaisia pätevyyskäsitteitä, tittleitä tai jäsenyyksiä. Yleiset työskentely- opiskelukyvyt pitävät sisällään niin ydintaitoja kuin asennetta, jotka ovat sovellettavissa eri toimintaympäristöihin. Tämä pitää sisällään asioita kuten lukua ja laskutaito, IT-osaaminen, itseilmaisuus, tiimityötaidot ja ajanhallinta. Sitten on vielä eriteltävissä ammattikohtaiset kyvyt, jotka yksilö voi tarvittaessa ottaa käyttöön sekä

oppimiseen liittyvät kyvyt. (Robertson 2015, 84.) Suhteessa Nussbaumin listaan Robertsonin lista sisältää sekä yksilön sisäisiä että yhdistettyjä (yksilö ja ympäristö) toimintakykyjä (vrt. Alkire 2002, 32).

4.3 Tutkimuskysymykset

Tutkin gradussani jo täysi-ikäisiä ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajanuoria. Nuoret ovat muuttaneet Suomeen pakolaisina tai turvapaikanhakijoina, alaikäisinä, joko perheen kanssa tai yksin. Tutkimuksessa huomio kohdistuu nuorten aikuisten tähänastiseen elämäntapaan ja sen sisältämiin merkityksellisiin siirtymiin ja valintatilanteisiin. Yhtä lailla kartoitan myös nuorten aikuisten tulevaisuuden toiveita ja päämääriä suhteessa niihin toimintamahdollisuuksiin, mitä he arvioivat itsellään olevan. Nuorten elämäntavan, valintaprosessien ja tulevaisuuden tavoitteiden muotoutumista tarkastelen tutkimuksen analyysissä suhteessa toimintakykyajatteluun sekä yhteiskunnan asettamiin kouluttautumisen- ja työelämäpolkuraameihin.

Minua kiinnostaa se, *millaiset asiat näyttäytyvät merkityksellisinä tapahtumina, siirtyminä ja valintoina nuorten elämäntavassa*. Tämä onkin keskeisin tutkimuskysymykseni. Tätä kysymystäni tarkentavat seuraavat kysymykset, jotka ohjaavat tarkastelemaan lähemmin haastateltavien kerrontaa omasta elämästään ja toimijuudestaan:

- Millaista toimijuutta ja toimintakykyä nuorten tulkinnat koulutus- ja urasiirtymistä ilmentävät?
- Millaisia toimijuuden mahdollisuuksia ja esteitä kertojat liittävät siirtymiin, valintatilanteisiin ja valintamahdollisuuksien kirjoon?
- Miten kertojat asemoivat itsensä toimijoina suhteessa menneisiin valintoihin ja siirtymiin tai tulevaisuuden toiveisiin?

Tarkastelen haastattelujen teemallisia elämäntapaa avaavia kertomuksia tietyssä ajassa ja vuorovaikutuksellisessa hetkessä syntyneinä kertomuksina. Tutkielmani tarkoituksena on ymmärtää kertojan tapaa tulkita elämänsä tapahtumat ja se, mitä merkityksiä niihin liittyy. Tässä tehtävässä minua auttavat sosiaalisen konstruktionismin tutkimusstrategiaan sisään sijoittuvat narratiiviset tutkimusmenetelmät.

5 TEMAATTISET KERRONNALLISET HAASTATTELUT TUTKIMUSAI-NEISTONA

5.1 Tutkimusaineisto

Halusin tutkielmassani tarkastella erityisesti yksin lapsina Suomeen muuttaneiden nuorten aikuisten koulutuksellisissa elämänkuluissa rakentuvaa toimijuutta. Aineistonkeruuvaiheessa jouduin kuitenkin luopumaan alkuperäisestä ajatuksestani haastateltavien vaikean tavoittamisen vuoksi. Näin ollen jo varsin varhaisessa vaiheessa luovuin kohderyhmän tarkasta rajaamisesta yksintulleisiin, joskin painotin tätä kohderyhmää haastateltavia etsiessäni. Samoin kohderyhmä laajeni kouluikäisinä Suomeen tulleista kaikkiin alaikäisinä Suomeen saapuneisiin pakolaistaustaisiin henkilöihin.

Tavoitin haastateltavat aina jonkun heille tutun kontaktihenkilön kautta. Etsin mielellään vähintään kuusi vuotta Suomessa asuneita, ennen vuotta 2015 saapuneita henkilöitä. Kolme haastateltavista oli kuitenkin ollut Suomessa alle kuusi vuotta. Kontaktihenkilöiden aktiivisuus ja asiaan tarttuminen olivat avainasemassa haastateltavien löytymisessä.

Tutkimusaineistoni koostuu seitsemästä haastattelusta, jotka toteutin vuosien 2016-2018 aikana kolmessa eri kaupungissa eri puolilla Suomea (Liite 1. Haastattelurunko). Tein yhteensä kahdeksan haastattelua, mutta jouduin jättämään yhden haastattelun varsinaisen aineiston ulkopuolelle haastateltavan paljastuttua aikuisena Suomeen saapuneeksi. Haastattelut kestivät tunnista kahteen tuntiin. Haastattelupaikkoina toimivat kirjastot (3), kaupunkien nuoriso- ja kulttuuritilat (2), järjestötila (1) ja haasteltavien kodit (2). Olennaista oli löytää rauhallinen ja miellyttävä tila, jossa sai puhua keskeytyksettä kahden kesken. Haastattelun toteuttamisesta sovittiin puhelimitse. Puhelinkeskustelussa kerroin tutkimuksestani, kiitin kiinnostuksesta ja esitin asiani niin, että haastattelua ei ole vielä sovittu, vaan ajatusta haastattelusta voi tunnustella ja päättää myöhemmin. Kaikki olivat kuitenkin valmiita sopimaan haastattelun saman tien. Yleensä sovimme ajankohdan ja lupasin järjestellä sopivan haastattelupaikan. Kaksi osallistujaa kutsui minut kotiinsa. Lisäksi olin laittanut kontaktihenkilöille ja osalle haastateltavista (mikäli minulla oli sähköpostiosoite) tietoa itsestäni ja mistä tutkielmassani on kyse.

Litteroin analysoitavat seitsemän haastattelua ja samalla tein valintoja aineiston anonymisoinnin tasosta. Olin jo haastatteluvaiheessa tuonut haastateltaville ilmi, että kaikki henkilökohtaiset tunnistetiedot, kuten nimi, paikkakunta, nimeltä mainitut muut henkilöt tai esim. oppilaitosten tai työpaikkojen nimet muutetaan tai karkeistetaan (kaupungin nimestä tuleekin maininta kaupunki). Tutkielmassani olen lisäksi häivyttänyt haastateltavien synnyin- tai lähtömaatiedot tai tiedon äidinkielestä. Aineiston täysi anonymisointi on kuitenkin jossain määrin mahdotonta, sillä kerronnalliset jaksot sisältävät uniikkeja kertojien elämään liittyviä jaksoja. Joku haastateltavan tunteva voisi kerronnan perusteella tunnistaa tämän. Tutkimuksessa ei kuitenkaan esitellä kokonaisia elämänkulkuja ja analyysiyksiköitä tarkastellaan teemallisesti tai toimija-asemalähtöisesti eri haastatteluista nostettuja näytteitä rinnastamalla. Käytän haastateltavista pseudonymejä, jotka satunnaisessa järjestyksessä ovat Layla, Maher, Aberash, Sher, Dalia, Abdi ja Eva.

Tutkielmassa esiintyvät haastatteluotteet on muokattu kerronnallista analyysia silmällä pitäen niin, että olen poistanut litteroidusta tekstistä omat hymähdykseni (mm, hmm), tai kuuntelemista osoittavat ilmaukseni (niin, kyllä) kerrontajaksoista. Olen säilyttänyt haastatteluotteissa kaikki kommenttini tai kysymykseni, jotka kuljettavat kertomusta eteenpäin tai muuten kommentoivat sitä.

Tutkimukseni haastatteluaineisto rakentuu vuorovaikutustilanteessa. Kerrottua teemallisen elämänkulun kuvausta ei olisi ilman haastattelijan pyyntöä kertoa kertomuksia. Kertomukset esitetään eri tavoin erilaisissa sosiaalisissa konteksteissa. Ricoeurin mukaan kertomukset syntyvät kertojan ja kuulijan vuorovaikutuksesta, yhdessä kerrottuina. Kertomusta ei voi toistaa koskaan täysin samana, sillä sanat eivät koskaan “merkitse” täysin samaa. (Squire 2013, 51.) Konteksti ja kertomuksen rakentuminen vuorovaikutuksessa konkretisoitui haastattelutilanteissa, jossa haastateltavat olivat kaikki nuoria, Suomeen pakolaisina muuttaneita ihmisiä ja minä haastattelijana kantasuomalainen, korkeakoulutettu varhaiskeski-ikäinen nainen. Kertomukset sisälsivät jonkin verran “ulkopuoliselle” selittämistä tai kertomatta jättämistä sen mukaan, mitä haastateltavat olettivat minun tietävän tai pystyvän ymmärtämään heidän lähtökohdistaan, synnyinmaasta, omasta kulttuurisesta viitekehystänsä tai tilanteista, joita he ovat kohdanneet Suomessa.

Oma osallistumiseni kerrontaan vaihteli merkittävästi haastattelujen välillä. Yhdessä haastattelussa lähinnä kuuntelin ja esitin kaksi pyyntöä kuvata kerrottua konkreettisen esimerkin kautta. Toisessa ääripäässä sanallistin kuulemaani varmistaen, että olin ymmärtänyt asian niin kuin haastateltava oli tarkoittanut sen kertoa. Kertomuksen vuorovaikutukselliseen rakentumiseen tulee kokonaan uusi elementti, kun käytetään kieltä, joka ei ole haastateltavan äidinkieli.

5.2 Kerronnalliset haastattelut

Narratiiviset haastattelut keskittyvät yksilöiden kerronnassa esiintyviin tarinoihin, juonenkäännteisiin ja kerronnan rakenteeseen. Kerronnallisuutta painottava haastattelu painottaa ajallisia, sosiaalisia ja merkityksiä tuottavia rakenteita. (Kvale & Brinkmann 2009, 153.) Hyvä kerronnallinen haastattelu ei koostu kysymyksistä ja vastauksista, vaan on vuorovaikutustilanteena paljon moniulotteisempi (Hyvärinen 2017a, 12). Riessman tarjoaa tutkijalle aktiivisen kuuntelijan roolia, jossa tutkija yhtä lailla haastateltavan kanssa osallistuu kertomusten tuottamisen tilanteeseen. Haastattelutilanteessa on siten kaksi aktiivista osallistujaa (Riessman 2008, 23). Keskiössä on haastateltavan oma kerronta ja haastattelijan tehtävänä on tukea kerrontaa. Tätä tukee kysymisen sijaan ennen kaikkea kuuntelu ja tilan antaminen. Kerrontaa ei tule turhaan keskeyttää kysymyksillä. Hyvärinen toteaaakin, että ”täytyy osata olla hiljaa ja tarvittaessa harjoitella sitä”. (Hyvärinen 2017b, 183, 189.)

Haastatteluteknisesti kerrontaa rakennetaan siis hiljaisuuksilla, hyväksyvällä läsnäololla ja kysymyksillä. Haastatteluja litteroidessani huomasin, miten joskus turhan aktiivisilla kysymyksilläni katkaisin hyvän pohjustuksen, josta oli kehkeytymässä kertomus. Esitin siis ”mitä sitten tapahtui?”-kysymyksiä. Tällainen kysymyksenasettelu kehottaa raportoimaan tapahtumia ilman henkilökohtaista perspektiiviä ja merkityksiä. Toisin kuin raportti kertomus välittää tarinan perustellen sen merkitystä kertojalle itselleen (Linde 1993, 85). Siksi tutkijalla on aktiivinen rooli vahvistaa ja kannustaa haastateltavaa kerrontaan ja ottamaan vastuu kerronnasta. Välillä lipsahtaneiden mitä –kysymysten rinnalla esitin haastatteluissa enimmäkseen erilaisia kerronnallisia kutsuja (vrt. Hyvärinen 2017b, 183-184) kuten, muistatko, miten tämä rat-

kaisu/valinta/päätös syntyi tai voitko kertoa lisää esim. yläkouluajasta. Tämän tyyppiset kysymyksenasettelut avaavat laavamman raamin kerronnalle ja raportoinnin tarve pienenee.

Elämäkulusta, valinnoista ja niiden merkityksestä kertominen vaatii luottamuksellisuuden kokemusta haastateltavan ja haastattelijan välillä. Rentoutuminen, kiireettömyyden tuntu, läsnäolo, hyväksyvä kuunteleminen, kunnioitus ja aito kiinnostus ovat asioita, joita onnistuneeseen haastattelutilanteeseen mielestäni liittyy. Kerronnallisessa haastattelussa voi soveltaa sosiodynaamisen ohjauksen dialogisen kuuntelun mentaalisia työkaluja, joita ovat esimerkiksi kokemuksen kuunteleminen ja sitä tuottavien kysymysten esittäminen, merkitystä tuottavien kysymysten esittäminen, selventämiseen pyrkivät kysymykset, hiljaisuuden ymmärrys ja arvostus sekä viestien kaksitasoisuuden havainnointi (tietosisältö-suhdemerkitys). (Peavy 2010, 53-60.) Ensimmäisen kertomuspyynnön jälkeen narratiivisen haastattelijan tehtävänä onkin pysytellä kuuntelijana, pidättäytyä liiasta keskeyttämisestä, tarpeen vaatiessa esittää tarkentavia kysymyksiä, nyökkäillä, auttaa kertomuksen jatkamisessa. Kysymysten, nyökkäysten ja hiljaisuuden kautta haastattelija osallistuu kertomuksen tuottamiseen. (Kvale & Brinkmann 2009, 155.)

5.2.1 Haastattelun taito ja eettisyys

Tutkimuseettisesti on tärkeää tehdä haastateltavalle näkyväksi, mistä tutkimuksessa on kysymys, mitä tutkimukseen osallistuminen haastateltavan kannalta merkitsee sekä miten ja mihin tarkoitukseen haastatteluaineistoa käytetään. Erityisen tärkeää on osallistumisen vapaaehtoisuus. Olennaista on kysyä osallistujien tietoisuutta siitä, mihin he haastatteluun lupautuessaan suostuvat. (Hänninen 2008, 125.)

Haastateltavat saivat ensitiedon tutkimuksesta tuttavaltaan, jonka jälkeen sovimme haastattelusta tarkemmin puhelimitse. Yhdessä tapauksessa sähköpostitse, jolloin laitoin haastateltavalle lyhyen esittelyn tutkimuksesta, elämäkertahaastattelusta ja muutamaman sanan itsestäni. Puhelimessa kerroin kuka olen, mitä tutkin ja mistä haastattelussa on kysymys. Painotin erityisesti haastattelujen luottamuksellisuutta. Haastattelujen alussa kysyin, mitä haastateltava tietää tutkimuksesta, johon vastaukset vaihtelivat. Jokaisen haastattelun alussa kerroin vielä lyhyesti, mistä on kyse.

Haastattelujen aikana tai jälkeen paljastui kuitenkin, ettei kaikilla haastateltavilla ollut käsitystä, mitä tutkimushaastattelu tarkoittaa ja mihin tietoja käytetään. Esimerkiksi yksi haastateltavista varmisti haastattelun loppupuolella, etteivät tiedot vain mene kenellekään hänen lähipiirissään. Toinen kysyi haastattelun lopulla, mitä hyötyä tutkimuksesta on muille. Hänen kontaktinsa oli motivoinut häntä osallistumaan haastatteluun siten, että tällä tavalla hän voi auttaa niitä yksin tulleita lapsia ja nuoria, jotka ovat vasta saapuneet Suomeen. Kysymysten kohdalla pyrin parhaani mukaan selventämään tutkimusaineiston käsittelyäni ja kävin läpi mitä tunnistetietojen poistaminen tarkoittaa käytännössä. Lisäksi avasin omia tutkimukselleni asettamia päämääriä ja tavoitteita, ja kävin pohtivaa keskustelua tutkimuksen mahdollisista hyödyistä. Useampi haastateltava sanoi perusteeksi osallistumiselleen juuri muiden pakolaistaustaisten nuorten auttamisen.

Haastattelujen jälkeen minulla on ollut olo, kuin olisin varastanut toiselta jotain arvokasta. Olen kannustanut osallistujia kertomaan omasta elämänsästä, he ovat luottaneet minuun ja kertoneet elämästään seikkoja, joita ehkä haastattelun alussa eivät ajatelleet kertovansa. Itse en kertonut itsestäni vastavuoroisesti juuri mitään. Vastavuoroisuuden puutteen takia haastattelutilanteen jälkeen tunnetilani on vaihdellut innostuksesta ja kiitollisuudesta hieman syylliseen oloon. Onko toimintani eettisesti oikein? Onko siirtymien läpikäyminen palauttanut mieleen jotain ikävää ja vaikeita tunteita (Hänninen 2008, 127)? Tai kuten Oakley toteaa, pitäisikö minun vain tyyneesti ottaa haastattelu vastaan lahjana, jonka osallistuja antaa haastattelijalle (tämän pyynnöstä) (Hyvärinen 2017a, 13)?

On tärkeää ymmärtää myös, että haastateltavia ei tulisi uhriuttaa turhaan. Kuten Hänninen (2008, 136) toteaa: ”Tutkittavien kunnioittaminen merkitsee myös, ettei heidän toimijuuttaan aliarvioida.” Jokainen haastateltava tekee valintoja siitä mistä ja miten puhuu, tutkijan ollessa riippuvainen haastateltavan yhteistyöhalusta tämän pärjätessä ilman tutkijaakin (Hänninen 2008, 128). Tärkeää on kiinnittää huomiota siihen, mistä asioista haastateltavat kertovat ja mistä vaikenevat. Säävälä teki omassa raportissaan huomion, että maahanmuuttajataustaisten nuorten hyvinvointia käsittelevissä haastatteluissa oppilashuollon ammattilaiset, vanhemmat ja oman äidinkielen opettajat vaikenivat sellaisista yleisesti hyvinvointiin vaikuttavista tekijöistä kuten köyhyys ja

tuloerot, vanhempien työttömyys, yksinhuoltajuus tai epätavalliset perherakenteet (Säävälä 2012). Omassa haastatteluaineistossani on pääsääntöisesti vaiettu seurustelu- ja rakkaussuhteista, lähtömaassa eletystä elämästä ja lähtöön johtaneista syistä, traumaattisista tapahtumista tai oman lapsuuden perheen sisäisistä suhteista tai ristiriidoista. Rahasta ja toimeentulosta puhutaan vain vähän ja viitteellisesti, elämän materiaaliset tekijät eivät nouse kovin usein kerrontaan. Haastateltavat ovat selvästi orientoituneet puhumaan Suomessa eletystä, koulutukseen, valintoihin ja siirtymiin liittyvistä asioista. Orientaatioon on osaltaan vaikuttanut haastattelua ja tutkimusta koskeneet ennakkotiedot, oma asemoitumiseni opo-opiskelijaksi sekä kontaktihenkilön tapa esittää haastattelupyyntö haastateltavalle. Haastattelijan valta-asema tilanteessa voi myös hyvin hienovaraisesti ohjata tilannetta niin, että haastateltava reagoi pienimpiinkin vihjeisiin siitä, mitä häneltä odotetaan ja miten hän suuntaa kertomustaan (Hänninen 2008, 129).

Vaikenemista on yksin maahan tulleiden lasten ja nuorten kohdalla tulkittu aiemmissa tutkimuksissa sekä haavoittuvuuden että toimijuuden näkökulmista. Lasten ja nuorten valinnat olla puhumatta lähdöstä tai elämästä ennen saapumista “perille” on tulkittu olevan tapa suojautua ikäviltä ajatuksilta ja huolilta. Vaikenemisen on myös tulkittu olevan tapa ottaa tilanne hallintaan ja tietoisesti aloittaa uusi elämä ilman menneisyyden painolastia. (Anis & Esberg 2018, 196.) Haastattelemiä nuoret aikuiset kertoivat elämänsästä Suomessa kamaralla. Lyhyet viittaukset aiempaan elämään esimerkiksi pakolaisleireillä toimivat nykytilanteen ja kokemusten valottajina. Niitä vasten kertoja pystyi kuvamaan jotain olennaista elämästään ja toiminnastaan Suomessa. Muuten menneisyys jäi tutkimattomaksi maaperäksi haastatteluissa.

Haastattelutilanteissa olen pyrkinyt valmistautumisella ja käytökselläni toisen ihmisen kunnioittavaan kohtaamiseen. Eettinen tutkija ei utele omasta uteliaisuudestaan käsin (Hyvärinen 2017a, 32). Haastatteluissa olen antanut haastateltavan kertoa elämänsästä ensin omin sanoin niin lyhyesti tai lapeasti kuin hän on halunnut, ja esittänyt sen jälkeen kysymyksiä kerrotun pohjalta. Olen tietoisesti jättänyt kysymättä asioita, joita haastateltava ei itse ole tuonut esiin. Aineistoa peratessani hienotunteisuuteni on jossain kohtaa myös johtanut tilanteisiin, joissa en ole tarttunut

kaikkiin tarjoumiin, kertomuksessa sivuttuihin seikkoihin haastateltavan elämäkullussa. Vastaavasti toisissa kohtaa olen ollut läsnä ja mahdollistanut vaikeistakin asioista puhumisen empaattisella hiljaisuudella, tyyneydellä ja kysymyksillä.

Kvale ja Brinkmann (2009) havainnollistavat sitä erityistä ammattitaitoa, mitä laadullinen tutkimushaastattelu vaatii. Kyse on harkinnasta ja kyvystä tunnistaa se, mikä kussakin hetkessä ja vuorovaikutustilanteessa on merkityksellistä ja osata toimia sen pohjalta. Haastattelutilanteessa ja -tutkimuksessa tämä käytännöllinen viisaus kytkeytyy ”tiheään eettiseen kuvailuun” eli kykyyn nähdä, kuvailla ja arvioida tapahtumia suhteessa siihen kontekstiin, jossa ne ovat tapahtuneet. Kvale ja Brinkmann haluavat painottaa, että tutkijan ammattitaitoa on tehdä tilannesidonnaisia ratkaisuja mekanistisen sääntöjen noudattamisen sijaan. (mt., 67.) Sekä tutkijalla että tutkittavalla on omat toimijaroolinsa tai -asemansa, jotka määrittävät haastattelun kulkua. Haastattelurunko antaa orientaation tilanteelle, mutta toteutuu ainutlaatuisena kussakin keskustelussa. Vertauskuvana voisi käyttää kontakti-improvisaatiota: haastattelu on kuin tanssi, jonka osapuolet reagoivat toistensa liikkeisiin improvisoiden ja ollen jatkuvassa kontaktissa toisiinsa.

Haastattelutilanne rakentuu aina epäsymmetrisen valtasuhteen ympärille. Haastattelija asettaa kysymykset ja rajaa keskustelun aihetta. Tutkimuksessani valtasuhteiden epätasapaino korostuu ja moninkertaistuu, sillä suomalaisena korkeakoulutettuna naisena edustan valkoista valtakulttuuria, tietynlaista yhteiskunnallista asemaa ja sukupuoli (esim. Peltola 2014, 52). Asetan kysymykseni omasta todellisuudestani ja ymmärryksestäni käsin, mikä ei välttämättä tavoita haastateltavan todellisuutta. Lisäksi haastattelut tehtiin omalla äidinkielelläni suomeksi. Olen osaltani pyrkinyt vähentämään kielitaitoon liittyviä esteitä tavoittelemalla jo useita vuosia Suomessa asuneita nuoria aikuisia.

Kulttuurien väliset erot luovat oman haasteensa haastattelutilanteelle. Tällöin erilaiset kulttuuriset koodit jäävät tutkijalta helposti huomaamatta ja tulkitseamatta. Eroavaisuudet kielenkäytössä, eleissä ja kulttuurisissa normeissa ovat läsnä haastattelutilanteessa niin eri kulttuureista tulevien ihmisten haastatteluissa kuin vaikkapa eri ikäryhmien, sukupuolten, sosiaaliluokan tai uskonnon edustajien välisissä kohtaami-

sisä. (Kvale & Brinkmann 2009, 145.) Suomen kielen osaamisen taso ja sen aiheuttama pinnistely itsensä oikein ymmärretyksi tekemisessä vaikuttivat osassa haastatteluita haastattelun kulkuun. Haastattelijana varmistin ymmärtäneeni oikein ja kysymyksilläni osallistuin kertomuksen kuljettamiseen ja kertomiseen. Kerronnallisesta viitekehuksesta tarkasteltuna haastattelutapa vaatii väljää suhtautumista kertomuksen rakentumiseen ja sen vuorovaikutuksellisuuden tunnistamista.

Etnisiin suhteisiin kytkeytyvä valta voi määrittää myös kertomisen tapaa. Haastattelutilanne on konteksti, ympäristö, joka vaikuttaa kerrontaan. Yksi diskursiivisen tutkimuksen tapa analysoida selontekojen antamisen tapoja sosiaalisessa kanssakäymisessä. Se liittyy niihin käytäntöihin, joilla puhujat pukevut mielipiteensä kulttuurisesti hyväksytyyn muotoon. (Nikander 1997.) Esimerkiksi Varjosen (2013) tutkimus nostaa esiin maahanmuuttajien vaikeuden kritisoida alisteisesta asemasta valtakulttuurin käytäntöjä. Kritiikki, silloin kun se uskalletaan ilmaista, pohjustetaan polveilevin ja selittävin sanakääntein, joilla ikään kuin pehmitellään ja hyvitetään valtakulttuuriin kuuluva lukija (jonka kulttuuria kritisoidaan) ennakkoon. (mt., 156.) Haastattelutilanteessa tehtävänäni oli helpottaa erilaisten näkökulmien esiintuomista tilanteen asetelmallisuudesta huolimatta. Voi kuitenkin olla, että aineistoni antaa mahdollisuuden analysoida niin sanotusti jäävuoren näkyvää osaa ja moninainen joukko toimijuutta avaavia tekijöitä jää sanoittamatta ja piiloon veden pinnan alapuolelle.

6 TUTKIMUSSTRATEGIA

6.1 Sosiaalinen konstruktionismi

Olen kiinnostunut tutkimuksessani kiinnostunut siitä, miten haastateltavat kertovat elämästään ja kerronnassaan merkityksellistävät elämänsä valintatilanteita ja niihin vaikuttavia tekijöitä. Sosiaalisen konstruktionismin hengessä ymmärrän kielen yhdeksi todellisuutta muovaavaksi toiminnan muodoksi. Sosiaalinen konstruktionismi toimii sateenvarjokäsitteenä erilaisille tutkimusstrategioille, joissa sosiaalinen todellisuus nähdään rakentuvan sosiaalisessa ja kielellisessä vuorovaikutuksessa. Kenneth ja Mary Gergen jaottelevat sosiaalisen konstruktionismin ajatukselliset juuret kol-

meen tahoon, kriittiseen teoriaan, lingvistiseen käänteeseen kirjallisuuden ja retorikan tutkimuksessa sekä sosiaalisuuden painottamiseen. Kriittinen teoria epäilee selvänä pidettyä tietoa, kielellinen käänne nostaa kielen todellisuutta rakentavaksi tekijäksi, ei ainoastaan kuvaajaksi ja sosiaalisuus näkökulma painottaa tiedon syntymistä vuorovaikutuksellisissa prosesseissa. (Juvonen 2015, 52.)

Wahlströmin mukaan tiedon ymmärtäminen paikallisena tuottaa sen, että arkielämän kertomukset nousevat tutkimuksen keskiöön. Niiden kautta voidaan tutkia sitä, miten yksilö näkee asemansa sosiaalisessa ympäristössään, miten hänen paikkansa tässä ympäristössä muotoutuu ja miten hän näkee toimintamahdollisuutensa. (Wahlström 1997.) Vuorovaikutuksellisuuden ja sosiaalisuuden korostuminen ovat muovanneet myös valalla olevaa psykologista ihmiskäsitystä nostaen esiin ihmisen sisäisiä ristiriitaisuuksia ja totuuksien kontekstisidonnaisuutta. (Nikander 1997). Davies ja Harré (1990) nostavat poststrukturalistisen tutkimusparadigman keskeiseksi vahvuudeksi sen tavan tunnistaa samaan aikaan sekä diskurssien ja kielellisten käytänteiden perustavanlaatuisen voiman, että ihmisten kyvyn tehdä valintoja suhteessa kielellisiin käytäntöihin.

Sosiaalinen konstruktionismi tarjoaa joustavampia, partikuralistisia ja paikantuneempia käsityksiä todellisuudesta (Varjonen 2013, 24). Näin ollen se, mistä käsin tarkasteltavana olevaa asiaa havainnoidaan, vaikuttaa siihen, millaisena sosiaalinen todellisuus näyttäytyy (Juvonen 2015, 52-53). Huomio on asioiden rakennetussa luonteessa, mikä herättää havaitsemaan seikan, että asiat voisivat olla toisin tai toiminnallamme voisi olla vaikutusta asioiden tilaan (Varjonen 2013, 24).

Se, että toiminnalla voi olla vaikutusta asioiden tilaan herättää kysymyksen, kuinka yksilöt itse näkevät omat vaikutusmahdollisuutensa. Ja miten sosiaaliset suhteet ja ympäristö vaikuttavat yksilön valintoihin? Tätä huomiota vasten perustelen sosiaalisen konstruktionismin viitekehysten valintaa. Se antaa hyvän lähtökohdan tutkia aihetta toimijuuden ja toimintakyvyn käsitteiden avulla ja tarjoaa ajatuksellisia työkaluja vuorovaikutuksessa rakentuvan todellisuuden analyysiin.

6.2 Narratiivinen analyysi sosiaalisen konstruktionismin viitekehyksessä

Koulutussiirtymien institutionaalinen taso jättää nuoret ja heidän toiminnalliset pyrkimyksensä tuntemattomiksi. Pyrin oman tutkimukseni avulla laajentamaan maahan muuttaneiden pakolaistaustaisten nuorten koulutus- ja urapoluista käytävää keskustelua tuomalla esille nuorten tapaa nähdä toimintamahdollisuutensa ja -kykynsä sekä mahdolliset esteet, jotka rajaavat näitä kykyjä eli toisin sanoen sitä, mihin he kokevat voivansa tahtoessaan kehittyä ja elämässään tehdä (Walker & Unterhalter 2007, 3). Oletan, että he käyvät omien kokemustensa tulkintojen kautta neuvottelua valtakulttuurin odotuksia ja yhteiskunnan rakenteita ja normeja vasten.

Tutkimuksessa ei ole kyse niin sanottujen faktojen esittämisestä. Nousiaisen ajattelua mukailien Juvonen toteaa, että kiinnostavaa ei ole se, onko sanottu tai kerrottu totta, todella tapahtunutta kertojan elämässä. Kiinnostavampaa on se, mitkä asiat ja tapahtumat kerrotaan, miten ne kerrotaan ja mitä merkityksiä kertoja lataa kertomaansa. (Juvonen 2015, 53.) Anna Hulusjö tarkentaa ajatusta toteamalla, että tutkijan kannalta olennaista on tarkastella sitä, millaiseksi asiat ja ilmiöt ovat tutkimukseen osallistuvien ihmisten mielissä muotoutuneet tai millaisiksi asiat voivat muuntua (Juvonen 2015, 53-54).

Edellä sanottu on tämänkin tutkimuksen keskiössä. Haluan jäljittää nuorten tapaa jäsentää todellisuutta ja omaa toimijuuttaan ja miten se asettuu suhteessa yhteiskunnan koulutus- ja työllisyyskeskusteluun. Toisin sanoen tärkeää ei ole päästä selville siitä, menivätkö asiat juuri niin kuin nuoret kertovat niiden menneen, vaan tärkeämpää on se, miten he hahmottavat heille tapahtuneet asiat, toiset ihmiset ja valinnat. Tämä hahmottaminen ja merkityksellistäminen tapahtuu kerronnassa.

Olen päätenyt temaattiseen kerronnalliseen haastatteluun tutkimuksen empiirisen aineiston keräämisen muotona, sillä tarinan kertominen on ihmisille ominainen kokemusten ja identiteetin jäsentämisen muoto (Bruner 1990, 55-56). Kuten Katri Komulainen (2017) eräällä luennollaan kiteytti: ”Kertomus ei ole vain tosi tai fiktiivinen esitys jostakin aiemmin tapahtuneesta, vaan olennainen osa ihmisen ajattelua, havaitsemista, tunteita, toimintaa ja identiteettiä”. Narratiivinen analyysi tarkastelee kerronnasta pyrkimystä (intention) ja kieltä – miten ja miksi tapahtumat on kerrottu, ei siis vain tarkastella sitä, mitä on sanottu (Riessman 2008, 11).

6.3 Mikä on kertomus?

William Labovin mukaan kertomus on minimissään kahden lausuman jakso, jossa lausumat ovat ajallisessa järjestyksessä toisiinsa (Labov 1977, 360). Patterson täydentää Labovin suullisesti kerrottujen henkilökohtaisten narratiivien tai kertomusten määrittelmää. Pattersonin mukaan suullinen henkilökohtainen kertomus on mikä tahansa teksti, joka tuo esille henkilökohtaisia kokemuksia käyttämällä ensimmäisen persoonan kertontamuotoa menneestä, nykyhetkeen sijoittuvasta tai kuvitellusta kokemuksesta. (Patterson 2013, 40).

Kognitiivisen narratologian edustaja David Herman määrittelee kertomusta siitä näkökulmasta, kuinka paljon tai ohuesti kerronnallinen jokin aineisto on. Hyvärinen esittelee Hermanin määrittelemän kertomuksen prototyypin, joka rakentuu neljästä elementistä. Ensinnäkin tyypilliset kertomukset ovat tilanteisia esityksiä, jolloin vuorovaikutus ja kertomuksen konteksti on olennainen siinä esiintyvien subjektiasemien rakentumisessa. Toiseksi kertovat esitykset antavat vihjeitä erillisten tapahtumien ajallisesti järjestäytyneestä kulusta, joiden varassa vastaanottaja voi tehdä päätelmiä tapahtumien aikajärjestyksestä. Kolmas elementti on kertomusten kyky luoda maailmoja ja toisaalta epäjärjestyä ja häiriöitä niiden sisälle. Kertova aineisto viittaa usein itse kertomuksen ulkopuolelle juuri yllätysten tai häiriötilojen kautta. Neljäs peruselementti on kokemuksellisuus. (Hyvärinen 2010, 92.) Tässä tutkimuksessa se tarkoittaa maahan muuttaneiden nuorten siirtymiin liittyvien valintojen ja resurssien tarkastelua heidän kokemanaan. Millaista heille on ollut elää siirtymien epäjärjestyksen tilan läpi?

Hermanin ja Pattersonin määritelmien pohjalta ymmärrän aineistoni suulliset henkilökohtaiset kertomukset teksteiksi, jotka avaavat kertojan henkilökohtaisia ensimmäisen persoonan kokemuksia niin menneestä, nykyisestä kuin tulevasta tietyssä vuorovaikutustilanteessa ja kontekstissa. Kertomus sisältää elementtejä, joiden avulla voidaan tehdä päätelmiä tapahtumien ajallisesta järjestyksestä. Kertomusten maailma sisältää erilaisia käännteitä, epäjärjestyä ja häiriötiloja, joiden kokemista kertojan näkökulmasta kertomus valottaa.

Käytän tätä määritelmää aineistoni kerronnallisten yksikköjen etsimisen kriteerinä. Näin analyysistä rajautuvat ulos haastatteluaineisto-osiot, joissa haastateltavat puhuvat yleisellä tasolla esimerkiksi maahanmuuttajien asemasta. Vaikka ne teemallisesti ja sisällöllisesti ovat kiinnostavia, niin nämä osuudet astuvat henkilökohtaisen kertomuksen ulkopuolelle. Samoin analyysin ulkopuolelle jäävät haastattelijan kysymyksiin esitetyt vastaukset, jotka ovat pikemminkin tapahtumien luettelointia tai jo kerrotun täsmennyistä ilman, että niistä syntyy kertomusta. Esimerkiksi haastatteluissa on osuuksia, joissa haastateltavat kuvaavat elämänsä vaiheita ja etenemistä paikasta toiseen liittämättä siihen sen kummemmin omaa reflektiota tapahtumien kulusta. Näissä kohti jäävät toteutumatta Hermanin prototyypikertomuksen maailman ja sen häiriötilojen muodostuminen. Toisin sanoen kyse on kronikasta, tapahtumien neutraalista luettelemisesta ilman evaluaatiota (Linde 1993, 85). Toki varsinaisen analyysin ulkopuolelle jääneet osuudet sisältävät tärkeää tietoa, jonka valossa olen pystynyt luomaan jonkinasteisen kokonaiskuvan haastateltavan elämänsä eri vaiheista. Tätä elettyä kokonaisuutta vasten he avaavat yksityiskohtaisempia kohtia elämästään kertomuksilla, joihin keskityn analyysissäni.

Analyysissäni olen haastatteluaineistosta ensin tunnistanut kerronnallisia jaksoja (ks. Hyvärinen 2010, 115). Kertomukset ovat aineistoni analyysiyksiköitä. Kerronnallisten jaksoiden alut ja loput ovat tulkinnanvaraisia. Olen niissä käyttänyt tutkijan päätösvaltaa ja tehnyt rajaukset aineistosta nousevien eri teemojen tai toimija-asemien näkökulmista. Kertomus myös saattaa haastatteluna aikana jakautua useampaan eri kohtaan eli haastattelun kuluessa kertoja palaa omaan kesken jääneeseen kertomukseen täydentäen sitä myöhemmässä kohdassa haastattelua (esim. matematiikan oppimiseen liittyvät vaikeudet Dalian kertomuksessa).

Hyvärinen (2010, 115) korostaa, että tutkijan tehtävänä on suhteuttaa narratiivinen analyysinsä aineiston kerronnallisuuteen. Tutkijalla tulee olla riittävä asiantuntijuus ja kerronnallisen analyysin metodologinen työkalupakki käytössä, jotta hän pystyy valitsemaan tarkoituksenmukaisimman, aineiston kerronnallisuuden ja tutkimuskysymysten kannalta parhaimman analyysimetodin ja tarvittaessa soveltamaan erilaisia metodologisia työkaluja yhdessä. (mt.) Tätä aineistosta kumpuavaa metodologista haastetta vasten esittelen seuraavaksi oman metodologisen työkalupakkini.

6.4 Narratiivisen analyysin metodologinen työkalupakki teemallisten elämätarinoiden analyysissa

Narratiivinen kertomusten analyysini rakentuu siten, että olen ensin tunnistanut kertomusjaksot haastattelupuheesta. Sen jälkeen olen eritellyt kertomuksen rakennetta soveltaen Labovin ja Waletsbyn rakenneosion analyysimallia edellä esitettyyn väljempään kertomuksen käsitteeseen, jota edustavat luvussa Riessmanin, Hermanin ja Pattersonin määritelmät kertomuksesta. Jotta pääsen käsiksi kertomuksissa rakentuviin merkityksiin, olen lähilukenuit identifioimiani kertomuksia odotusanalyysin ja positiointiteorian näkökulmista, jotka tarjoavat mahdollisuuden myös kertomuksen vuorovaikutuksen analyysiin, oletettujen itsestäänselvyksien purkamiseen ja toimija-asemien tarkasteluun (Hyvärinen 2010, 111; Riessman 2008, 11).

6.4.1 Kertomustyypit ja aikakehys-analyysi

Riessman jaottelee kerronnalliset aineistot neljään eri ryhmään. Hänen mukaansa on olemassa tapahtumakertomuksia (stories), jotka ovat juonellisia ja niissä käsitellään jostain muutostilannetta. Toinen kertomusryhmä muodostuu tapakertomuksista (habitual narratives) eli kertoja kertoo siitä, mitä hän yleensä tekee. Tapakertomuksen tyyppiä aineistossani ovat esimerkiksi kerronnalliset kuvaukset siitä, miten haastateltavat viettävät vapaa-aikaansa tai aikaa kavereiden kanssa. Hypoteettiset kertomukset (hypothetical narratives) ovat tarinoita asioista, jotka eivät ole tapahtuneet, mutta olisivat voineet tapahtua. Ne ovat esimerkiksi tulevaisuuteen suuntautuneiden toiveiden tarinallistamista tai jos-tarinoiden kertomista eli vaihtoehtoisten, toteutumatta jääneiden asiointiloiden tarkastelua menneisyydessä tai nykyhetkessä. Neljänneksi ryhmäksi Riessman nimittää tunnekokemusta kuvaavat kertomukset. (Riessman 1990, 74-78.)

David Herman on puolestaan aikakehysanalyysissään tarkastellut kertomuksia niissä kuvatun tapahtumisen luonteen ja tapahtuman ajallisten ulottuvuuksien avulla. Hyvärisen (2010, 101) mukaan aikakehysanalyysia on käytetty esimerkiksi erilaisten kerronnan lajityyppien tunnistamiseen ja erittelyyn. Aikakehysten tarkastelun avulla voidaan kuitenkin tunnistaa myös kerronnallisia eroja haastattelujen sisällä ja se tarjoaa välineitä toimijuuden tarkasteluun kerronnallisissa jaksoissa. Herman esittelee Vendlerin semantiikasta narratologian kenttään tuotua aikakehysanalyysia.

Kuva 2.

	Määrittelemätön ajanjakso	Määrätty ajanjakso	Määrittelemätön ajankohta	Määrätty ajankohta
Tila			x	
Prosessi	x			
Suorittaminen		x		
Saavutus				x

(Herman 2002, 31; ref Vendler 1967.)

Suorittaminen viittaa tekemiseen, joka tehdään alusta loppuun. Saavutus tarkoittaa tekemistä, joka saatetaan loppuun ja jonka voi ajatella tapahtuvan yhdessä hetkessä. Prosessit ovat tapahtumina tai tunteina kestoiltaan avoimia ja luovat jatkuvuuksia pisteittäisten tapahtumien väliin. Tilat puolestaan viittaavat olutiloihin. (Hyvärinen 2010, 98-99; Herman 2002, 31.) Olen valinnut aikakehysanalyysin yhdeksi kerronnallisen analyysin työkaluksi siksi, että se mahdollistaa olutilojen ja hitaiden prosessien näkyväksi tekemisen tapahtumien ja näkyvien muutosten rinnalla. (Hyvärinen 2010, 101-102.)

Aikakehysten nimistä *saavutuksen* juuret kumpuavat semantiikasta ja käsitteenä se viittaa esimerkiksi vuoren huipulle pääsemiseen tai vaikkapa töiden saamisen hetkeen (Herman 2002, 30). Omassa aineistossani saavutuksiksi lukeutuva toiminta on ennen kaikkea muuttoja, päätöksentekohetkiä tai tilanteita, joissa kertomuksen päähenkilö toimii oman oikeuskäsityksensä mukaan tilanteessa, jossa ei välttämättä saa vastakaikua. Saavutus –käsitteenä ei siten tunnu aina kovin osuvalta ja itse ajattelen saavutukset pikemminkin jonkinlaisina käännekohtina tai avainhetkinä. Oma ymmärrykseni saavutus –kategorian sisällöstä poikkeaa siis jonkin verran Vendlerin sille asettamasta alkuperäisestä merkityksestä (Herman 2002, 30).

Tunteiden kuvausta voi ajatella omana kertomustyyppinä (Riessman 1990, 77-78) tai sitten tunteiden kokemista voi tarkastella aikakehysanalyysin avulla (Herman 2002, 31). Tunteet eivät mielestäni ole yksiselitteisesti pelkästään määrittämättömässä yksittäisessä ajankohdassa olevia tiloja, vaan esimerkiksi masennus olotilana tapahtuu pidemmällä ajanjaksolla ja voi siten määrittyä myös prosessiksi. Esimerkiksi aineistossa muutama haastateltava puhuu haastattelussa ajanjaksoista (vuosi tai kaksi vuotta), jota valitseva tunnetila, kuten masennus, määrittää.

6.4.2 Kertomusten rakenteellista analyysia: Labov'n ja Waletskyn kertomuksen rakenneosiomallin soveltaminen haastatteluaineiston analyysiin

William Labov'n ja Joshua Waletskyn vuonna 1967 kehittänyt kertomuksen rakenneosion analyysimalli soveltuu erityisesti juonikertomusten (action) tapahtumien ja niiden saamien merkitysten erittelyyn (Labov 1977, 354, 361-362; Hyvärinen 2010, 94; Patterson 2013, 30). Olen kuitenkin soveltanut mallia kaikkiin analysoimiini kerronnallisiin yksiköihin. Rakenneosion analyysimallissa operoidaan kertomuksen tasolla ja keskitytään erittelemään olennaiset käänneet ja tapahtumien kulun eri vaiheet.

Labov'n ja Waletskyn rakenneosion analyysimalli on kertomuksen rakenteellista analyysia ja kumpuaa lingvistiikan kentältä. Mallissa kertomuksen lausumia eritellään kuuden eri rakenneosan mukaan. Rakenteen erittely ei riko aineiston kerronnallista jäsentymistä, vaan rakentuu sen varaan. Rakenneosat ovat:

Abstrakti vastaa kysymykseen mistä tarina kertoo.

Orientaatio taustoittaa tapahtumaa, toimii johdantona tai tarjoaa lisätietoa tapahtumasta (kuka, missä, milloin)

Komplikaatio on käänne juonenkulussa eli se merkitsee tapahtuman etenemistä vastaten kysymykseen mitä sitten tapahtui

Evaluaatio reflektoi kertomusta eli tarjoaa kertojan näkökulman kerrottuun vastaten kysymykseen entä sitten, mitä siitä (so what)

Resoluutio tai tulos kertoo sen, mitä lopuksi tapahtui, miten kertomus päättyy

Kooda palauttaa kerronnan nykyhetkeen. (Patterson 2013, 30-31; Labov 1977; 363.)

Patterson huomauttaa, että haastattelutilanteessa tutkijan kysymys tai kerronnallinen kutsu, esimerkiksi "Kertoisitko jonkun esimerkin saamastasi tuesta", voi toimia abstraktina määrittäen kertomuksen aiheen. Orientaatiojaksot tarjoavat taustatietoa varsinaiselle kertomukselle ja sijoittuvat yleensä alkuun, mutta ne voivat esiintyä myös keskellä kertomusta. Komplikaatio on kertomuksen varsinainen runko. Evaluaatio oikeuttaa kerronnan ja valottaa kertojan näkökulmaa tapahtumiin. Resoluutio päättää kertomuksen. Lopuksi kooda linkittää kertomuksen maailman nykyhetkeen, jossa kertomusta kerro-

taan. Se ikään kuin kirjaa kertojan ulos kertomuksesta ja tarjoaa vuoron kuulijalle. Abstrakti, komplikaatio ja resoluutio muodostuvat kertomuksen luurangon evaluaation ja orientaation tuodessa merkityksiä kerrotulle ja avatessa kertojan näkökulmaa riisuttuihin tapahtumiin. (Patterson 2013, 31-33.)

Seuraavassa esimerkissä havainnollistan kertomuksen rakenneosion alyysimallin käyttöä. Kyseessä on pieni kerronnallinen jakso Dalian haastattelusta, jossa hän kuvaa opettajilta saamaansa tukea Suomessa. Hän on aiemmin tuonut esiin, miten opettajien rooli on hänen lähtömaassaan ollut aivan erilainen ja haastattelun aikana on käy ilmi, että lähtömaassa opettajat ovat fyysisesti rankaisseet Daliaa, jos hän ei ole osannut jotain asiaa. Suomalaisen opettajien tuki ja kannustus korostuvat Dalian haastattelussa ja tulevat esiin monessa kohtaa.

Dalia
ABSTRAKTI Opettajat olivat ihania

Kirsi (ABSTRAKTI) Joo, onko sulla jotain esimerkkiä, että joku konkreettinen tilanne tai tapahtuma, mikä sulle jäi mieleen, mitä vaikka sen opettajan kanssa.

ORIENTAATIO Joo kun elikkä Valmasta³, Valma-koulutuksesta.

KOMPLIKAATIO 1 Ku mä en saanut se,

EVALUAATIO hetkonen mikä se oli...

KOMPLIKAATIO 1 kielitestin läpi,

KOMPLIKAATIO 2 ja minä itkin

KOMPLIKAATIO 3 ja opettaja sanoi, että” älä huolehdi”,

EVALUAATIO että se on mielessä, että kun mä oon koulussa, mä aina muistelen sitä, että

RESOLUUTIO ”olemme aina ylpeä sinun puolesta.”

Ensin olen eritellyt kaikki kertomuksen lausumat omiksi pätkikseen kertojan näkökulman vaihdoksen tai uuden käänteen mukaan. Sen jälkeen olen lukenut kertomuksen uudestaan ja alkanut eritellä lausumia Labov'n ja Waletskyn mallin mukaan. Kertomuksen abstraktina toimii lause, *opettajat ovat ihania*. Itse kysymykselläni jatkan abstraktia esittäessäni kerronnallisen kutsun eli pyynnön kertoa esimerkki (Hyvärinen 2017b, 183). Orientaatio-lausuma tarjoaa tässä taustatietoa siitä, mihin koulutukseen tapahtumat sijoittuvat. Tapahtumatasolla kertomus on varsin yksinkertainen. Dalia ei saanut kielites-

---

³ Valma-koulutus tarkoittaa ammatillisiin opintoihin valmentavaa koulutusta, jonka tavoitteena on vahvistaa opiskelijan niin valmiuksia ammatilliseen tutkintokoulutukseen hakeutumiseen kuin tämän edellytyksiä suorittaa ammatillinen tutkinto. (OPH 2017.)

tiä läpi, häntä itketti ja opettaja sanoi; ”älä huolehti, olemme aina ylpeitä sinun puolesta”. Kertomus jakautuu komplikaatioihin eli juonenkäänteisiin. Olen tässä numeroinut ne esimerkin vuoksi, mutta jatkossa merkitsen ne ilman numeroiteja. Viimeinen juonenkäänte, resoluutio, on se hetki, mihin kertomus päättyy. Tämä kertomus ei sisällä erillistä koodaa, joka summaisi tapahtuneen tai siirtäisi puheenvuoron haastattelijalle.

Hyvärisen (2010, 95) mukaan rakenneosion analyysi on mielekkäämpää ymmärtää funktionaalisen mallina kuin rakennemallina, jolloin sen arvo on huomion kiinnittämisessä siihen, miten keskeistä arviointi on kaikelle kertomiselle. Aineistoni analyysissa juuri evaluatiivisilla lausumilla on keskeinen rooli. Ne avaavat kertojan näkökulmasta kerrotun merkitystä, tämän kokemuksia ja tunteita suhteessa kerrottuun tai kertomuksen sisällä. Esimerkissä evaluatiivisilla lauseilla Dalia kuvaa sekä omaa muisteluaan, että sitä merkitystä, mikä opettajan sanoilla hänelle oli. Evaluaatiota tapahtuu kerronnallisissa jaksoissa sekä tapahtumien ulkopuolella, jolloin kertoja kommentoi kertomaansa kertomuksen ulkopuolelta (Patterson 2013, 31-32). Tässä esimerkissä Dalia kertojana toteaa edelleen muistavansa aina opettajan sanat. Kertojan muistelu ei siis liity siihen kertomukseen, josta hän kertoo, vaan kuvastaa kertomuksessa tapahtuneen merkitystä muissa tilanteissa. Evaluaatiota tapahtuu myös kertomuksen sisällä (dramatisointi, tunnekokemusten kuvaus) tai evaluatiivisen toiminnan kautta eli kertomus esimerkiksi sisältää toimintaa, joka kuvaa kertojan tunnetilaa. (Patterson 2013, 31-32.) Esimerkkikertomus pitää sisällään tällaisen evaluatiivisen toiminnan lausumassa ”ja minä itkin”. Lausuma on kuitenkin merkitty juonenkäänteeksi, sillä siitä seuraa seuraava käänne, opettajan lohdutus. Evaluaatio ei siis ole juonenkäänteistä irrallista, vaan sitä sisältyy myös tarinankulkuun.

Kertomuksen evaluatiivisia osuuksia voi myös perata tarkemmin etsien kertojan tapoja vahvistaa kertomaansa (intensifiers), tuoda vertailevien lausumien kautta esiin merkityksiä (comparators) tai tarkastelemalla selittäviä (explicatives) lausumia, jotka avaavat usein tapahtumien kausaalisuutta ja kertovat miksi jokin tapahtui. (Patterson 2013, 32.) Näitä kaikkia elementtejä löytyy haastatteluaineistosta paljon. Edellä olevasta esimerkistä voi löytää kerronnan vahvistajan evaluatiivisessa lausumassa *mä aina muistelen sitä*, jossa sana ”aina” vahvistaa muistelun kohteen painoarvoa.

Labovin mukaan evaluaatio kulkee kertomuksen matkassa kuin aalto, nousten välillä esiin ja painuen taas konkreettisen tapahtumakuvauksen alle. Riessman korostaa evaluatiivisten lausumien merkitystä kerronnan sieluna. Hänen mukaansa evaluoivat osuudet ilmaisevat sen, miten kertoja haluaa tulla ymmärretyksi. (Patterson 2013, 32.) Dalian kertomuksessa kyse onkin tapahtumien rinnalla siitä, millainen merkitys opettajien kannustuksella ja tuella, opiskelijan puolella olemisella, on Dalialle opiskelussa eteen tulleissa vastoinkäymisissä ja niistä eteenpäin pääsemisessä.

Labov'n malli ei huomioi kerronnan kontekstia, esimerkiksi vuorovaikutuksessa syntyvää kertomusta haastattelutilanteessa. Malli ei myöskään huomioi kerronnan kulttuurisia ulottuvuuksia. Mallia on myös kritisoitu sen sukupuolittuneisuudesta. Labov itse tutki miesten kertomia elämäntarinoita. Feministitutkijat ovat huomauttaneet, ettei malli onnistu tallentamaan naisten interaktiivisia tapoja kertoa ja rakentaa kertomuksia vuorovaikutuksessa. (Patterson 2013, 35-38.)

Analyysimalli soveltuu parhaiten juonellisten, pistemäisten, saavutustyyppisten tapahtumien kerronnan analyysiin (Herman 2002, 31). Koska aineistossani esiintyy myös muita kertomustyyppisiä, olen pyrkinyt soveltamaan rakenneosion analyysimallin koodaustapaa myös näihin tunne-, tapa- ja hypoteettisiin kertomuksiin sekä erilaisissa aika-kehyksissä tapahtuviin kertomuksiin (Riessman 1990). Erilaisten lausumien nimeäminen mutkistuu tai muodostuu tulkinnanvaraisemmaksi evaluatiivisuuden ja tapahtumien kulun liudentuessa enemmän toisiinsa. Kertomuksessa ei välttämättä ole erillistä lopputulosta tai selkeitä käännteitä. Näissä kohdissa olen pikemminkin pyrkinyt erittelemään kertojan eri tapoja kuvata kertomaansa ja tunnistaa sieltä mahdollisia evaluatiivisia lausumia. Tässä työskentelyssä olen työskennellyt niin, että olen ensin jakanut kerronnallisen jakson lausumat ”yhden näkökulman pätkiin” ja sen jälkeen koodannut sieltä evaluatiivisia jaksoja Labov'n työkaluja hyödyntäen.

6.4.3 Odotusanalyysi kertomusten epäjärjestyksen tunnistamisen ja erittelyn välineenä

Brunerin mukaan kertomuksia kerrotaan luonnollisissa tilanteissa, kun jaettu odotuksia vastaan on rikottu. ”Kertomus liikkuu aina tavanomaisen ja poikkeavan väli- maastossa” (Hyvärinen 2010, 110). Voikin ajatella, että haastatteluaineistoissa teksti

muuttuu kerronnalliseksi niissä kohdissa, joissa kertoja kokee, että hänen tulee selittää tai avata omaa tilannetta, käytöstä tai tunnetta jotain yleistä odotusta vasten. Tätä samaa yllättävyyttä ja poikkeavuutta Labov ja Waletzky pitävät kerrottavuuden perustana ja Herman nimeää epäjärjestyksen kerronnallisuuden perusehdoksi (Hyvärinen 2010, 110). Odotus liittyy myös erottamattomasti kertomuksen etenemiseen, mikä käy ilmi kertomuksen seuraamisesta, jossa odotusten rakentuminen, seuraaminen ja arviointi on keskeistä (mt., 111).

Hyvärinen (2010, 111) erittelee haastattelutilanteeseen liittyviä moninaisia ja mo-
neen suuntaan kulkevia odotuksia. Yhtäältä haastateltava pyrkii tunnistamaan ja suhteuttamaan sanomansa haastattelijan odotuksiin eli kertomaan siitä, mikä on kiinnostavaa, tarkoituksenmukaista tai tilanteeseen sopivaa (asiallista). Toisaalta kertomukset voivat sisältää viitteitä sosiaalisen ympäristön odotuksista tai kertojan omista odotuksista. Hyvärinen korostaa, että kertomuksia voi ajatella kommentteina tavanomaiseen ja odotettuun. Odotusanalyysi esittääkin kertomuksille kysymyksen, mitkä ovat ne odotukset, joihin kertoja kertomuksellaan vastaa. Labov ja Waletzky totesivat omassa tutkimuksessaan, että kokemuksiaan kuvatessaan kertojat puhuivat jatkuvasti asioista, joita ei tapahtunut, mutta jotka olisivat voineet tapahtua. Tätä odotettavissa olevaa voi kuvata odotushorisontiksi, joka jää usein kertomatta, mutta joka on kerronnassa läsnä. (mt.)

Odotusanalyttisessä tulkinnassa kertomuksen ydinepisodeja luonnehtii odotustiheys, mikä tarkoittaa sitä, että episodin kerronta on täynnä odotuksia ilmentäviä osoittimia (Hyvärinen 2010, 112). Hyvärisen mukaan haastatteluaineisto on rikkaampi näiden osoittimien osalta kuin viimeistelty kirjallinen teksti. Haastattelutilanteeseen liittyvä hapuilu ja kerronnan rakentuminen nykyhetkessä jättää kertomukseen kaikki osoittimet näkyväksi. Ydinepisodeihin liittyy myös odotusrakenteen muros, mikä tarkoittaa rakennettujen odotusten toteuttamatta jäämistä ja odotuksissa tapahtuvaa muutosta. (mt. 112-113.)

Osoittimet ovat osittain samoja kuin Labovin listaamat arvioinnin välineet. Hyvärinen (2010, 111-112) viittaa Tannenin listaan odotuksen osoittimista ja hyödynnän listausta aineiston tulkinnassa. Osoittimia ovat mm. poisjätto, toisto, korjaus, ta-
kauma, varaukset, kiellot, kontrastoivat sidesanat, modaaliverbit (pitää, voida, saada)

ja arvioiva kieli. Dalian kertomuksessa odotusten osoittimena toimi kieltoilmaisuus *kun mä en saanut se kielitesti läpi*. Kieltoilmauksen kautta päästään kiinni odotettuun tapahtumakulkuun, mikä tässä tapauksessa olisi ollut kielitestin läpäiseminen. Dalian kertomus rakentuu juuri tämän odotuksista poikkeavan epäjärjestyksen varaan. Vaikka hän epäonnistui ja oli pettynyt, opettajat kannustivat ja olivat ylpeitä siitä, miten hän oli yrittänyt ja tehnyt kovasti töitä. Sillä oli suuri merkitys Daliälle, joka ei ollut aikaisemmin saanut vastaavaa kannustusta opettajilta ja jolla oli todettu olevan oppimiseen vaikuttavia esteitä, jotka edellyttivät erityistä tukea opetuksessa.

6.4.4 Positiointiteoriat toimija-asemien tunnistamisen välineenä

Tutkimussuunnitelmani kolmas kysymys kurottaa kohti nuorten toimijuutta asemoitumisen avulla. ”Miten nuoret asemoivat itsensä toimijoina suhteessa menneisiin valintoihin ja siirtymiin tai tulevaisuuden toiveisiin?” Toimija-asema, asemoituminen tai subjektiposition käsitteet ovat haastajia staattisemmalle roolin käsitteelle. Itsen asemoiminen puheessa tai kertomuksessa on aktiivista itsen sijoittamista tiettyyn suhteeseen asemaan. Subjektipositio rakentuu aina suhteessa johonkin, se ilmentää sosiaalista vuorovaikutusta ja yksilön tapaa hahmottaa paikkansa ja siinä omaa subjektiviteettiaan. Positiointiteoria tarkastelee kohtaamisten ja asemoitumisten dynamiikkaa kontrastina roolin tuottamaan pysyvyyden painottamiseen. (Davies & Harré 1990.)

Daviesin ja Harrén positiointiteoriaa maahanmuuttajien elämäkertojen tulkintaan soveltanut Varjonen käyttää positioita maahanmuuttajakerrontaperspektiivin syvemässä erittelyssä. Hän käsittää asemat ”väliaikaisina identiteetteinä” tai relationaalisina eli suhteellisina kategorioina, jotka auttavat hahmottamaan suomalaisten ja maahanmuuttajien välisiä suhteita. (Varjonen 2013, 155.) Itse tarkastelen nuorten toimijuutta tilanteissa tapahtuvana asemoitumisena, suhteena muihin, siirtymiin ja merkittäviin hetkiin liittyviin toimijoihin. Positiot tuovat esille tilanteisia valta-asetelmia ja riippuvuuksia, jotka heijastelevat toimijuuteen vaikuttavia rakenteita ja sosiaalisen ympäristön vaikutusta laajemminkin.

Daviesin ja Harrén (1990) subjektipositioteoria kumpuaa diskursiivisesta analyysistä ja sen merkitys korostuu diskurssien ja kielellisten käytänteiden esiintuomisessa subjektipositioiden kautta. Nämä subjektipositiot tai –asemat ilmentävät sekä käytössä olevaa käsitteellistä repertuaaria että henkilöiden sijoittumista suhteessa käytettyyn repertuaariin. Astetta vuorovaikutuksellisemman näkökulman asemoitumiseen ottaa Bamberg (1997), joka on pyrkinyt yhdistämään niin Daviesin ja Harrén positiointiajattelua Labovin ja Walteskyn kertomuksen rakenneosien analyysiin. Omassa analyysissäni jätänkin subjektipositioihin liittyvän diskursiivisen ulottuvuuden tarkastelun vähemmälle ja keskityn sen vuorovaikutukselliseen painotukseen.

Bamberg (1997, 341) nostaa kerronnan tilanteen ja sen tarkoituksen yhtä merkittäviksi analyysikohteiksi kerronnan rakenteen rinnalle. Hän pyrkii positiointianalyysinsä avulla yhdistämään Labovin ja Walteskyn lingvistiset kerronnan analyysin käytännöt kerronnan performatiivisten piirteiden tunnistamiseen. Positiointianalyysi tuo kertojan aktiivisen suhteen ja sitoutumisen kertomukseen ja sen rakentamisen prosessiin huomion kohteeksi.

Narratiivisessa tutkimuksessa on jakauduttu rakenteelliseen ja performatiiviseen lähestymistapaan. Ensimmäisessä tarkastellaan kertomuksen tasoa eli sitä, mitä sanottiin, miten se sanottiin, mitä se tarkoitti ja mikä oli kerrotun merkitys. Jälkimmäisessä lähestymistavassa huomio on vuorovaikutuksessa ja kertojassa; miten sanottu kerrottiin, mitä kertomus tapahtumana merkitsee kertojalle tai mitä kertoja haluaa saavuttaa kerronnallaan. (Bamberg 1997, 335.)

Omassa analyysissäni yhdistän molempia lähestymistapoja. Juonianalyysimalli ja aikakehysmalli ilmentävät enemmän rakenteellista lähestymistapaa. Odotusanalyysia voi soveltaa kummassakin lähestymistavassa, mutta haastattelutilanteessa se kytkeytyy vahvasti kerronnan kontekstiin ja tilanteessa rakentuviin ja oletettuihin odotuksiin. Positioitumista tarkastelen sekä kertomuksessa että kertomusta koskevassa evaluaatiossa.

Analyysissäni käytän Bambergin (1997, 337) tekemää erottelua kolmen positioitumisen tason välillä: kertomuksen tasolla, kerronnan ja vuorovaikutuksen tasolla sekä

identiteetin tasolla. Kertomuksen (story) tasolla huomion kohteena on se, miten kertomuksen henkilöhahmot positioidaan suhteessa toisiinsa. Esimerkiksi kuka tai ketkä määrittävät toimijoiksi, ketkä ovat auttajia tai vastustajia. Kerronnan ja vuorovaikutuksen tasolla tarkastellaan sitä, kuinka kertoja positioi itsensä suhteessa yleisöön. Esimerkiksi kuinka kertoja oikeuttaa, puolustaa tai perustelee toimintaansa päähenkilönä tai mitä asioita kertoja selittelee tai joutuu puolustamaan. Selittäminen, puolustelu ja perustelut avaavat sitä, ketä vasten kertomus rakentuu eli kuka on oletettu yleisö. Identiteetin tason suuntaa katseen kertojan tapaan positioida itse itsensä eli miten hän vastaa kerronnan kontekstissa kysymykseen ”kuka minä olen”.

Käytän tutkielmassani positio ja toimija-asema käsitteitä toistensa synonyymeinä. Viittaan analyysissä myös ihmisiä ja asioita koskevaan luokitteluun, kategorisointiin, silloin kun haastateltavat käyttävät kulttuurisia tai sosiaalisia luokitteluja positioidessaan itseään. (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 19).

6.4.5 Analyysin kulku

Olen oman haastatteluaineistoni narratiivisessa analyysissäni testannut ja soveltanut useamman narratiivisen analyysimetodin käyttöä. Kaikki lähilukuun otetut kerronnalliset jaksot olen koodannut Labovin ja Waletsyn kertomuksen rakenneanalyysimallin mukaan. Tämä on palvellut kertomuksen tarinamaailman ja kertojan tarinamaailmaan kohdistuvan arvioinnin ja tapahtumien merkityksellistämisen erittelyssä sekä käytännössä ohjannut tutkijana aineiston ”mitä tapahtui” –luennasta kohti ”miten tapahtumat kuvataan” –luentaan. Aineisto muodostui hyvin monenlaisista kerronnallisista jaksoista ja kertomustyypeistä. Olenkin pyrkinyt erittelemään sekä erilaisia kerronnan tyyppisiä että toisaalta tapoja hahmottaa tapahtumia ja niiden ajallisia ulottuvuuksia. Nämä lähestymistavat auttavat toimijuuden ja toiminnankuvausten analyysissä. Odotusanalyysi avaa merkityksiä, joita toimintaan kytkeytyy kertomuksen henkilöiden sekä kertojan näkökulmasta. Positointiteoria puolestaan antaa välineitä tarkastella toimijoiden asemoitumista suhteessa toisiinsa. En sovello aineistosta tunnistamiini kerronnallisiin jaksoihin lähtökohtaisesti kaikkia esittelemiäni analyysivälineitä, vaan vaihtelen analyysityökalujen käyttöä siltä osin, mikä kunkin kertomuksen osalta näyttäytyy relevanttina toimijuuden saamien tulkintojen näkökulmasta.

6.5 Narratiivisen analyysin eettisyys kerronnallisen aineiston tulkinnassa

Oletan, että osalla haastattelemistani ihmisistä on heikko käsitys siitä, miten haastatteluaineistoa tutkimuksissa yleensä käsitellään. Aineiston narratiivinen käsittelytapa ja analyysi voi näyttäytyä osallistujasta vaikeasti hyväksyttävältä. Enkö kuunnellutkaan sitä, mitä hän kertoi tai ollut kiinnostunut tapahtumien kulusta? Miksi tarkastelen sitä, miten hän puhuu? Vilma Hänninen (2008, 31) viittaa Chaseen ja tutkijan kaksoisrooliin narratiivisessa tutkimuksessa; tutkija on haastattelutilanteessa empaattinen ja hyväksyvä kuuntelija, mutta aineiston analyysivaiheessa hän preparoikin haastatteluaineistoa, yleistää ja tekee tulkintoja vieraalla käsitteistöllä. Onko tutkijalla oikeutta tulkita aineiston sisältämiä elämäkerrallisia kertomuksia?

Hänninen korostaa, että tulkinnan ongelmiin ei ole yksiselitteisiä ratkaisuja, mutta siinä tulisi nojata vähintäänkin vahingon välttämisen periaatteeseen. Tutkimus ei saa loukata osallistujan omanarvontuntoa, mitätöidä hänelle tärkeitä asioita, loukata hänelle pyhiä asioita tai tuottaa muuten mielipahaa. Huolellisinkaan tutkija ei voi ennakoida osallistujien kokemuksia kaikenkattavasti. Esimerkiksi jo se, että ylipäättään omaa kertomusta on tulkittu, voi tuntua objektivoilta ja omaa ainutkertaisuutta kyseenalaistavalta. (Hänninen 2008, 131.) Tätä eettistä dilemmaa voi lieventää Smythen ja Murrayn mukaan korostamalla, että tutkijan esittämät tulkinnat perustuvat tämän tekemiin valintoihin ja ne voidaan haastaa toisilla tulkinnoilla (Hänninen 2008, 132; ref. Smythe ja Murray 2000).

Omassa analyysissäni olen pyrkinyt tekemään näkyväksi analyysivaiheet ja tulkintojen rakentumisen tavat. Tulkintani kerrotusta ja kerronnasta syntyvät tiettyjä polkuja pitkin, jotka ovat jäljitettävissä ja kyseenalaistettavissa. Tärkeänä johtoajatuksena tutkimuksessani on ollut haastattelemieni nuorten aikuisten kunnioittaminen, aito kiinnostus ja yritys löytää aineistosta heille itselleen merkitykselliset asiat. Tutkijana olen käyttänyt paljon valtaa siinä, mitkä kohdat kertomuksesta nostan tarkemman analyysin alle, mihin aineistokohtiin tartun ja mitä asioita linkitän toinen toisiinsa. Aineiston tulkinta toimintakykyajattelun kehiksestä tuottaa myös oman lukutapansa, mikä ei välttämättä vastaa osallistujien näkemyksiin siitä, mitä haastatteluista tulisi nostaa esiin ja mikä heille on merkityksellistä.

7 KERROTTU TOIMIJUUS TOIMINTAKYKYKATEGORIOISTA KÄSIN TARKASTELTUNA

Tässä analyysiluvussa yhdistän narratiivisen luennan ja analyysin toimintakykyajattelun kehykseen toimijuuden tarkastelussa. Kerronnallisista haastatteluista olen tunnistanut keskeisiä kertomuksia ja teemoja, joilla on kertojalle painoarvoa ja joita hän haastattelun aikana pysähtyy kertomaan. Näitä teemoja olen tarkastellut toimintakykyajattelusta käsin ja koettanut päästä käsiksi siihen, millaisten toimintamahdollisuuksien varaan toimijuus kertomuksissa rakentuu.

Analyysissani lähdän liikkeelle yleisesti eri teoreettisten viitekehysten valossa hyväksytyistä toimintakykykategorioista. Niitä ovat elämä itsessään, terveys, tietämys ja koulutus, työ, elämänilo ja vapaa-aika sekä sosiaaliset suhteet (Robeyns 2003, 74). Käytän apunani eniten Nussbaumin (2011, 33-34) ajattelua ja suhteutan yleistä otsikointia hänen toimintakykylistaukseensa. Aineistolähtöisesti teen kaksi muutosta listaukseen. Ensinnäkin lisään analyysiini liikkuvuuden toimintakykykategorian yhdeksi keskeiseksi toimijuutta määrittäväksi kyvyksi. Aineistoni on täynnä kertomuksia erilaisista muutoista sekä kuvauksia asumiseen ja oleskeluun liittyvistä statuksista. Tulkitsen ne merkittäviksi toimijuutta sekä elämäntapaa määrittäviksi siirtymiksi, jotka voidaan toimintakykyajattelussa kytkeä laajempaan liikkuvuuden (mobility) kategoriaan (Robeyns 2003, 74). Toiseksi yksityisemmät ilon ja vapaa-ajan teemat jäävät aineistossani pimentoon jo haastattelujen teemallisen virittäytyneisyyden vuoksi. Joudun jättämään toimintakykykategorian itsenäisen tarkastelun analyysissani siis väliin. Aineistossani iloa ja vapaa-aikaa koskevat kertomukset kytkeytyivät kertomuksiin sosiaalisista suhteista ja liittyivät kuulumiseen ja erillisyyteen, hyväksytyksi tulemiseen, ymmärretyksi tulemiseen ja kiintymyksen kokemuksiin.

Aineistoni on mikrotason eli yksilöiden henkilökohtaisten elämien tarkastelua. Toimintakykykategorioiden otsikot toimivat analyysissani kehyksinä, joiden sisällä täsmennän toimintakykyjen merkityksiä haastateltavien elämäntapojen valossa. Aineisto asettuu vuoropuheluun toimintakykyajattelun raamien kanssa ja omalta osaltaan sitoo käsitteellistä ajattelua ihmisten toimijuuden tarkasteluun. On kuitenkin syytä huomioida se, että aineistoni painottuu temaattisesti koulutuksen ja työelämän kysymyksiin, eikä tarjoa

kokonaiskuvaa haastateltujen elämästä. Aineistosta rajautuvat pois useat henkilökohtaisen elämän osa-alueet, kuten vaikkapa rakkaussuhteet, traumatisoivat kokemukset, sairaudet ja taloudellinen tilanne, joilla on merkittäviä vaikutuksia yksilöiden toimintakykyyn. Näin ollen myös toimijuuden tarkastelu rajautuu niihin teemoihin, joista haastateluissa kerrotaan.

Perustelen ratkaisuni sillä, että lähtökohtana analyysissä on se sosiaalinen todellisuus, josta haastateltavien toimijuuden kuvaukset, kertomukset ja kokemukset syntyvät. Tätä kokemuksellista kuvausta vasten tutkin toimintakykyjen ilmenemistä ja sitä, millaisen muodon ne saavat. Tarkastelen toimijuuteen liittyvän vapauden toteutumista ruohonjuuritasolta, asettautuen haastateltavieni rinnalle tutkimaan heidän toimijuuden lähtökohtiaan. Näin ollen tutkielmani on yritys soveltaa käytäntöön Senin ajattelua kontekstisidonnaisesta toimintakykyjen määrittelystä deliberatiivisesti niiden ihmisten kanssa, joiden toimijuudesta ja vapaudesta on kyse (Sen 2010, 400-401).

Analyysiluku etenee siten, että tarkastelen ensin pakolaisuutta ja siihen liittyvää lähtemistä toimijuutena, joka ilmentää mahdollisuutta ja kykyä elää normaalipituinen elämä tai ainakin tavoitella sitä. Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan liikkuvuuteen liittyvää vapautta haastatteluista nousevien muuttokertomusten valossa. Terveys toimintakykykategoriana rajautuu henkisen hyvinvoinnin tarkasteluun. Tämän jälkeen siirryn itsensä kehittämisen, oppimisen ja tietämisen toimintakykyyn, jota kuvastavat murrokset omassa kulttuurisessa tietämisessä, oppimisessa, oppimistaidoissa ja ympäristön odotuksissa suhteessa nuorten opiskeluun ja osaamiseen. Opinnoista siirrytään analyysissä työelämään ja urapohdintoihin, jotka edustavat kykyä elättää itsensä ja vaikuttaa omaan elämään. Liittyminen muihin, empatiataidot, kunnioitetuksi ja hyväksytyksi tuleminen muodostavat sosiaalisiin suhteisiin kytkeytyvän toimintakykykategorian (Nussbaum 2003; 2011, Robeyns 2003, 74), joka päättää analyysiluvun.

7.1 Pakolaisuus ja lähteminen mahdollisuutena elää normaalipituinen elämä

Martha Nussbaum (2011,33) määrittää yhdeksi ihmisarvoisen elämän keskeiseksi toimintakyvyksi mahdollisuuden elää normaalipituinen elämä. Tämä tarkoittaa elämää, jota ei uhkaa ennenaikainen kuolema ja elämää, jonka voi kokea elämisen arvoiseksi

ilman, että elämisen mielekkyyttä tarvitsee koskaan kyseenalaistaa (mt.). Tutkimusaineistoni elämänkulkuja yhdistää henkilökohtaisesti lapsuudessa ja nuoruudessa koettu pakolaisuus. Pakolaisuuden voi nähdä yhtenä tapana pitää kiinni ja taistella elämiseen liittyvien toimintakykyjen toteutumisesta olosuhteissa, joissa elämä itsessään on vaarantunut.

Kaksi haastatelluista oli saapunut Suomeen alle kouluikäisenä perheenyhdistämisen kautta. Kummassakin tapauksessa he olivat eläneet pieninä lapsina ilman vanhempiaan synnyin- tai naapurimaassa ennen Suomeen saapumistaan. Perheen tilannetta ja lähdön syitä ei haastatteluissa avata sen tarkemmin. Viisi haastatelluista nuorista aikuisista oli tullut Suomeen yksin tai perheen kanssa nuoruusiässä. Heidän kertomuksissaan toistuu ilmaisu *piti lähteä*, kerrottuna itsestäänselvyytenä. Lähtemisen syitä ei juurikaan perustella eikä avata. Muutama perustelee lähtöä sodalla tai toteaa ”meitä kiusattiin”, mikä viittaa vainoon synnyinmaassa. Yhteistä kertomuksille on niiden rakentuminen niin, että ei ole muuta vaihtoehtoa kuin lähteä. Yksi haastatelluista jättää lähtemisen kokonaan haastattelun ulkopuolelle ja aloittaa elämänkulkunsa kuvauksen Suomeen saapumisesta. Haastatelluista Sher muodostaa poikkeuksen siinä, että hän lähtee juuri Suomeen. Muille Suomi maahanmuuttomaana on ulkopuolelta tarjottu vaihtoehto (kiintiöpakolaisina maahan saapuneet) tai pakomatkan aikana muotoutunut päämäärä.

Sher

ORIENTAATIO Mä [synnyinmaassa] *mä opiskelin*⁴, *mä kävin peruskoulussa* sen lopussa sitten mä, mun *piti lähteä* sieltä pois.

ABSTRAKTIIJA sitten *mä... muutin* [naapurimaahan].

ORIENTAATIO [Naapurimaassa] *mä olin* joku melkein yks vuosi eli 10 kuukautta.

KOPLIKAATIO Siellä *mä olin töissä*,

EVALUAATIO mun *piti mennä* töihin, koska [naapurimaassa] *mulla ei ole* mitään papereita tai passia tai ei mitään.

EVALUTAATIO Ja sit mun *piti mennä* töihin ja *saada* rahaa, että *voi elää* siellä.

KOMPLIKAATIO Sitten sen jälkeen *mä puhuin* veljen kanssa.

ORIENTAATIO Mun veli *on tullut* [useampi vuosi] sitten Suomeen.

KOMPLIKAATIO OJa *mä puhuin* hänen kanssaan ja se *sanoi*, että jos *mä voin tulla* Suomeen, *pitää lähteä* [naapurimaasta] pois,

EVALUAATIO koska siellä *mulla ei ollut* mitään.

RESOLUUTIO HYPOTEETTINEN Jos poliisi...*vois...ottaa* mua, sitten *se lähettää* [naapurimaasta] pois.

Näre (2014) toteaa, että lähteminen ja siirtolaisuus itsessään osoittavat toimijuutta ja toimintakyvyn käyttöönottoa. Elämä ja sen varjelu on merkityksellistä ja se ajaa ihmiset

---

⁴ Käytän kursivointia nostamaan esiin toimintaa kuvaavia verbejä, joita haastateltavat ovat kerronnassaan käyttäneet. Olen niiden avulla tehnyt tulkintoja aikakehyksistä ja toimintaan kohdistuvista odotuksista sekä tarkastellut kertomuksessa rakentuvia toimija-asemia.

toimimaan ja löytämään ratkaisuja ja toimintatapoja, jotka mahdollistavat elämisen yli-päättään. Tästä pakolaisuus on yksi ääriesimerkki. Ei ole muita vaihtoehtoja kuin jäädä tai lähteä. Jääminen merkitsee suurta riskiä kuolla ennen aikojaan. Toimintamahdollisuuksia on äärimmäisen vähän.

Haastatteluissa vaiettiin pakolaiseksi lähtemiseen johtaneista syistä. Sher kertoo, että hän kävi koulua, kunnes hänen *piti lähteä*. Kertomisen tapa välittää kokemusta siitä, että muuta (elämisen kannalta) mahdollista vaihtoehtoa ei ollut. Aikakehystulkinnan näkökulmasta lähtö naapurimaahan on aktiivista, pisteittäistä toimintaa ja ilmentää saavustusta (Herman 2002, 31). Naapurimaassa hän meni töihin. Töiden tekeminen kuvaa toistuvaa tekemistä, prosessia joka jatkui koko naapurimaassa olemisen ajan. Sherin kertonta mun *piti mennä töihin*, sillä hänellä *ei ollut mitään, ei papereita, ei passia* kuvastaa naapurimaassa valinnutta olotilaa, joka raamitti kaikkea tekemistä. Hän oli paperiton lapsityöläinen, joka oli lähtenyt yksin vainoa pakoon naapurimaahan ja jonka perhe oli edelleen vaarassa kotimaassa. Kertomuksen hypoteettisessa, vaihtoehtoisessa lopussa kontrastina Suomen tilanteeseen Sher kertoo, miten naapurimaan poliisi olisi milloin tahansa voinut pidättää hänet ja palauttaa takaisin lähtömaahan.

Sherin vallitsevaa olotilaa ja sitä raamittavia olosuhteita kuvaa lausuma naapurimaassa elämisestä ”siellä mulla ei ollut mitään”. Toteamus viittaa sekä naapurimaassa vietettyyn aikaan, että mahdolliseen tulevaisuuteen siellä. Toimintamahdollisuuksien näkökulmasta se kertoo hyvin kapeasta ja näköalattomasta elämästä. Hänen mahdollisuutensa elää hyvää, merkityksellistä elämää olivat olemattomat. Myös naapurimaasta lähteminen on lopulta arvokkaan elämän näkökulmasta välttämätön valinta. Toinen mahdollisuus olisi ollut valita vain eletty hetki ilman toivoa paremmasta. Pakolaisuus ja lähteminen ilmentävät siis toimijuutta, joskin pakotettua, tai vain huonoista vaihtoehdoista vähiten huonoimman valitsemista. Pakolaiseksi lähtemiseen liittyy yksilön elämän kannalta äärimmäistä riskinottoa, mutta kuitenkin se riski tuntuu pienemmältä kuin jääminen vallitsevien olosuhteiden vangiksi.

Pakolaisen kategoria on Suomessa hyvin tunnistettu ja se rakentuu suomalaisen kategoriaa vasten. Huttunen (2004, 138) korostaa, että kategoriset käsitykset ihmisistä häivyttävät ihmisten yksilöllisyyden ja ihmisenä olemisen moninaiset roolit ja toimija-asetat.

Huttusen mukaan pakolainen abstraktina kategoriana tuottaa sen, että pakolaiseksi luokiteltu henkilö näyttäytyy ennen kaikkea paon, kärsimyksen ja osattomuuden leimaamana hahmona, joka tarvitsee apua. Pakolainen määrittyy pikemminkin toimenpiteiden kohteeksi kuin aktiiviseksi toimijaksi. (mt., 143.) Tällainen pakolaisuuden jäsentäminen häivyttää alleen yksilölliset elämänkulut ja ihmisten toimijuuden, jota myös pakolaisuus itsessään edellyttää tai pitää sisällään. Kerronnallinen lähestymistapa nostaa esiin nimenomaan yksilölliset kokemukset ja merkitykset, jotka eivät tyhjenny esimerkiksi yhden toimija-aseman määrittämiseen. Pikemminkin kertomusten avulla alkaa piirtyä esiin vaihtuvien sosiaalisten ja kulttuuristen ympäristöjen, rakenteiden ja normien asettamat ehdot toimijuudelle ja toimintakykyjen käyttöönotolle.

Siitä huolimatta, että Suomi piirtyy haastateltavien kertomuksissa paikkana, joka tarjoaa mahdollisuuksia oman tulevaisuuden rakentamiseen, niin elämä Suomessa näyttäytyy osalle nuorista vaikeana. Nussbaumin (2011, 33) määritelmään ihmisarvoisesta elämästä kuuluu myös se, että elämä ei saisi kaventua ja rajautua niin ahtaaksi, ettei sitä koe enää elämisen arvoiseksi. Kaksi nuorista kertoi joko itsetuhoisista teoista tai aikeista haastatteluissa. Näissä kertomuksissa päähenkilöstä oman elämän päättäminen oli hetkittäin tuntunut helpottavammalta ajatukselta kuin seuraavan päivän eläminen Suomessa. Kummatkin kertomukset on kerrottu siten, että kertoja ymmärtää itseään aiemmissa tilanteissa eikä ole kovin etäällä niistä hetkistä, mutta tekee kuitenkin selvän eron nykyhetken ja kertomuksessa kuvatun toivottomuuden välillä.

Kummassakin kertomuksessa toivottomuus ja ahdistus liitettiin huoleen perheestä ja perheenjäsenten turvallisuudesta synnyinmaassa. Elämä ilman perhettä ja tieto perheenjäsenten turvattomuudesta rakentui nuorten omaa olotilaa vahvasti ohjaavaksi tekijäksi näiden nuorten kertomuksissa. Tämä heijastui monelle elämänsaralle ja toimijuuteen eri tilanteissa. Perhesuhteet vaikuttavat vahvasti elämän merkityksellisyyden kokemiseen, mutta perhetilanteet ja se, mistä merkityksellisyys rakentui, olivat jokaisen haastateltavan elämänkulussa uniikkinsa. Vastakohtana yksin tulleiden nuorten tilanteelle perheenyhdistämisten kautta tulleet nuoret kertoivat juuri päinvastaisen Suomeen saapumisen tarinan. Heidän oma vanhempansa ja perheensä odotti heitä Suomessa. Tätä tilannetta kuvastaa Abdin haastattelun alussa kertomus siitä, mitä perheen viimeisen lapsen saapuminen ja perheen yhdistyminen voi symbolisesti merkitä koko perheelle.

Abdi

ABSTRAKTI ja sit kun *mä muutin* Suomeen *viimeisenä meidän perheestä*
 KOMPLIKAATIO niin *kaikki sai oleskelulupa*, että.
 EVALUAATIO Se *oli* semmoinen *onni* perheelle,
 RESOLUUTIO että *mä toin* niille *onnee*

7.2 Muutot liikkuvuuden rajojen ja vapauksien esilletuojina ja toimijuuden uudelleen määrittämisen hetkinä

Haastatteluaineistosta sisälsi runsaasti erilaisia muuttokertomuksia Suomeen muuton rinnalla. Osa kertomuksista oli hypoteettisia eli kertoivat muutoista jotka eivät toteutuneet tai joiden nuori toivoisi toteutuvan. Toteutuneita muuttoja kuvaavat kertomukset eivät koskeneet juurikaan itse muuttotapahtumaa vaan sitä, miksi muutto tapahtui ja mihin se vaikutti. Muutot ovat elämänkulussa konkreettisia siirtymiä. Nuorten toimijuus kerrotuissa muuttotarinoissa vaihteli paljon, mutta aina muuttaminen tapahtumana merkitsi hyvin konkreettista paikan tai position vaihtoa nuoren elämässä. Analyysissäni ymmärrän muutot konkreettiseksi liikkuvuuden toimintakykyä ilmentäväksi toiminnaksi, jonka vaikutuksia tulee tarkastella suhteessa muiden toimintakykyjen käyttöönottoon ja vapauksiin.

Liikkuvuus on yksi ihmiselämän vapauksista, joka tulee esille erityisesti silloin, kun sitä rajoitetaan. Suomessa ihmiset saavat valita kotikuntansa ja asuinpaikkansa ja suomalaisella passilla varustettu kansalainen pääsee varsin vapaasti liikkumaan maailmalla. Liikkuvuuden toimintakyky tulee näkyväksi pakolaisten elämänkulussa erityisesti oleskelulupiin ja kansalaisuuteen liittyvissä kysymyksissä. Bauman on todennut kyvyn liikkua tai pysyä paikallaan osaksi globaalia hierarkiaa. Tässä hierarkiassa etuoikeutetut ovat niitä, joille fyysinen, taloudellinen ja kulttuurinen liikkuvuus näyttäytyy mahdollisena. Marginaalissa olevat puolestaan ovat pakotettuja paikallaan pysymiseen tai liikkeeseen vastentahtoisesti. (Sotkasiira 2018b, 9.)

Toimintakykytutkijoista feministisistä näkökulmasta asiaa tutkinut Robeyns (2003) nostaa omassa ajattelussaan liikkuvuuden yhdeksi tarkasteltavaksi vapaudeksi. Toimintakykynä liikkuvuus rakentuu suhteessa muihin toimintakykyihin, mutta se voi nousta merkittävään rooliin, kuten esimerkiksi olen tulkinnut omaa aineistoa analysoidessani. Liikkuvuudessa on yksinkertaisesti kyse vapaudesta ja mahdollisuudesta liikkua paikasta toiseen (Robeyns 2003, 74). Omassa aineistossani kertomukset muutoista, niin

tapahtuneista, tapahtumatta jääneistä tai haaveilluista, kuvastavat liikkuvuuteen kytkeytyviä vapauksia ja pakkoja nuorten elämässä. Sukupuoli toimintakykyyn vaikuttavana suhteellisena asemana on muutoissa ja muuttohaaveissa varmasti yksi liikkuvuuteen vaikuttava osatekijä, mutta merkittävimiksi tekijöiksi kertomuksissa tulkitaan sosiaaliset olosuhteet ja elinympäristön institutionaaliset käytännöt sekä suhteelliseen asemaan liittyvät erot, kuten maassaolon status (vrt. Sen 2010, 255; Lehikoinen 2017, 40).

Liikkuvuus instrumentaalisenä vapautena nostaa esiin liikkuvuuden vaikutuksia muihin vapauksiin (Robeyns 2003, 81). Itse muuttotilanne on elämänkulussa tapahtuva siirtymä, jota toimintakykyajattelun valossa voi tarkastella vapauksissa, kyvykkyyksissä ja mahdollisuuksissa tapahtuvana murroksena. Tällaista murrosta kuvaan tässä luvussa Evan kertomuksen avulla, jossa hän kuvaa Suomeen muuton vaikutuksia omassa elämässään.

Toinen tärkeä teema ovat institutionaalisista pakoista tai kytköksistä tapahtuneet muutot sekä hypoteettiset, melkein tapahtuneet muutot, joissa kertomusten päähenkilöiden valinnanvapaus on ollut olematonta tai hyvin vähäistä alaikäisyydestä tai muuten omasta toimijapositiona johtuen. Kolmanneksi nostan esiin toivotut muutot laajempaa toimintavapautta kuvaavana tai omaa toimijuutta vahvistavana liikkuvuutena.

7.2.1 Suomeen muutto toimintavapauksista riisuttuna liikkuvuutena ja sopeutuvana toimijuutena

Viisi seitsemästä haastatellusta kertoi pakolaisuuteen liittyvistä muutoista ennen Suomeen muuttoa. Suomeen muuttamista on nuorten tarinoissa edeltänyt joko oma tai vanhempien päätös lähteä kotimaasta. Päätöksenteon hetket ja syyt lähtemiselle eivät kuulu tähän tutkimukseen ja jäävät aineistossakin hämärän peittoon. Suomeen tulemistä edeltävät muutot lähtömaasta muihin maihin ennen kuin kertoja päätyy Suomeen. Itse Suomeen muutto tapahtumana ei kertomuksissa nouse rikkaan kuvailun kohteeksi. Muutto Suomeen on hyppy tuntemattomaan, ei valittu, mutta vastaanotettu vaihtoehto muuten vaihtoehdottomassa tilanteessa. Suomeen muutto toimii käänkökohtana ja alustana, joka määrittää monia asioita nuoren henkilökohtaisessa elämässä eri tavalla kuin aikaisemmin.

Eva

ORIENTAATIO Eli *olen* [Eva]. *Olen* 21-vuotta. *öö, tuun* [Lähi-idästä].

ABSTRATKI Eli *lähdin* pois kotimaastani ehkä seitsemän vuotta sitten. *Lähen* [naapurimaahan].

ORIENTAATIO Eli *lähen* pois [synnyinmaasta] koska meillä on sota, eli siksi me *lähdemme pois*.

ORIENTAATIO *Ööh, lähdemme* heti [naapurimaahan] eli on niin lyhyt matka eli [synnyinmaasta naapurimaahan] eli siksi *me lähemme* sinne.

KOMPLIKAATIO Eli *asun* siellä [naapurimaassa] noin kolme vuotta. *Asun* siellä. Eli kyllä, *opiskelen* siellä niinku lukio, lukiossa. *Ää..*

EVALUAATIO Itseasiassa kun *mä muutin* [naapurimaahan], en niinku.. *en tunne* että lähdin pois kotimaastani, koska meillä on ehkä samat niinku kulttuuri, *ööö* niinku sää, niinku ihan kaikki sama. Eli siksi *emme niinku tunne* että *lähdin* pois kotimaastani.

Öö sama uskonto, lisäksi.

Niinku ihan kaikki, ihan sama, muuten ku niinku *ööö* murre, niinku sama kieli mut ihan eri murre.

Siis niinku *mä löysin itte*, ihan kaikki on helppo, *ei oo mitään vaikeuksia*.

KOMPLIAATIO Eli sen jälkeen *me tullaan* Suomeen. Eli kun olin *öö...17* vuotta noin, joo, eli *mä tuun* tähän niinku Suomeen.

EVALUAATIO Eli itseasiassa kun *mä tuun* tähän Suomeen eli *löysin* ihan kaaiiikk on eri (painottaa), ihan kaik *on* eri.

RESOLUUTIO *öö, tuli* mulle ihan niin paljon vaikeuksia

Kerronnallisessa jaksossa Eva kuvaa saapumistaan Suomeen. Tapahtumatasolla kertoja kuvaa, miten hän lähti kotimaastaan seitsemän vuotta sitten perheen kanssa naapurimaahan, jossa asui kolme vuotta. Sen jälkeen 17-vuotiaana hän muutti perheen kanssa Suomeen. Muutto oli käännteentekevä ja toi tullessaan vaikeuksia. Orientaatiojaksot pohjustavat kertomusta kerronnan vuorovaikutuksellisessa kontekstissa oletetulle suomalaiselle yleisölle (Bamberg 1997), jolle Eva valottaa tapahtumien taustalla olevia syitä ja maiden maantieteellisiä etäisyyksiä. Evaluatiivisten jaksojen avulla hahmottuu Evan suhde kertomiinsa tapahtumiin ja niiden merkitykset hänelle itselleen. Naapurimaahan muutto *ei tuntunut* lähtemiseltä samassa merkityksessä kuin muutto Suomeen. Naapurimaassa oli sama kulttuuri, uskonto, kieli ja ilmasto. Nämä kaikki elämää ja toimintaa kehystävät kontekstit muuttuivat radikaalisti Suomeen muuttamisen yhteydessä. Toimijuuden näkökulmasta muutto naapurimaahan ei kertojan mukaan vaikuttanut päähenkilön toimija-asemaan. Eva jatkoi lukiossa opintojaan keskeytyksettä ja hänen elämänsä sosiaaliset muutokset esimerkiksi perheen sisäisissä rooleissa tai ystävyysuhteissa eivät näyttäneet niin suurina kuin Suomeen muuton yhteydessä, kuten myöhemmin käy ilmi.

”*Ihan kaik on eri*”-ilmaisuuksia kuvaa asioiden tilaa Suomeen muuttamisen jälkeen suhteessa aiemmin elettyyn. Asioiden tila on vastakkainen sitä edeltäneelle olotilalle naapurimaassa, jossa *ei oo mitään vaikeuksia*. Tätä muuttunutta asioiden tilaa vasten Eva tulkitsee toimijuuttaan koko haastattelun ajan. *Mulle tuli niin paljon vaikeuksia* kuvaa pistemäisesti Suomeen muuton tuomaa käännettä Evan elämässä. Kun hän tähän saakka

on luonut kuvaa itsestään aktiivisena toimijana *muutin, lähdin, opiskelin*, niin Suomeen muuton hetkellä hänelle *tuli* vaikeuksia. Kertojana Eva esittää itsensä tarinassa uuteen ja outoon tilanteeseen joutuneena henkilönä. Yhtäkkiä hän onkin tilanteessa, jossa aikaisemmin opitut toimintatavat ja kulttuuriset resurssit eivät mahdollistakaan samantaista toimijuutta kuin aikaisemmin (Näre 2014, 226-227). Aika pian tämän kertomuspätkän jälkeen hän listaa asiat, jotka tuottavat Suomessa vaikeuksia. Näitä ovat: kieli, roolien ja vastuiden muutos perheen sisällä, muutos omassa opiskelijastatuksessa ja mahdollisuuksissa edetä ikätasonsa mukaan opinnoissa, kulttuuriset ja ympäristöön liittyvät muutokset sekä niistä seuranneet yksinäisyys ja masennus.

Evan kerrottu toimijuus on relationaalista. Hän vuorottelee kerronnassaan *me ja minä* -muotoisen kerronnan välillä. Kertomus on Evan Suomeen muuton lisäksi kertomus hänen perheensä muutosta Suomeen. Hänen elämänsä monet käännteet kytkeytyvät perheen tilanteeseen ja päätöksiin. Evan muutto Suomeen ei ole tapahtunut hänen henkilökohtaisesta liikkumisen vapaudestaan käsin, vaan se on sidottu vahvasti perheen ratkaisuihin ja vanhempien päätöksiin. Eva kertoo omakohtaisesti tarinaa, jossa hän kasvaa nuoresta nuoreksi aikuiseksi. Päähenkilön vaiheet ovat vahvasti kytköksissä hänen perheeseensä ja hänen oma toimijuutensa yhdistyy perheen toimijuudeksi. Tämä erillisyys ja yhteisyys sekä Evan toimijuuden vapaudet ja rajat suhteessa perheeseen tulevat esille haastattelun eri vaiheissa ja eri toimintakykyjen tarkastelun näkökulmista. Kyse on yhtä lailla ikään kytkeytyvästä toimijuuden muutoksesta, josta aineistoni nuorten aikuisten elämänkuluissa on myös kyse.

Liikkuvuuden näkökulmasta pakolaisuuteen kytkeytyvä siirtolaisuus ja maahanmuutto kertovat rajatusta liikkumavapaudesta. Suomea ei ole varsinaisesti valittu. Suomeen on tultu, koska siihen on tarjoutunut mahdollisuus. Jokaisella haastattelemallani nuorella aikuisella oli hyvin omanlaisensa Suomeen muuton kertomus. Evan lisäksi neljä muuta haastattelemaani nuorta aikuista oli muuttanut Suomeen 14-17-vuotiana. Heistä jokainen kuvaa omalla tavallaan muuton synnyttämää ristiriitaa omassa toimijuudessa ja ympäristön mahdollistamissa toimijaroolleissa, jotka ovat varsin kapeat. Tässä tapauksessa muutto edustaa jossain määrin ulkoa päin rajattua liikkuvuutta, joka johtaa uudessa toimintaympäristössä toimijuuden rajautumiseen. Kyky toimia vaihtuu sopeutuvaksi toimijuudeksi (Näre 2014, 225).

Pakolaisuuteen perustuva muutto toimintavapauksista riisuttuna liikkuvuutena tuo ihmiset vastaanottajamaassa tilanteeseen, jossa toimintakykyihin olennaisesti vaikuttavat tekijät niin henkilökohtaisella kuin elinoloista, sosiaalisista suhteista ja asemista katsottuna, ovat toisin kuin aiemmin. Huomionarvoista nuoruusikäisinä Suomeen saapuneiden nuorten aikuisten kertomuksissa ovat turhautumisen, ujustelun ja häpeän tunteet. Nämä tunteet nousevat nuorten omakohtaisen koetun toimijuuden ja toimintakyvyn sekä ympäristön asettamien toimijuutta määrittävien odotusten ristiriidasta. Esimerkiksi häpeän tunteet, jotka syntyvät oman ikätasoisien sivistyksen ja osaamisen tunnistamatta jättämisestä suomen kielen osaamattomuuden vuoksi, voivat määrittää nuoren olotilaa pitkänkin aikaa.

7.2.2 Institutionaalisista ja ikäsidonnaisista käytännöistä juontuva pakotettu tai ohjattu liikkuvuus

Aineistossani kolme haastateltavista oli tullut Suomeen yksin alaikäisinä turvapaikanhakijoina, kaksi kiintiöpakolaisina perheen kanssa ja kaksi perheenyhdistämisen kautta alle kouluikäisinä lapsina. Yksin alaikäisinä turvapaikanhakijoina tulleiden nuorten kertomukset sisälsivät Suomessakin useampia muuttoja. Esimerkiksi vastaanottokeskuksesta muutettiin perheryhmäkotiin tai maaseutuopistoon, perheryhmäkodistakin saatettiin muuttaa toiseen nuoresta riippumattomista syistä (toimipaikan sulkeminen).

Aberash

ORIENTAATIO *Joo se tapahtui silleen, et itseasiassa se oli mun edustajan.. idea tai päätös itseasiassa.*

ABSTRAKTI *Mä olin alle 18-vuotias silloin kun mä, mun piti muuttaa [maaseutupaikkakunnalle].*

KOMPLIKAATIO *Mut mä olin sitä mieltä, et joo mä halusin muuttaa niinku Helsinkiin, EVALUAATIO koska Helsingissä oli ystäviä ja tietysti halusin nähdä niinku [synnyinmaalaisia] kavereitakin ja ihan niinku, se tuli niinku mulle silleen, et mä en enää jaksaa olla siellä.*

KOMPLIKAATIO *Mut se edustaja oli sitä mieltä, että.*

ORIENTAATIO *Eiku hain ensimmäiseksi [Etelä-Suomessa sijaitsevaan] opistoon suomenkielenkurssille. Mut en päässyt sinne. Ja toinen vaihtoehto oli [maaseutupaikkakunta], joka oli hyväksynyt sen mun hakemuksen.*

KOMPLIKAATIO *Mut sit edustaja sanoi, että ”sun on pakko vielä opiskella [maaseutupaikkakunnalla], koska jos sä muutat Helsinkiin, se ei auta sua. Se sun suomenkieli menee huonosti ja sun pit...”*

EVALUAATIO *Hän oli hyvin sitä mieltä, että ei mun pitäisi vielä niinku muuttaa, että sinne [maaseutupaikkakunnalle], että mun pitää vielä oppii suomenkieli. Ja sitten tietysti päätöskin oli hänen kädessään, koska mä olin alaikäinen.*

RESOLUUTIO *Ja hän päätti sen itseasiassa ja mäki olin samaa mieltä, että ehkä mun pitää vielä oppia. Ja muutin sitten [maaseutupaikkakunnalle].*

Kirsi: Tota oliko sulla... minkälainen suhde sen edustajan kanssa? tai oliko helppoo. Tai minkälaista oli neuvotella näistä asioista sitten hänen kanssaan?

EVALUAATIO *No tietysti tuli alussa vähän silleen, vähän vihainen. Mä oon ollut vihainenkin ja mä oon ollut silleen, että miks, mä en haluu, mä en haluu.*

EVALUAATIO *Mut kyl mä halusin, ny tällä hetkellä, tai siis kun mä ajattelen sitä nytten, että kyllä mä halusin kuitenkin kiittää hänet, koska en mä ajattele etukäteen, että voiks se tapahtua näin jos mä muutan tänne. Että olikse se parempi tai olikse huono, mut mun mielestä ni, ainakin nyt ajattelen, et se on ollu hyvä mulle.*

EVALUAATIO *Mut silloin tietysti vähän aikaa ollut vähän vihainen ja silleen, että jooHeh, joo vähän pettynyt sille, ei ihan vihainen, mut silleen pettynyt. Et ehkä enemmän se.*

Aberash kuvaa kertomuksessa, miten hän päätyi maaseutupaikkakunnan opistoon suoriuttamaan kymppiluokkaa. Kertomuksen päähenkilö on tapahtumahetkellä alaikäinen. Kertomuksen toinen henkilö, edustaja, määrityy kertomuksessa täysi-ikäisen huoltajan asemaan. Tähän asemaan liittyy päätäntävalta alaikäisen edustettavan kohdalla merkittäviin asioihin. Ilman huoltajaa Suomeen tulleelle lapselle tai nuorelle määrätään edustaja hoitamaan tämän oikeudellisia ja hallinnollisia asioita. Edustaja nimensä mukaan edustaa lasta häntä koskevien asioiden hoidossa ja käyttää huoltajille kuuluvaa puhevaltaa. Edustajan tehtävänä on valvoa edustamansa lapsen etua ja huolehtia siitä, että lapsen ääni tulee kuulluksi häntä koskevissa asioissa viranomaisprosesseissa. (Lundqvist ym. 2018, 11.)

Kertomuksen jännite rakentuu edustajan ja alaikäisen Aberashin näkemysten ristiriidasta sen osalta, minne ja millä perusteella Aberashin olisi parasta muuttaa vastaanotokeskuksesta hänen oman etunsa näkökulmasta. Kertomuksen lopputulema eli edustajan päätös maaseutupaikkakunnalle muuttamisesta on alaikäisen Aberashin omien toiveiden vastainen. Juvonen on tunnistanut etsivän nuorisotyön asiakkaina olevien nuorten toimijuutta tutkiessaan neljä palvelutilanteissa rakentuvaa nuorten toimijuuden tapaa, joista yksi on ohipuhuttu toimijuus. Ohipuhuttu toimijuus toteutuu tilanteessa, jossa nuoren ääni tulee vuorovaikutuksessa kuulluksi, mutta ei huomioon otetuksi. Tilanteille on tyypillistä toisen sivuuttaminen ja se, ettei asiasta synny rakentavaa dialogia, vaan toinen (tai joku) vuorovaikutuksen osapuolista linjaa tai sanelee asiaa, ilman toisten näkemysten huomioimista. (Juvonen 2015, 183.) On syytä muistaa, että tässä analyysissä ei ole kyse siitä, miten tilanne todella meni, vaan miten se jäsentyy kertojan kokemana. Kertomuksessa alaikäisen Aberashin ohipuhuttu toimijuus syntyy edustajan tavasta argumentoida oman näkemyksensä puolesta, painostaa ja vakuuttaa erilaisin perustein Aberash vaihtoehdon hyvydestä ja paremmuudesta suhteessa Helsinkiin. Aberashille merkittävät asiat, kuten synnyinmaalaiset ystävät, näyttäytyvät edustajan perusteluissa vähemmän merkittävänä seikkoina kuin esimerkiksi suomen kielen oppiminen, jonka

edustaja arvottaa merkityksellisimmäksi asiaksi. Edustaja pyrkii erilaisin argumentein, esimerkiksi uhkakuvia luomalla, vakuuttamaan Aberashin ja saamaan tämän ymmärtämään oman etunsa.

Edustajalla lienee ollut aivan vilpitön pyrkimys ajaa Aberashin etua. Nykyhetken kertoja ei kannu edustajalleen kaunaa, vaan toteaa olevansa kiittollinen edustajansa käyttämästä harkinnasta omaa tahtoaan vastaan, vaikka vaihtoehtoisen valinnan tuottamaa rinnakkaista elämäntilannetta ei voikaan arvioida. Kertomuksen Aberash jossain määrin myöntyy edustajan valintaan, vaikka on pettynyt ja haluton muuttamaan maaseutuopistoon. Aberashin ohipuhuttu toimijuus, kääntyy joustavuudeksi, suostumiseksi ja myöntymiseksi.

Alaikäisen lapsen ja nuoren toimijuus on lähtökohtaisesti altavastaaja-asemassa suhteessa aikuiseen. Valta-asemien välistä eroa kasvattaa yksin tulleen nuoren asema suomalaisessa yhteiskunnassa. Onkin merkityksellistä, että lapsia ja nuoria koskevia asioissa niitä avataan ymmärrettävästi, jotta alaikäinen lapsi tai nuori saa riittävästi tietoa asiasta ja hänen oikeutensa osallistua omien asioiden käsittelyyn mahdollistuu (Lundqvist ym. 2018, 19).

Liikkuvuus on Suomeen yksin muuttaneilla nuorilla rajattua ja instituutioiden käytänteisiin sidottua täysi-ikäistymiseen saakka. Sher joutui ennen täysi-ikäistymistään vaihtamaan perheryhmäkotiä ensimmäisen lopettaessa toimintansa. Hänen toiveensa pysyttellä samoilla seuduilla otettiin huomioon. Täysi-ikäistyminen edellyttää muuttoa, sillä perheryhmäkodin palvelut lakkaavat siinä kohtaa. Yksinasuminen ja siihen liittyvä itsenäistyminen eivät määrity kaikkien haastateltujen puheessa sellaiseksi tavoiteltavaksi olosuhteksi ja aikuistumiseen kuuluvaksi etapiksi, joiksi ne suomalaisessa yhteiskunnassa usein arvotetaan.

Sher

ORIENTAATIO Siis mä *en ollut kauan* siellä.

ABSTRAKTI Siis vain *mä mietin* sitä, että jos mä *pärjään* kaks kuukautta, sitten mä *voisin muuttaa omaan* asuntoon. *Ei se ollut niin vaikea.* ..

Vaikka *mä en tunne* ne pojat tai ohjaajat tai ketään siellä. Mutta kyllä *mä pärjäs*in hyvin.

Kirsi EVALUAATIO: Joo. Mikä sua auttoi siinä pärjäämään?

EVALUAATIO Mä *oon hyvä saada* kavereita. Se on yksi, mikä se on...

Kirsi: taito?

Joo, taito tai yks hyvä asia itselleni.

Kirsi mm, joo. No se on aika merkittävä. Eli sä saat, nopeasti ystäväystyt. Joo. Mutta ymmärsinkö oikein että sitten vähän niinku odotit sitä, että voit sitten muuttaa omaan

EVALUAATIO Joo, kyllä. Vaikka yksinasuminen on vaikeaa,
KOMPLIKAATIO mutta mä kyllä *odotin, että voin muuttaa* pois.

K: mm. Minkä takia?

EVALUAATIO Koska mä *oon aina ollut*, mun perheen kanssa siellä [synnyinmaassa] ja sitten kun mä tulin Suomeen, niin siellä, siellä oli 22 nuorta poikaa. Eli *mä en ollut ikinä yksin*. Sen takia se *oli vaikeaa*.

Kirsi: Siis oli vaikeaa olla yksin alussa

joo

Kirsi: No miten oletko sä tottunut siihen yksinolemiseen, onko se vieläkin vaikeaa?

EVALUAATIO Joo mä olen *tottunut*.

KOMPLIKAATIO Ja sitten *mä saanut kavereita* täällä [kaupungissa] sitten *mä voisin mennä* heidän luo ja he mun luo.

Kirsi EVALUAATIO Aivan, joo. ..Ja yksin asumiseen liittyy paljon asioita

Niin.

Kirsi: Mitä pitää tietää ja hoitaa ja

EVALUAATIO Kaikkea *pitää hoitaa yksin...* Kukaan *ei auta sua*. Se on *vaikeaa*.

Kirsi EVALUAATIO : mmm. On se raskasta.

Niin...

Kirsi: Oletko sä saanut niihin arjen asioihin apua keneltäkään?

ORIENTAATIO Joo, mä olen. Mulla *oli yks ohjaaja* ja vieläkin *on*. Mm. Ja sosiaalityöntekijä. Ne aina, jos mulla olisi jotain ongelmia, *he voivat auttaa*.

RESOLUUTIO Aina kun mulla on joku ongelma, mä *soitan* heille ja *kysyn* heiltä, että *mitä pitää tehdä*.

Yksinasuminen on yksi tapa ilmentää autonomista toimijuutta, johon liittyvät mielikuvat itsenäisyydestä ja riippumattomuudesta (Juvonen 2015, 39-40). Muutto pois perheyhmäkodista ei ole ainoastaan nuoren oma valinta, vaan hänen elämässään eteen tuleva, väistämätön tilanne hänen täysi-ikäistyessään. Autonomisuutta ja itsenäisyyttä odotetaan nuorilta tässä vaiheessa. Sher toistaa kuitenkin moneen otteeseen, että yksinasuminen on vaikeaa. Siihen liittyvät yksinäisyyden ja irrallisuuden kokemukset ja toisaalta se, että kaikki arjen asiat on ratkaistava ja hoidettava yksin. Yksinasuminen näyttäytyy yhteisöstä vieraantumisenä, yksinäisenä ja irrallisena, joskin siihen alkaa kavereiden kyläilyn myötä sisältyä jossain määrin kuulumisen ja kotoisuuden tunteita (Juvonen

2015, 100). *Kukaan ei auta sua* kertoo siitä, miten tärkeää muiden tuki autonomisellekin toimijuudelle oikeastaan on.

Yksinasuminen nostaa esiin kodinhoitoon liittyvän osaamisen ja toimijuuden, kuten kodista ja itsestä huolehtimisen taidot (siivous, ruoanlaitto, hygienia), henkilökohtaisen taloudenhoidon ja asumiseen liittyvän tietotaidon. Toimijuuden osalta on tyypillistä tarkastella yksilön omaa toimintakykyä näiden asioiden osalta. Koska haastatteluissa käsitellään lapsuuteen ja nuoruuteen liittyviä elämänkulun siirtymiä, on syytä muistaa epämuodollisen hoivan ja hoivatuksi tulemisen merkitys toimijuuden rakentumiselle. Robeyns (2003) korostaa, että kotityö ja kodin piiriin liittyvä hoivatyö ovat erittäin merkityksellisiä erityisesti niistä hyötyvien näkökulmasta. Perinteisesti naisten toimijuuteen liitetty kotityö ja epävirallinen, palkkatyön ulkopuolinen hoivatyö vaikuttavat lähipiirin terveyteen, koulutukseen, turvallisuuteen, ruumiilliseen koskemattomuuteen, sosiaaliin suhteisiin ja vapaa-ajanviettomahdollisuuksiin (mt., 80). Tulkitsen, että tällaisen hoivan puute yksin tulleiden elämänkulussa tulee näkyville muun muassa näissä yksinasumisen kokemuksissa.

Yksinasumisen asumisen ja elämisen muotona edusti osalle nuoria heille vierasta toimintakulttuuria. Maher kuvasi haastattelussaan sitä, miten yhdessä eläminen muiden kanssa on normi, jota vasten yksin muuttaminen näyttäytyy kummallisena, ei-tavoiteltavana ratkaisuna. Vaikka muutto perheryhmäkodista on odotettua ja siihen liittyvä päättävällän lisääntyminen omista asioista toivottua, eivät todelliset valintamahdollisuudet kuitenkaan tunnu lisääntyvän tässäkin vaiheessa. Muita asumisen tapoja tai vaihtoehtoja ei sivuta puheessa. Mitä muita vaihtoehtoja täysi-ikäistyvällä yksin tulleella nuorella tässä kohtaa on valita oman liikkuvuutensa osalta? Suomessa osa turvapaikanhakijoina tulleista alaikäisistä nuorista on sijoittunut asumaan yksityisessä perhemajoituksessa. Heidän kohdallaan täysi-ikäistyminen ei välttämättä tarkoita muuttoa perheestä, vaan nuori ja majoittava perhe sopivat asiasta keskenään. Lastenkodissa suurimman osan Suomessa vietetystä lapsuudestaan kasvanut Layla muutti täysi-ikäistyttyään uudelle opiskelupaikkakunnalle kommuuniin. Sitä ennen hän puolusti oikeuttaan olla ”kotonaan”.

7.2.3 ”Minä en lähde mihinkään” - Lastenkodissa pysyminen oman liikkumavapauden puolustuksena.

Laylalle asuminen lastenkodissa lisäsi hänen toimintavapauksiaan. Hän tulkitsi, että sai olla oma itsensä ja sekä liikkumatilaa, niin henkistä kuin fyysistäkin. Käytännössä tämä tarkoitti maallistuneempaa elämäntapaa, erilaisia kokeiluja ja irtiottoja, harrastusmahdollisuuksia ja uusia ystäviä. Layla totesi haastattelun aikana, että pääseminen (!) lastenkotiin, oli hänelle onnenpotku tai parasta, mitä siinä kohtaa elämässä noin 10-vuotiaana olisi voinut tapahtua. Noin kolme vuotta myöhemmin Layla joutuu puolustamaan vapauttaan valita lastenkodissa asuminen.

Layla

ORIENTAATIO Ja siis mun elämään vaikutti, niin mä sain sit toki laillisen huoltajan, joka oli tosi huikee tyyppi kyllä. (...)Synnyinmaalainen sieltä, kenen luona mä olin käyny jo viikonloppusin vähän niinku tukiperhetyyppinen. Elikkä oon käyny heidän kotona viettämässä viikonloppuja ja lomiam ja tämmöisiä. Ja hän oli myös mun oman äidinkielen ja uskonnon opettaja, et piiri pieni pyörii. Pikku-kaupunki on aika pieni. (...)Niin. niin. Hän ja hänen perhe tuli mun elämään siinä vaiheessa ja hän sitten kävi kaikissa palavereissa minuu edustamassa ja näin.

ABSTRAKTI Mun) siis piti heille muuttaakin.

EVALUAATIO Tää kertoo myös sitten siitä että niinku, jossain vaiheessa kun alkoi sitä kokemusmaailmaa että kyllä mä oon suomalainen enemmän kuin synnyinmaalainen,

EVALUAATIO että vaikka onkin tosi hieno perhe ja hirveen hyvin he otti minut vastaan ja heillä on niinku siis tosi iso sydän ja niinku niin huikee perhe ja vieläkin ihailen heitä kaikkia, mutta,

KOMPLIKAATIO mutta joidenkin vuosien päästä sit pohdittiin, että menisinkö mä heille asumaan täysin.

KOMPLIKAATIO Ja jotenkin mä en saanut sitä rohkeutta sanoa, kun mä joka vaiheessa mietin, et tää ei oo ehkä hirveän hyvä idea. Mä en oo ihan täysin tässä mukana. Jotenkin sitten ehkä se rohkeus sanoa vasten kasvoja että” en mä sit haluukaan muuttaa teille” oli tosi vaikeeta.

EVALUAATIO Tottakai mä olin, mitä nyt 13.

KOMPLIKAATIO Niin tota muistan sit sen viimeisen palaverin kun kaiken piti olla selvää ja nimet paperiin ja mä muuttasin, niin mä sit lähin siitä palaverista ja lukkiuduin huoneeseeni, ”minä en lähde mihinkään”.

EVALUAATIO Se oli sit se tapa ilmaista itteeni. (naurua).

RESOLUUTIO En sitten muuttanu heille.

EVALUAATIO Siinä oli se, se uskonto ei tuntunut omalta ja kulttuuri ei tuntunu omalta ja vaikka on kuinka huikee perhe, niinku heil on, niin he oli tosi uskonnollisia ja oon kuullu että heillä on ollu myös tämmöistä et niinku, sit myöhempänä iässä, en mä tiedä et onko se pakkoavioliitto se sana, mutta järjestetty avioliitto, johon se yks tytöistä ei halunnu ja tällaista, niin oon myös sitten itteeni ihan taputellu, että en sitten muuttanut, että ihan hyvä ratkaisu.

KOODA Että kaikella rakkaudella. Mut ei tuntunut omalta.

Kun ihminen omaksuu tietyn position omakseen, hän on taipuvainen näkemään maailman sen määrittämästä näkökulmasta (Davies & Harré 1990). Laylan kertomuksesta on tunnistettavissa ainakin suomalaisen, nuoren (afrikkalaisen) tytön ja itsenäisen naisen positiot, joista kertoja jäsentää tilannettaan. Tarkastellaan ensin suomalaisuuden positiota. Kertojan motiivi kertoa katkelman tarina juontuu osittain halusta ilmentää omaa

suomalaisuutta. Hän siis ottaa suomalaisen position, joka määrittyy kertomuksessa synnyinmaan kulttuuria ja toimintatapoja vasten. Layla perustelee valintansa hyvyttä suomalaisesta ajattelusta käsin, johon hän yhdistää maallistuneen elämäntyylin ja sukupuolten välisen tasa-arvon yleisesti hyväksytyinä arvoina ja kulttuuria läpäisevinä piirteinä. Kertoja tekee eroa synnyinmaata edustavan perheen uskonnollisuuteen ja kulttuuriin, jota ei kokenut omakseen. Emotionaalisesta sitoutumisesta kertoo myös hänen tyytyväisyytensä (taputtaa itseään olkapäälle) tekemäänsä valintaa kohtaan. Taputtajana voi olla myös tasa-arvoa ja itsenäisyyttä korostava nuori nainen, jonka position kertoja välillä ottaa. Perheen tyttären järjestetty avioliitto edustaa kertojan arvojen vastaista toimintaa.

Kertomus sisältää myös ajallisia siirtymiä. Kertoja sijoittaa välillä itsensä nuoren 13-vuotiaan tytön positioon ja sanallistaa tämän tuntoja. Nuoren afrikkalaistaustaisen tytön positioista käsin tarkasteltuna kieltäytyminen tarjotusta mahdollisuudesta muuttaa laillisen edustajan perheen luokse näyttäytyi todella vaikeana. Toimija-asetat määrittävät toinen toisiaan, ovat toiminnallisia ja keskinäiset suhteet ilmaisevat niihin kytkeytyvää valtaa (Davies & Harre 1990). Tässä esimerkissä alaikäinen, huostaan otettu, synnyinmaataan edustava tyttö määrittyy suhteessa lailliseen, saman maalaaiseen edustajaan ja suomalaisiin sosiaaliviranomaisiin. Kertojan mukaan päähenkilö kuitenkin kokee itsensä enemmän suomalaistytöksi. Suomalaistytön positio tarjoaa hänelle tilanteessa vahvistusta kieltäytyä tarjotusta vaihtoehdosta. Ulkoa päin hänet positioidaan tässä tilanteessa kuitenkin enemmän synnyinmaansa edustajaksi ja kulttuuriin kuuluvaksi. Tilanteesta tekee raskaan se, että kertomuksen päähenkilön ottamat tai saamat subjektipositiot ovat keskenään ristiriitaisia, ja valtasuhteiden näkökulmasta nuoren afrikkalaistaustaisen naisen asema on alisteinen suhteessa hänen lailliseen edustajaansa tai suomalaisiin sosiaaliviranomaisiin.

Nuoren tytön puutteelliset resurssit ja vallan puute toimia tilanteessa tasavertaisesti muiden toimijoiden kanssa ja ilmaista vapaasti omaa tahtoa, tulevat esiin kertojan kuvatussa päähenkilön sisäistä kamppailua ”*Ja jotenkin mä en saanut sitä rohkeutta sanoa, kun mä joka vaiheessa mietin, et tää ei oo ehkä hirveän hyvä idea. Mä en oo ihan täysin tässä mukana. Jotenkin sitten ehkä se rohkeus sanoa vasten kasvoja että” en mä sit haluukaan muuttaa teille” oli tosi vaikeeta.*” sekä päähenkilön näkyvää toimintaa tilan-

teessa ”mä sit lähin siitä palaverista ja lukkiuduun huoneeseeni, ”minä en lähde mihinkään” ”. Kertomuksen epäjärjestys syntyy juuri tilanteessa, jossa valta-asetelmia ja tilanteessa annettujen positioiden toimintamalleja rikotaan: päähenkilö toimiikin omaksumansa suomalaisen (itsenäisen naisen) subjektipositiosta käsin, irtautuu hänelle ulkoapäin määritetystä positiosta ja käyttää valtaa, mikä suomalaisella nuorella tai itsenäisellä naisella tilanteessa on. Samalla päähenkilö poistuu tapahtumapaikalta, sillä puheteko on raju. Hän rikkoo normeja, toimii vastoin moraalिसääntöjä ja käyttää valtaa, jota kukaan tilanteessa ei ollut olettanut hänen käyttävän.

Naurahtamalla omalle toiminnalleen ja ajallisella etäännyttämisellä ”se oli sit mun tapa ilmaista itteeni” Layla kertojana (I) erottaa itsensä kertomuksensa päähenkilö-Laylasta (me) (Bamberg 2010), jonka toimintaa hän nyt tarkastelee ja reflektoi. Naurahtaminen ja omaa toimintaa arvioiva lause tuottaa ajatuksen, että kertojalla itsellään on nykyään huomattavasti paremmat itseilmaisun keinot. Hän tarkastelee omaa rajattua kykyään toimia lempeästi ja hyväksyen. Kerronnan tasolla yleisölle hahmottuu kuva kertojasta kompetenttina toimijana, jonka toimintakyvyt ovat muuttuneet suhteessa kertomuksessa kuvattuun hetkeen. Kiinnostavaa tutkimuskysymysten näkökulmasta on kuitenkin tavoittaa juuri näitä kertomuksessa kuvattuja lapsuuden ja nuoruuden tilanteisia resursseja ja kykyjä toimia itseä koskevissa merkittävässä tapahtumissa.

Toimintakykyajattelun näkökulmasta Laylan kertomus on esimerkki tilanteesta, jossa ulkopuolisen silmissä laitoksessa asuvan nuoren toimintamahdollisuudet näyttävät lisääntyvän uuden asumisvaihtoehdon myötä. Olennaista on huomioida se, että toimintakykyajattelussa toimintamahdollisuuksien kasvamiseksi katsotaan sellaisten todellisten vaihtoehtojen lisääntyminen, jotka ovat merkityksellisiä yksilölle itselleen. Laylan kertomuksessa päähenkilölle merkityksellisten vaihtoehtojen määrä ei ollut lisääntynyt. Pikemminkin ne uhkasivat kaventua perhevaihtoehdon kyseenalaistaessa lastenkotiasumisen tarpeellisuuden. Jos kieltäytymistä tarkastellaan liikkuvuuden vapautta ilmentävänä tekona, se näyttäytyy oman liikkumavapauden puolustuksena. Toimintakykyajattelussa olennaista on myös vapaus olla toteuttamatta tiettyä toimintakykyä, ja siten liikkuvuuden vapautta edustaa myös mahdollisuus pysyä paikallaan (Herne 2012, 196). Mikäli Laylan elämää tarkasteltaisiin ulkoa päin, voitaisiin todeta, että mitään ei tapah-

tunut asumisessa 10-18 -ikävuosien välillä. Kuitenkin kertoja esittää merkittävänä laitosasumisen pysyvyyden takaajana oman uskalluksensa puolustaa liikkuvuuden vapautaan 13-vuotiaana.

Laylan kertomuksessa päähenkilö vastusti sijoittamista perheeseen. Valinnan yllätyksellisyyden ja sen odotusten vastaisuuden voi tulkita syntyvän siitä, että diskurssi, jota vasten raju valinta syntyi, ei liittynyt pelkästään suomalaisen ja toisen kulttuurin erilaisiin diskursseihin ja maailmanjäsenystapoihin vaan tapahtui suhteessa institutionalisoituneeseen ajatukseen perheestä ensisijaisena ja parhaana kasvuympäristönä lapselle. Tällöin päähenkilö toiminnallaan vastustaa tätä valtakurssia suhteessa sekä edustajan perheeseen että sosiaaliviranomaisiin ja toiminnallaan kyseenalaistaa perheessä kasvamisen hyvyyden, joka vallalla olevassa perhediskurssissa otetaan annettuna. Tai tarkennettuna, hän kyseenalaistaa synnyinmaansa perheessä kasvamisen hyvyyden omalla kohdallaan (itsenäisenä naisena). (ks. myös Davies & Harré 1990.)

Laylan kertomuksessa epäjärjestyksen tilana ja siten selitettävänä näyttäytyy päähenkilön halu jäädä lastenkotiin sen sijaan, että olisi muuttanut perheeseen asumaan. Kertoja ei halua loukata tai asettaa huonoon valoon kertomuksessa esiintyvää edustajaa, samalla kun hän kuitenkin kokee tarpeelliseksi erottaa itsensä, arvonsa ja valintansa edustajan arvomaailmasta. Edustajan kritisointi on hankalaa, mutta välttämätöntä. Kertoja ei halua kuulijan jäävän siihen luuloon, että olisi kiittämätön tai ei arvostaisi perhettä. Hänen täytyy selittää myös omaa kokemusmaailmaansa toimintansa oikeuttamiseksi. Suomalaisen identiteetin omaksuminen on se moraalinen oikeutus, jolla kertoja perustelee tekoaan, eikä siten myöskään pahoittele päätöstään tai koe siitä syyllisyyttä, vaan on siihen päinvastoin tyytyväinen. (ks. Juhila 2012, 137.) Kerronnan vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta kertomusta kerrotaan suomalaiselle yleisölle, jonka on helppo ymmärtää oikeutuksen perustelut esimerkiksi tasa-arvonäkökulmasta. Toisaalta suomalaisenkin yleisö on vahvasti perhekeskeinen, joten kertomus pitää sisällään moraalisen murtuman myös suomalaisessa kontekstissa.

Kertojan oman arvion mukaan, hänen keinonsa ilmaista itseään ja toimia tilanteessa olivat erittäin rajalliset. Kertomus herättää kysymyksen siitä, kuinka hyvin erilaisissa institutionaalisissa käytännöissä tunnustetaan esimerkiksi pakolaistaustaisten nuorten omia

toiminnan vaikuttimia tai mahdollistetaan tilanteessa valittavissa olevien ratkaisujen yhdenvertainen pohdinta ja alaikäistenkin kohdalla heidän omien toimintamahdollisuuksiensa käyttöönotto, vaikka se olisi rajattuakin.

7.2.4 Liikkuvuuden toimintavapauksien lisääntyminen

Haastattelujen kertomuksista löytyivät muuttamiseen ja asumispaikan valintaan liittyvän liikkuvuuden ääripäät. Rajattua toimijuutta edustivat pakolaisena Suomeen muuttaminen tai ulkoapäin osoitetut tai päätetyt muutot, toista ääripäätä edusti yhden haastateltavan kertomukset reppureissaajaelämästä, globaalista, itsevalitusta nomadielämästä. Liikkuvuus tarvitsee lisääntyäkseen monia muita toimintakykyjä ja nuorten tarkastelussa täysi-ikäistymiseen liittyvä itsemääräämisoikeuden kasvaminen lisää Suomessa liikkuvuuden toimintavapautta myös ulkomaalaistaustaisilla nuorilla.

Palataan vielä Evaan, joka luvun alussa jäi kipuilemaan muuttuneen olosuhteista johtuvan toimija-asemansa muutoksen kanssa. Pari viikkoa ennen haastattelua Eva on muuttanut omaan asuntoon. Seuraava kerronnallinen jakso kuvaa erilaisia käsityksiä Evan vapaudesta muuttaa yksin asumaan.

Eva

ORIENTAATIO Lisäksi esimerkiksi *tiitkö* eli nyttien tällä hetkellä, eli tähän *kaikki sanovat* että ”maahanmuuttajat tai arabialaiset eli *meillä on sama kulttuuri ja täällä on ihan eri kulttuuri*”

ABSTRAKTI Eli kun *mä sanoin*, että *haluaisin muuttaa uuteen kotiin*, eli isä ja äiti *sanoivat*, että ”kyllä, ihan ok, *voit mennä*”.

EVALUAATIO Eli *heillä on* niinku ihan *normaali*,” *kyllä voit mennä*.”

KOMPLIKAATIO Eli *kaikki sanovat* mulle ”miksi? Tää *ei oo* *meiän* kulttuuri, *et voi asuu yksin*.”

KOMPLIKAATIO Sanoin ”*Miksi en voi asuu yksin? Mikäs tämmöinen, mikäs teiän aivot*, *kyllä niinku, asun yksin*, mikä, *mikä on outo tilanne?*” Siis mikä *mie sanon*,

KOMPLIKAATIO *he sanovat* ”*et voi, et voi*”,

KOMPLIKAATIO ”*Te ette ole mun perhe ja en ole enää lapsi, olen täysi-ikäinen, halusin mennä, halusin asuu yksin*”.

EVALUAATIO Eli siis isä ja äitini eivät niinku, tai kyllä, isä ja äiti *eivät* niinku *estä mulle* mittään.

RESOLUUTIO He *sanovat aina* mulle ”*kyllä voit, kyllä voit, kyllä voit*.”

Evan tarinassa on kysymys omaan kotiin muuttamisesta. Häiriön ja epäjärjestyksen tilaa kertomuksessa ilmentää nimeämättömien muiden, ”arabialaisen kulttuurin” edustajien reaktio Evan käyttäytymiseen. Tämä tulee ilmi tarinan päähenkilö-Evan ”kaikille” kohdistamissa kysymyksissä sekä perusteluissa. Kokemuksellisuus välittyy näiden samojen kysymysten kautta.

Evan kertomuksessa tarinan henkilöt ovat päähenkilö Eva, joka on myös kertomuksen aktiivinen toimija. Äiti ja isä ovat päähenkilön toiminnan mahdollistajia ja ”kaikki” toiminnan kyseenalaistajia tai mahdollisia vastustajia, joille toimintaa selitetään ja perustellaan. Kerronnan vuorovaikutuksen tasolla oletettu yleisö on kuitenkin edelleen suomalainen, mikä käy ilmi kertomuksen orientaatiojaksossa kysymyksessä *tiiätkö*. Eva avaa suomalaiselle yleisölle tilannetta, jossa hän joutui perustelemaan yksinmuuttamista. Tälle yleisölle hänen ei tarvitse erikseen perustella täysi-ikäisen nuoren naisen oikeutta muuttaa asumaan yksin. Sille riittää täysi-ikäisyys perusteluksi. Pikemminkin kertoja osoittaa kertomuksensa avulla, etteivät kulttuuriset raja-aidat ja kategoriat, arabialainen tai suomalainen, ole tässä tapauksessa olennaisia erotteluja.

Kategorisointi kertoo ryhmäjäsenyyksistä mitä liitämme itseemme ja toisiin. ”Meidän” ryhmä synnyttää mielikuvan vastinparista, ”heistä”. Kategorisointi synnyttää ryhmäjäsenyyksiä, mutta samalla siihen liittyy ulossulkemista. Stereotypisoiva kategorisaatio niputtaa ihmisiä yhteen ja ihminen, ja hänen toimintansa, tulee arvioiduksi ulkoapäin pääsääntöisesti yhden kategorijäsenyyksen kautta. Stereotypisoiva kategorisaatio tuottaa yksinkertaistettua käsitystä ihmisen toiminnasta ja ominaisuuksista. (Juhila 2012, 178,184.) Tätä ilmentää orientaatiojaksossa ”kaikkien” sanomana että arabialaisilla on kaikilla sama kulttuuri ja täällä (Suomessa) on ihan eri”. Evan kertomus kyseenalaistaa tätä kulttuurisiin kategorioihin liitettyä erilaisuutta ja vastakkainasettelua. Täysi-ikäisen nuoren naisen muuttaminen omilleen on *normaalina* hänen arabialaisille vanhemmilleen. Hän myös kertomuksessaan kyseenalaistaa suomalaisen yleisön piilotetun oletuksen arabialaisen kulttuurin autoritäärisyydestä, patriarkaalisuudesta ja joustamattomuudesta tuomalla esiin oman perheensä liberaalia ja sallivaa asennetta tyttöjen kasvatuksessa. Evan voi tulkita purkavan tai ottavan kantaa suomalaisessakin yhteiskunnassa vallitsevaan vastakkainasetteluun länsimaalaisten ja ei-länsimaalaisten valtioiden, kulttuurien ja elämäntapojen välillä (Peltola 2014, 28).

Lapsi ja täysi-ikäinen nainen muodostavat Evan kertomuksessa kategorisen vastinparin, jonka avulla kertoja positioi päähenkilön itsenäisen, täysi-ikäisen naisen positioon. Kertoja korostaa muille täysi-ikäisyyttään ja itsenäisyyttään. Evan autonominen toimijuus rakentuu kertomuksessa vanhempien tukea ja sallivaa asennetta vasten, mikä tulee esiin kertomuksen lopussa. *He eivät estä mulle mitään* ja *”kyllä voit”*-vanhempien lausu-

mana kertomuksessa ilmentävät kertojan kokemusta saamastaan emotionaalisesta tuesta. Sukupuoli ei tule tässä kertomuksen tasolla eksplisiittisesti esiin, se on kuitenkin implisiittisesti läsnä Evan oman liikkumavapauden puolustuksessa ja muiden arvostelussa *tää ei oo meidän kulttuuri, et voi asuu yksin*. Kulttuuristen normien rikkominen liittyy juuri nuoren naimattoman naisen yksinasumiseen. Haastattelun muissa kohdissa ja kerronnallisissa jaksoissa Eva korostaa sukupuolten välistä tasa-arvoa ja naisten mahdollisuutta kouluttautua ja käydä töissä. Näiltä osin hän myös arvostaa suomalaista yhteiskuntaa ja kritisoi lähtömaansa yleistä ilmapiiriä sekä nykyistä vaihetta tasa-arvokehityksessä.

Kertomuksessa Eva kyseenalaistaa ”kaikkien” saman etnisen tai kulttuurisen taustan edustajien mielipiteet ja vallan vaikuttaa hänen päätöksiinsä. *”Te ette ole mun perhe”* on vahva tapa kiistää kyseenalaistajien valta ja mielipiteiden arvo päähenkilön tekemää valintaa kohtaan. Päähenkilö myös esittää joukon kysymyksiä vastustajilleen ja vaatii perusteluja. Kulttuuriin ja tapoihin vetoaminen ei riitä. Hän asuu yksin ja on osa samaa kulttuuria. *Mikäs teidän aivot* –kysymys herättää kysymyksen vastustajien omasta ajattelusta ja siitä, millä perusteella he esittävät väitteitään tai mielipiteitään.

Kertomuksessa päähenkilö, Eva, näyttäytyy hyvin vahvana ja itsenäisenä toimijana. Hänen toimijuutensa saa voimavaroja vanhempien tuesta, jonka hän tietää olevan taustalla tiukankin paikan tullen. Toimijuus rakentuu toisaalta arabialaista kulttuuria vasten ja sen sisällä, toisaalta suomalaista kulttuuria ja kontekstia vasten. Kulttuuriset kategoriat ja niiden poissulkevuudet voidaan nähdä myös yleisesti kertojan toimijuutta kaventavina ja rajaavina kenttinä. Peltola on maahanmuuttajataustaisia perheitä tutkiessaan todennut, että vaarana erilaisissa kotoutumisen ja perheen sisäisten valtakysymysten tulkinnoissa on se, että niissä pitäydytään kulttuurieroihin palautuvina esityksinä perheissä tapahtuvista muutoksista eikä nähdä esimerkiksi sitä, että perheet ovat jo lähtömaissaan olleet eri tavoin resurssoituja ja eri tavoin kiinnittyneitä heitä ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin (Peltola 2014, 28-29).

7.2.5 Kansalaisuus liikkuvuutta mahdollistavana toimintakyknä

Muutokset muuttokertomuksissa pakotetuista tai ulkoa päin määräytyvistä muutoista itse määriteltyihin ja toivottuihin muuttoihin kulki jossain määrin linjassa niin täysi-

ikäistymisen kuin ennen kaikkea Suomessa oleskelun pysyvyyden vahvistumisen kanssa. Maherin alla olevassa kertomuksessa kansalaisuuden saaminen näyttäytyy ennen kaikkea pitkään jatkuneen epävarmuuden katkaisijana ja sosiaalisen ja oikeudellisen statuksen muuttajana. Maher ei positioi itseään suomalaiseksi emotionaalisella tai kulttuurisella tasolla. Hän on suomen kansalainen ja sen lisäksi synnyinmaansa kansalainen. Kansalaisuus tuo Maherille yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet elää samalla tavalla kuin muut suomalaiset, jonka hän tiivistää ilmaisuun *yrittää tehdä töitä ja yrittää nauttia tästä elämästä*. Hän ei kuitenkaan jaa tunnetasolla kokemusta suomalaisuudesta, *se ei onnistu vaikka haluaisin*. Suomalaisuus muodostuu kertomuksessa kategoriaksi, jota on vaikea saavuttaa eikä sen saavuttaminen välttämättä ole tavoiteltavaakaan. Kerrotoja Maher empii haluaako vai eikö hän oikeastaan haluakaan yrittää ”olla suomalainen”. Suomalaisuus näyttää ambivalenttina kategoriana. Haastateltavien kertomuksissa sitä vasten on helpompi rakentaa omaa, siitä poikkeavaa positiota kuin yrittää löytää yhtäläisyyksiä suomalaisuuden positioon (vrt. Haikkola 2012).

Maher

ABSTRAKTI KIRSI Okei joo. Kyllä. Mikä sua niinku, tai silloin kun sä aloitit tavallaan niinku toisen kerran nollassa ja ööö... niin mikä sua autto? Oliko sull itselläs vaan se, että nyt sä haluat oppia? Tai oliko sulla? Mikä sua autto alottamaan uudestaan alusta?

Mmm... Mikä auttoi .... No tää ympäristö. Kun miettii muita tai esimerkiksi suomalaisia täällä. No pitää mennä muiden kanssa samaan tahtiin. Tai sama (?) eli oppia miten eletään tässä maassa ja pitäis oppia se kieli.

EVALUAATIO Mikäs enemmän autto?

KOMPLIKAATIO No silloin elikä kun tulin toivoisin, että olis vähän.. ees oleskelulupa tässä maassa.

EVALUAATIO Se oli hankaluus. Myös pelkäsin vähän saanko vai ei.

KOMPLIKAATIO HYPOTEETTINEN Jos mä en saa, pitäis mennä jossain...Mitä tehdään.

KOMPLIKAATIO Sitten kun sain vuos päästä oli kivaa.

KOMPLIKAATIO Sitten sen jälkeen, että saanko mä toisen kerran vai ei.

EVALUAATIO Tuommoinen pelko oli. Mmm

K: Eli sä sait ensimmäisen oleskeluluvan vuoden päästä saapumisesta?

Mmm joo, melkein, kahdeksan kuukautta mun mielestä kahdeksan kuukauden päästä sain sen

K: Kahdeksan kuukauden joo.

KOMPLIKAATIO Sitten se vuos voimassa oli, sen jälkeen vielä neljä vuotta, sen jälkeen hain se pysyvä oleskelulupa oli.

KOMPLIKAATIO Ja sitten pari viikkoo siitä palautin sitä oleskelulupa sinne, joo pari kolme viikkoo sitten palautin sitä sinne maahanmuuttajavirastoon. Koska nyt mä oon saanut elikä suomen kansalaisuus.

EVALUAATIO Joo, sekin välillä elikä, no sitä aika, oli semmoinen tunne, että kyllä mä saan sitä. Tässä mulla on varmaan, mulla on tässä se elämä. Tai ne ehkä jos suomen laki tai Suomi ei anna mun pitää (?)

K: Eli sulla on nyt Suomen kansalaisuus

RESOLUUTIO Niin mulla on Suomen kansalaisuus. Nyt elikä yritän elää, sama kuin muut suomalaiset

K: Miltä tuntui kun se... heh se kansalaisuuden saaminen?

EVALUAATIO No ööh... No...vähän tuntui, no se ei paljon tunnu, että mä oon nyt suomalainen. Eikä. No haluan, mutta jos mä ....

KOMPLIKAATIO Se ei onnistu vaikka haluaisin. Että nyt mä.

EVALUAATIO Elikä tykkään sanoa, että mulla on nyt kans-, kaksi kansalaisuutta, mulla on nyt myös synnyinmaan passi ja suomalainen passi. Ja se on hyvä puoli. Ja kiva.

RESOLUUTIO/KOODA Mutta yritän elää sama kuin muut suomalaiset, joo. Yritän tehdä töitä ja yritän nauttia tästä elämästä.

Oleskeluluvat ja kansalaisuus näyttäytyvät pakolaistaustaisten nuorten elämänsä elämissä merkittävinä liikkuvuuden toimintakykyä lisäävinä ja vakauttavina tekijöinä. Kansalaisuus edusti kertomuksissa turvallisuutta, elämän jatkuvuuden tunnetta sekä yhdenvertaisemman statuksen muodostumisen mahdollisuutta muihin Suomen asukkaisiin nähden. Erityisesti se näkyi kertomuksissa liikkumavapautena ja matkusteluna kansainvälisessä mittakaavassa. Neljä haastatelluista oli Suomen kansalaisia. Liikkuvuuden näkökulmasta kansalaisuus näytti mahdollistaneen matkat synnyinmaahan, tapaamaan perhettä ja ystäviä eri puolilla maailmaa tai muuten mahdollistanut globaalien elämäntavien ja matkustelun. Toisaalta esimerkiksi Eva, jolla kansalaisuuden hakeminen oli vielä edessäpäin, luonnehti kansalaisuuden saamisen todella merkitykselliseksi. Vaikka hän tiesi olevansa aina synnyinmaansa kansalainen, vaikka hänellä ei pakolaisuuden vuoksi enää virallista kansalaisuutta ollutkaan, hän teki selväksi, että vasta Suomen kansalaisuuden saatuaan hän voi kokea olevansa tasavertainen ja arvokas, yhtäläisillä oikeuksilla muiden kanssa varustettu ihminen. Liikkuvuuden toimintakyvyn rajat säilyvät ahdattuna ja vaihtoehdot pääosin ulkoapäin saneltuna ilman kansalaisuuden tuomaa turvaa. Evan sanoin ”jos kansalaisuutta ei saakaan, niin ei tiedä, mitä elämässä tapahtuu.” Kyvyt vaikuttaa omaan elämänsä elämään näyttävät silloin hyvin rajattuina.

Haastateltavista kukaan ei haaveillut muuttavansa pysyvästi pois Suomesta. Yksi haastateltavista harkitsi sitä vaihtoehtoa, perhesyistä, mutta ei haaveillut mahdollisuudesta. Mahdollisuus jäädä Suomeen näyttöytyi nuorten elämissä tärkeänä paikallaan pysymisen vaihtoehtona. Tästä näkökulmasta kansalaisuuden saaminen näyttöytyi erittäin merkittävänä, liikkuvuuteen tai toisin päin, pysyvyyteen, kytkeytyvänä epävarmuutta poistavana tekijänä nuorten elämissä. Kuten Juvonen kiteyttää, asuminen ja asuinpaikka ei-

vät ole elämän staattista taustaa, vaan elämään olennaisesti vaikuttava tapa olla yhteiskunnassa. Asumisentavat ja niihin liittyvät siirtymät ilmentävät sitä sosio-kulttuurista maailmaa, jossa yksilön toimijuus ja arkinen vuorovaikutus muodostuvat. (Juvonen 2015, 100.)

7.3 Yksinäisyys ja masennus henkisen hyvinvoinnin esteinä

Fyysinen ja henkinen hyvinvointi nähdään toimintakykyajattelussa keskeisinä tekijöinä sosiaalisesti oikeudenmukaisen toimijuuden ja toimintamahdollisuuksien rakentumisessa. Eri ajattelijat jäsentävät näitä hyvinvoinnin osa-alueita eri tavoin eikä esimerkiksi henkinen hyvinvointi ole tyhjentävästi käsiteltävissä yhden toimintakykykategorian kautta. Keskityn tässä henkisen hyvinvoinnin tarkasteluun, sillä se nousee haastattelussa esille merkittävässä määrin. Kolme haastateltavaa kertoi masennuksesta, yksi puhui ahdistuksesta, yksi kuvasi nuoruudessaan kyvyttömyyttään hallita tunteita, useampi kertoi ulkopuolisuuden ja yksinäisyyden kokemuksistaan. Haastateltavien kertomuksissa pahoinvoinnin syyksi nimettiin kertojan kokema ulkopuolisuus, eriarvoisuus, rasismi, yksinäisyys tai huoli perheenjäsenistä. Yhdessä seitsemästä haastattelusta henkinen hyvinvointi ei noussut kerronnan aiheeksi, vaikkakin elämänkulkuun liittyi tässäkin tapauksessa varhaisnuoruudessa kertojan sanoin oireilua. Se ei kuitenkaan muodostunut elämänkulussa nuoren toimijuutta määrittäväksi ulottuvuudeksi.

Aineistoni kertomuksellisissa jaksoissa korostuvat yhteydet muihin ihmisiin henkiseen hyvinvointiin keskeisesti vaikuttavina tekijöinä. Nussbaumin yhteyden kokemisen (affiliation) toimintakykykategoria on laaja ja pitää sisällään monia sosiaalisen kanssakäymisen ulottuvuuksia. Erityisesti sen määrittelyn jälkimmäinen osa vaikuttaa olennaisesti henkisen hyvinvoinnin kokemiseen. Nussbaumin mukaan yhteyden kokeminen tarkoittaa a) kykyä elää toisten kanssa ja toisia kohden, kykyä kokea empatiaa, kykyä huolehtia muista ja kykyä toimia vaihtelevissa sosiaalisen kanssakäymisen tilanteissa. Toiseksi yhteyden kokeminen tarkoittaa b) sellaisen sosiaalisen perustan olemassa oloa, että yksilö voi kokea itsearvostusta ja kunnioitusta. Tämä tarkoittaa, että yksilölle tulisi olla mahdollista tulla kohdelluksi arvokkaana ja yhdenvertaisena suhteessa muihin. Tämä tarkoittaa kaiken syrjinnän kieltämistä. (Nussbaum 2011, 34). Henkisen hyvinvoinnin näkökulmasta etenkin syrjimättömyyden ja kunnioittavan kohtelun vaade ovat olennaisia.

Hyvinvointi ei määriy ainoastaan suhteessa muihin. Esimerkiksi Nussbaum määrittää tunteet omaksi toimintakykykategoriakseen, jonka kautta hän korostaa, että kyky tuntea erilaisia tunteita on olennaista ihmisen toimijuuden kannalta. Hän nostaa esiin, että esimerkiksi masennus, pelko tai ahdistus voivat vallitsevina tunteina peittää alleen kyvyn tuntea muun muassa iloa tai välittämistä muita tai itseään kohtaan. (Nussbaum 2011, 34.)

7.3.1 Ulkopuolisuus toimijuutta ja henkistä hyvinvointia koettelevana sosiaalisena olosuhteena

Ryhmiin kuulumisen ja vertaissuhteiden merkitys korostuu yksin Suomeen tulleiden nuorten kertomuksissa hyvinvointia ja kuulumista vahvistavina asioina (myös Anis & Esberg 2018, 199). Ulkopuolisuuden kokemukset näyttäytyvät kertomuksissa hyvinvointia olennaisesti nakertavina tekijöinä, jotka heikentävät potentiaalista kykyä toimia eri elämänalueilla. Kuusi vuotta Suomessa asunut, yksin Suomeen saapunut Maher kertoo omista ulkopuolisuuden kokemuksistaan lähihoitajaopintojen aikana, ja sen vaikutuksista hänen koko elämänvaiheeseensa ja hyvinvointiinsa.

Maher

ORIENTAATIO Silloin kun tulen ammattikouluun tai lähihoitajan tutkintoo kun *aloitin*, silloin *oli...* tosi vaikeakin, *oli vaikea tilanne*.

ABSTRAKTI Välillä *tuntui, pitäiskö lopettaa* tää lähihoitajan tutkinto, *pitäiskö lopettaa* tää koulunkäynti.

ORIENTAATIO Ja kun nää peruskoulun jälkeen *kaikki kaverit, kaikki hajos* eli meni eri ammattiin, tai eri, jos on lukio tai semmoinen tai kun tulee täällä *koulu, on uusi*, uusi koulu ja *uusi, ääh luokkakaveri* täällä.

KOMPLIKAATIO Olin melkein, eli semmoinen *tunne että yksin* eli oli *tosi vaikea saada kavereita*.

EVALUAATIO Siellä peruskoulussa *oli kivaa ja helppoa* ja, tosi kivaa oli, *vaikka noi oli nuorempia* kuin mä, niin *oli tosi kivaa*. Mutta tässä oli aika paljon, tai enemmän samanikäisiä, mutta tai kaksi vuosi elikä.

KOMPLIKAATIO Mä *sain* sen kaks vuoden aikana *masennus*.

EVALUAATIO Tai *mun mielestä sain masennus*, se semmoinen elikä *tosi vaikea tilanne oli*.

KOMPLIKAATIO Ja unettomuus eli *en saanu yöllä välillä unta* ja se *oli tosi hankala* oli.

EVALUAATIO Sekä oma elämä että miten, aika paljon, *vaikeus oli*, sekä koulukin, aina semmoinen *tunne oli* että "voi ei *pitääks mennä* taas kouluun".

KOMPLIKAATIO Ja välillä elikä, mikä, *en mennytkään*. Sitten *tiesin* vaikka että *nyt tehään* joku semmoinen juttu, että *en halua nyt mennä*.

EVALUAATIO Se *oli tosi vaikea oli*.

KOMPLIKAATIO Mutta on, *sain apua*.

KOMPLIKAATIO Ja sen jälkeen *opin* elikä *pitäis jutella, pitäis kertoa, pitäis*.

EVALUAATIO Elikä siihen asti elikä... elikä kun *opiskelin* yksi vuotta siellä lähihoitaja, sen jälkeen *opin sitä* elikä, se *kiva jos kerrot* jollekin, *jos löytyy* yks semmoinen luotettava henkilö, *kerro ja avaa* mitä, mitä painaa, tai mikä ongelma. Se *auttaa sinua*, minua. Elikä silloin alussa *en tiennyt* sitä, että vaikka joku *neuvoo* sinua tai *mee* niinku kuraattorille *juttelin* sen kanssa tai jonkun toisen, *otin apua*.

KOMPLIKAATIO Mutta sen jälkeen *mietin*, että *sekään ei auttanut mietin ja mietin sitä mitä mun pitää tehdä*.

RESOLUUTIO Sitten *mietin* sitä päätös elikä *yrityn jaksaa*, että *vaikka noi* luokkalaiset *noi ei ota* mutsinne *joukkoon* tai se *ryhmä jättää* aika paljon mua, *noi ei ota mua* sinne *ryhmään* täällä. Se oli tosi..

Kirsi EVALUAATIO Se on tosi raskasta.

EVALUAATIO Joo, se oli.

ORIENTAATIO *Me* nyt täällä koulussa *opiskellaan* elikä sitä kiusaamistilanteita, vähän semmoinen.

EVALUAATIO *Noi ei oo varmaan tahallaan kiusaa*. *Noi ei varmaan halunnu tulla joku ulkopuolinen* noiden ryhmään tai. *Noi oli* aika moni noista oli, eli *mä mietin miksi noi tekee* tällaista, aika moni noista ihan peruskoulusta *oli kavereita* ja tuttuja, *oli aina yhdessä olleet*. Ja *yrityn* vaikka joku noista saada kavereita. *Oli noikin* aika kiva ihmisiä, ei ollu.. Mutta *oli tosi vaikea* tilanne. *Yritin jaksaa* sen.

KOODA Mutta nykyään elikä *aika hyvin menee*. Nyt *olen* osaamisalalla, ja se aika hyvin.

Kertomuksen tasolla kerronnallisessa jaksossa kuvataan sitä, miten lähihoitajaopintojen aikana Maher mietti opintojen keskeyttämistä. Hänen oli vaikea saada kavereita ja hän koki olevansa yksin. Yksinäisyys ja masennukseksi tulkittu olo, ovat tarinan päähenkilön vallitsevia olotiloja ja ulkopuolisuuden kokemus sosiaalisissa tilanteissa toistuvasti uusintuvaa. Olotila vaikutti Maherin toiminnan ja opiskelun (prosessi) taustalla. Välillä hän jätti menemättä kouluun. Hän sai kuitenkin apua ja oppi tietämään, että vaikeuksista puhuminen auttaa. Oppiminen ja uusi tieto kuvaa muutosta Maherin toimintakyvyssä. Interventio ei kuitenkaan kohdistunut mihinkään Maherin olotilan ulkopuoliseen seikkaan ja niihin olosuhteisiin, jotka vaikuttivat hänen oloonsa. Apu ei ratkaissut tilannetta. Maher mietti, mitä *hänen pitää* tehdä. Hän päätti yrittää jaksaa opiskella ulossulkemisesta ja yksinäisyydestä huolimatta. Maher pyrkii omaksumaan välinpitämättömyyden strategian suhteessa ulossulkemiseen. Hän myöskin vaikenee ulossulkemisen rasistisesta luonteesta. Tutkijoiden mukaan vaikenemisellä vältetään rasismiin liittyvien haavoittuvuuden tunteiden jakamista (Souto, Honkasalo & Suurpää 2015, 140). Nyt raskas vaihe on jäänyt taakse ja ryhmä on hajonnut kunkin siirryttyä opinnoissa omille osaamisaloilleen. Kertoja päättää tarinan niin, että päähenkilö toimii yksin ja ottaa ikään kuin itse taakan kannettavakseen. Tuli mitä tuli, hän yrittää mennä eteenpäin.

Hyvärinen odotusanalyysin tulkintakehyksestä käsin Maherin kertomus on tiheä odotuksista (Hyvärinen 2010, 110). Kertoja käyttää paljon verbiä ”pitää” (7 kertaa). Verbi kytkeytyy täytymisen modaaliteettiin, mikä ilmaisee vuorovaikutuksessa syntyviä kulttuurisia rajoitteita ja mahdollisuuksia, tai kuten Juvonen sanoittaa, toimijuuden ulkopuolta (Juvonen 2015, 45). Tarinan päähenkilö pohtii *pitääkö mennä kouluun*, sitten hän oppii että *pitäisi puhua* ongelmista jollekin ja lopuksi hän miettii, mitä hänen itse *pitää*

tehdä vaikeassa tilanteessa, kun puhuminen ei auta. Pitäminen rakentuu suhteessa odotuksiin. Koulua on käytävä. *Ja välillä en sit mennytkään* sekä ajatukset koulun keskeyttämisestä ovat selitettävää, odotusten vastaista toimintaa. Tarinan loppupuolella pitäminen täytymisenä kohdistuu oman toiminnan muuttamiseen; pitäisi puhua jollekin ongelmista ja kun se ei auta, pitäisi ratkaista itse mitä tekee. Toimijuuden näkökulmasta pitäminen viittaa vaihtoehdottomuuteen, rajattuihin toimintamahdollisuuksiin tai oman halun ja jaksamisen kanssa ristiriitaiseen toimintaan, johon velvoittavat kulttuuriset ja sosiaaliset tekijät (ks. Juvonen 2015, 228). Päätöksen tekeminen viittaa vahvaan toimijuuteen sinänsä, mutta kun tarkastellaan Maherin toimija-asemaa, niin hänen toimijuutensa on varsin rajattua.

Maher ei pysty vaikuttamaan omasta asemastaan *noiden* eli luokkakavereiden toimintaan. Maher päähenkilönä on itse ulkopuolella ja erilainen. Sisäpiirin ja ryhmän, johon Maher virallisesti kuuluu, mutta josta hän käytännössä on ulkona, muodostavat muut luokkalaiset. Toisessa kohtaa haastattelua samaa tilannetta kuvatessaan hän pohtii, joutuiko ulossulkeminen hänen ulkomaalaisuudestaan. Kertomuksessa valta määrittynyt muille *noi ei ota mua sinne ryhmään*. Kieltolauseen kautta Maherin ulosjättäminen määrittynyt poikkeukseksi normaalista luokkaan ryhmään kuulumisesta. Souto (2011, 142) on kuvannut peruskoulumaailmassa vastaavaa asetelmaa ”suomalaisten nuorten sisäänpäin lämpiäväksi muuriksi, joka on fyysisesti lähellä, mutta sosiaalisesti etäällä”. Maherin toimijuus ja toimintakyvyt eivät mahdollista tilanteen muuttamista. Ainoa asia, mistä Maher voi päättää on jatkaa siitä huolimatta, yksin.

Kertomuksessaan Maher kuvaa paljon tunnekokemustaan ja olotilaansa. Odotusarvojen vastaista tunnetta hän korostaa käyttämällä ilmaisua tosi vaikea/hankala useita kertoja kertomuksen aikana (Hyvärinen 2010, 111-112). Maher käyttää vertailukohtana peruskoulu-aikaa, joka näyttyy kivana ja hauskana aikana, jolloin hän kuului ryhmään ja hänellä oli koulukavereita. Yksinäisyys, masennus ja unettomuus ovat konkreettisia henkisiä ja fyysisiä oireita, jotka kertomuksessa näyttävät Maherin toimijuutta, opiskelukykyä, fyysistä ja henkistä hyvinvointia ja osallisuuden ja yhteen kuulumisen tunnetta heikentävinä tekijöinä.

Ulossulkemisessa, nöyryyttämisessä ja kiusaamisessa kyse ei ole yksilöstä itsestään vaan pikemminkin siitä ympäristöstä, jossa yksilö toimii ja johon hän pyrkii suhteuttamaan omaa toimintaansa. Tilanteiden toistuvuus erottaa rasiset tai johonkin ominaisuuteen liittyvän syrjinnän satunnaisista ristiriidoista luokkalaisten kesken (Souto 2011, 139). Toistuvuus vahvistaa kokemusta siitä, että tulee yksilönä kohdatuksi ja kohdelluksi toisin kuin muut (mt.). Maherin kertomus on kuvaus ajanjaksosta, jossa vallitsevana olotilana oli ulkopuolisuuden kokemus ja henkisen hyvinvointiin vaikuttavat seuraukset.

Vastaavasta ullossulkemisesta ja rasisetistä kohtelusta vertaisten keskuudessa kertoivat myös Eva ja Dalia. Abdin nuoruudessa toistuivat yhteenotot ja kahnaukset, jossa rasiset motiivit olivat keskeisiä riidanaiheuttajia. Ylipäättään valkoisiin suomalaisiin tutustuminen ja ihmissuhteiden rakentaminen vaativat aikaa. Yksinäisyyden kokemukset sekä ikävä perhettä, ystäviä ja sukulaisia nousivat nuorena maahan muuttaneiden haasteltavien kertomuksissa keskeisiksi henkisen hyvinvoinnin esteiksi.

7.3.2 Toimijuuden tunto henkisesti raskaissa tilanteissa

Maahanmuuttajataustaisten nuorten kohdalla transnationaalisten sosiaalisten sidosten merkitys hyvinvoinnille on tunnistettu myös muissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Haikkolan (2012, 70) tutkimus osoittaa toisen polven maahanmuuttajanuorten kohdalla, että sidokset muihin ja osallisuuden kokemukset transnationaalisisissa suhteissa esimerkiksi perheenjäseniin lisäsivät hyvinvoinnin kokemuksia silloin, kun niihin sisältyi ystävyyttä, perheyhteyttä ja tukea. Omassa tutkimuksessani Eva puhui siskostaan ja tämän perheestä, jotka asuivat synnyinmaan lähellä, hekin sieltä lähteneinä, mutta eivät Eurooppaan siirtyneinä sekä ystävistään, joita hänellä oli sekä synnyinmaassa ja sen liepeillä että muualla Euroopassa. Hän piti siskonsa perheeseen ja ystäviinsä yhteyttä videopuheluilla päivittäin. Dalian pakolaisuusvaiheen aikana löytämät läheisimmät ystävät asuivat muualla Euroopassa. Sekä Dalialla että Evalla oli ollut vaikeuksia löytää ystäviä Suomesta ja he tapasivat vapaa-ajallaan lähinnä muita pakolaistaustaisia nuoria naisia. Yhteydenpito ystäviin ja sukulaisiin auttoi osittain selviämään vaikeista tilanteista ja kestämään ulkopuolisuuden tunnetta Suomessa (Haikkola 2012, 70). Toisaalta, jos muualla asuva perhe oli vaarassa tai nuori oli tullut Suomeen ilman perhettään, yk-

sinäisyys sai kertomuksissa sijaa taustalla vaikuttavana olotilana, kuten edellisessä luvussakin kävi ilmi. Aberash sanoittaa seuraavassa kerronnallisessa jaksossa yksinäisyyden tunnetta.

Kirsi ABSTRAKTI: Mutta millaista se oli sitten tota...se kymppiluokka-aika? Mitä sun elämään silloin niinku kuulu?

ORIENTAATIO Ystäviä ehkä enemmän. Ja ohjaaja. *X oli mun niinku lempiohjaaja*

EVALUAATIO mitä niinku *mä muistan* [maaseutupaikkakunnalta].

ORIENTAATIO Ja niinku paljon *suomalaisia ystäviäkin tuli*, koska se oli niinku siinä *oli niinku asuntola ja koulu*.

ABSTRAKTI Et *me asuttiin* siellä asuntolassa, ja *mä asuin mun paras ystävä*, nyt tuli mun paras ystävä niinku, *kaa*, niinku yhdessä huoneessa me kaksi.

EVALUAATIO Ja *tuli kyllä tosi vahva ystävyys* niinku siitä ja

KOMPLKAATIO kolmannessa kerroksessa asuivat sellaiset suomalaiset nuoria, niidenkin *kanssa tuli ystävyys ja...*

EVALUAATIO *oli hauskaa kyl*.

KOMPLIKAATIO: välillä tietysti *on vaikea*, kun se *on pieni kaupunki, ei lähe mihinkään* ja viikonloppuna *tulee tylsää* kun *kaikki lähtee*, niinku *omiin vanhempiin*, ja *me asutaan siellä* ja vielä talvi.

RESOLUUTIO/EVALUAATIO Ky niitä, niitä aikoja *on tosi vaikeita*, mut...

KOODA Siinä *oli jotain hyvää* ja niin

Kirsi ABSTRAKTI: Tota oliko sulla jotain harrastuksia tai mistä, mitä sä tykkäsit tehdä koulun lisäksi?

KOMPLIKAATIO Oli. Tykkään *tanssimisesta*. Ja käynyt tuon X ohjaajan jumpassa. Joskus kun hän piti sen. Ja meillä oli joka perjantai sauna, me käytiin *uimassa ja saunassa*.

RESOLUUTIO Ja sitten *mä kirjoitin* silloin *runojakin* omalla kielellä.

EVALUAATIO Niin, *kirjoitin* sen silloin kun *tuntui pahalta*, et kirjoittaa ja sit (?) ylös kaikki.

(haastattelun myöhemmässä vaiheessa kysyn oman kielen käyttämisestä ja kirjoittamisesta, jolloin Aberash täydentää haastattelun alussa kertomaansa)

ABSTRAKTI Joo, mä olin tosi hyvä [omassa äidinkielessä] silloin ensimmäiset kaks, kahdet vuodet, kun mä olin [maaseutupaikkakunnilla]

EVALUAATIO niin se *oli se mun yks menetelmä*, millä mä *otan mun tunteita pois*.

KOMPLIKAATIO Et silloin kun *tulee suru*, et silloin kun *se tuntuu*, *mä kirjoitan*

RESOLUUTIO ja hyvin kyl *oon kirjoittanut tosi paljon* silloin ja *käyttänyt mun oma kieli*.

Aberashin kertomus on kuvaus maaseutupaikkakunnan opiskelija-asuntolassa vietetystä lukuvuodesta ja siitä, mitä lukuvuosi piti sisällään. Toisaalta kertoja tuo esiin kuuluisen kokemuksen, sitä miten maahanmuuttajataustaiset opiskelijat (me), joihin kertoja asemoi itsensä, ja suomalaiset opiskelijat muodostavat yhdessä yhteisön. Opiskeluaikaa voi tarkastella määrättyinä ajanjaksona, jonka aikana syntyivät kontekstiin sidotut ystävyysuhteet ja johon kuuluivat määrättyt rutiinit (esim. jumppa ja sauna). Tulkinta talvesta ja pienestä paikkakunnasta ahdistusta herättävinä tekijöinä esiintyivät Aberashin kertomuksen lisäksi myös Dalian ja Evan kertomuksissa. Etenkin talvi ja pimeys luokiteltiin vaikeiksi ja raskaiksi asioiksi vastakohtina oman synnyinmaan sääoloihin.

Aberashin kertomuksessa ero suomalaisiin opiskelijoihin rakentuu viikonloppujen toistuvaa tapahtumakulkua vasten, kun *kaikki lähtee omiin vanhempiin*. Suomalaiset opiskelijat lähtivät koteihinsa ja perheidensä luokse. Kouluun jäävillä ei ole kotia tai perhettä minne mennä, mitä korostaa lausuma *me asutaan siellä*. Koulussa olemiselle ei ole tarjolla mitään muuta vaihtoehtoa. Opistoelämää siis sävyttävät myös kertojan sanoin tylsyys, paha olo ja suru. Kertoja tuo kuitenkin esille päähenkilön keinoja käsitellä tunteitaan vaikeissa tilanteissa. Yhdeksi näistä keinoista hän nimeää runojen kirjoittamisen omalla äidinkielellään. Nykyhetkestä hän arvioi mennyttä toteamalla, että *se oli yksi menetelmä ottaa tunteita pois*. Kertojan voidaankin tulkita toteamuksellaan haluvan osoittaa, että hänellä oli käytössään erilaisia tapoja hallita ja käsitellä tunteitaan ja omaa tilannettaan. Kertoja positioi itsensä taitavaksi vaikeiden tunteiden käsittelijäksi, jolla on käytössään erilaisia keinoja pahan olon helpottamiseen.

Henkinen hyvinvointi edellyttää kykyä käsitellä tunteita ja löytää toimintatapoja tilanteissa, joissa yksinäisyys tai masennus uhkaa lamauttaa oman toimintakyvyn kokonaan. Kertomuksissa korostuu kaksi toimintatapaa, joko itse yrittäminen ja usko siihen, että tulevaisuudessa asiat voivat olla paremmin tai toisaalta joidenkin, myönteisiksi ja tärkeiksi koettujen aikuisten kannattelu useammassa kohtaa elämänkulkua. Yksi haastatelluista kertoi käyvänsä terapiassa, sillä masennuksen ja ahdistuksen tunteet ovat sen verran suuria, että hän kokee tarvitsevansa apua jaksakseen. Tämä sama haastateltava kertoi haastattelustaan huonosta olostaan ja olimme puhuneet muusta, kun hän aloitti seuraavan kertomuksen⁵:

ABSTRAKTI Joo, mä oon ollut viikon [paikan nimi].

Kirsi ORIENTAATIO Mikä on [paikan nimi]?

ORIENTAATIO Se on sellainen paikka, että .... [tarkentava sana jätetty pois] ihmisiä jotka on, joilla on masennus tai sellaista sairauksia. Ne asuvat siellä.

Kirsi EVALUAATIO joo, aivan. ... Niin onko sulla ollu niin synkkä, toivoton olo?

EVALUAATIO Joo. Joo mulla oli tosi huono olo.

Kirsi: mmm .... mmm.... Saitko sä sieltä apua siihen?

---

⁵ Asian henkilökohtaisuuden vuoksi en mainitse tässä, mistä haastattelusta kertomus on. Myös asumiseen ja sukupuoleen viittaavat ilmaisut on häivytetty tekstistä.

KOMPLIKAATIO *Joo olin siellä viikon ja sitten mä itse sanoin lääkärille, että ei parantaa jos, mä en parane jos mä olisin siellä, mun pitää mennä siihen [paikkaan jossa asui] ja olla kavereiden kanssa,*

EVALUAATIO *se on parempi.*

KOMPLIKAATIO *Ja sitten se lääkäri puhui mun ohjaajan kanssa ja sekin sanoi joo, pitää mennä sinne, kaverit voi auttaa mua.*

RESOLUUTIO *Sitten lääkäri sanoi joo, mä voin mennä sitten.*

Kertoja aloittaa kertomuksensa toteamalla, että on ollut viikon mielisairaalassa. Kertomuksen epäjärjestys tai odotusten vastaisuus perustuu siihen, että kertomuksen päähenkilö ei koe parantuvansa mielisairaalassa, vaan kavereiden kanssa oleminen tuntuu paremmalta vaihtoehdolta. Kertomuksessa päähenkilö esittää itsensä aktiivisena toimijana, joka potilaan positiosta toteaa asetelman asiantuntija-asemassa toimivalle lääkärille. Päähenkilön *pitää mennä* ilmaisulla kertoja pyrkii ilmentämään sitä, miten merkityksellisenä parantumiselleen hän koki kaverit ryhmäkodissa, sen hetkiset olemassa olevat sosiaaliset suhteet. Kertomuksen kolmas henkilö, ohjaaja, ymmärtää ja tukee päähenkilön omaa arviota. Myös lääkäri kuuntelee, konsultoi ohjaajaa ja antaa päähenkilölle luvan lähteä sairaalasta.

Kertoja korostaa henkilökohtaisten ja kannattelevien ihmissuhteiden merkitystä hyvinvoinnille, johon hän kontrastoi laitoshoidon. Hän esittää kavereiden kanssa olemisen yhtenä tapana säilyttää ja ylläpitää toimijuutta tilanteessa, jossa toimintakyky on muuten heikkoa. Kertomus on kerrottu siten, että se tuo esiin päähenkilön toimijuutta tilanteessa, joissa ihminen usein asetetaan avuntarvitsijan asemaan. Mielenterveyspotilaan kategoria on Suomessa vahvasti stigmatisoitu. Toimija-asemana siihen liittyy vahva käsitys toimintakyvyn alenemisesta ja kykenemättömyydestä hoitaa omia asioita. Kertomuksessakin valta on lääkärillä, mutta kertoja välittää kokemusta tilanteesta, jossa potilaan omaa tahtoa, perusteluja ja arviota omasta tilastaan kuullaan. Toisaalta kerrontaa voi tulkita myös siitä näkökulmasta, miten tärkeää on säilyttää kokemus omasta toimijuudesta eli toimijuuden tunnosta tilanteissa, joissa autonominen toimijuus on vahvasti kyseenalaistunut (ks. Juvonen 2015, 38).

Henkinen hyvinvointi ja sen saavuttaminen ei ole stabiili olotila, vaan sen voikin nähdä monen eri toimintakyvyn tuottamana olemisen tilana. Ja toisin päin, henkinen pahoinvointi lamaannuttaa nopeasti muita ihmiselle tärkeitä toiminnan mahdollistavia kykyjä kuten ilon kokemisen, toimeliaisuuden, elämänhalun ja kyvyn liittyä ja olla yhteydessä

muihin. Ilman huoltajaa tulleet pakolaislapset tai –nuoret kärsivät herkemmin mielen-terveysongelmista, sillä heiltä puuttuu vanhempien tarjoama huolenpito ja suoja (Björklund 2014, 59). Aineistoni kertomuksissa korostuvat nuorten itse hakemat keinot kestää olotilaa ulkoa tarjotun tuen rinnalla. Aineiston pohjalta tehdyt havainnot ovat linjassa aikaisemman pakolaislasten ja -nuorten toimijuutta käsitelleen tutkimuksen kanssa, jossa on tunnistettu pakolaislasten vahva sosiaalinen toimijuus ja kyky toimia mielekkäällä tavalla vaikeissakin olosuhteissa ja elämäntilanteissa. Esimerkiksi Hart jäsentää pakolaisuuden kokemusten kontekstiksi ei niiden syyksi. (Anis & Esberg 2018, 193.) Richardson (2009, 77-78) pitää olennaisena sosiaalisten kontekstien ja niissä tapahtuvan toimijuuden erottamista toisistaan. Ajattelutapa auttaa keskittymään siihen, mitkä ovat ihmisen mahdollisuudet toimia tilanteessa, eikä määrittelemään sitä, mitä hän on. Pakolaislasten ja nuorten kohtaamat vaikeudet eivät siten liity niinkään heidän ominaisuuksiinsa, vaan kuten haastateltavat tulkitsevat, pikemminkin syrjiviin käytännöihin, vaikeuteen elää ilman perhettä tai puutteellisiin palveluihin (Anis & Esberg 2018, 193).

7.4 Tietäminen, ajattelu ja itsensä kehittäminen

Martha Nussbaumin keskeisten toimintakykyjen listan neljäs kohta nostaa esiin mahdollisuuden käyttää aisteja, kuvitella, ajatella ja päätellä. Näiden toimintakykyjen saavuttamiseksi tarvitaan koulutusta, joka takaa perustaidot sekä mahdollisuuksia ottaa käyttöön näitä kykyjä eri elämänalueilla (uskonto, sivistys, taiteet). Listan kohdassa kuusi käytännöllinen järki edustaa Nussbaumille mahdollisuutta muodostaa käsitys hyvästä ja tarkastella kriittisesti omaa elämänsuunnitelmaa (Nussbaum 2011, 33-34, Herne 2012, 189.) Robeyns (2003, 72) on puolestaan jäsentänyt vastaavaa itsensä kehittämisen kykyä mahdollisuudeksi kouluttautua ja käyttää sekä tuottaa tietoa. Nussbaum ymmärtää koulutuksen, niin formaalin, nonformaalin kuin informaalin, ratkaisevana välineenä ihmisten sisäisten toimintakykyjen kehittämisessä ja yhdenvertaisen kansalaisuuden ja osallistumisen toteutumisessa. Hän näkee koulutuksen oikeutena, joka tulisi taata jokaiselle ihmiselle. (Nussbaum 2011, 154-156.)

Rajaan tietämisen, ajattelun, itsensä kehittämisen ja elämänsuunnittelun toimintakyvyn tarkastelun koulutussiirtymiä koskevien kertomusten analyysiin. Yhtä lailla merkityk-

sellistä nuorten elämien kannalta olisi paneutua tarkemmin tietämisen murrokseen maahanmuuton yhteydessä, mutta sen monisyiseen tarkasteluun aineistoni tarjoaa rajatun pohjan. Suomen kieli ajattelun ja kommunikaation välineenä näyttäytyy merkittävänä tekijänä toimintakyvyn vapausasteiden osalta, kuten muidenkin toimintakykyjen kohdalla ja palaan siihen tarkemmin yhteenvetoluvussa.

Opiskelua, työtä ja tulevaisuuden ammatillisia haaveita koskevat kertomukset vaihtelivat aineistossa paljon. Haastatteluhetkellä viisi haastateltavista opiskeli, yksi peruskoulun puolella ja neljä toisen asteen ammatillisissa opinnoissa. Osalla heistä oli myös jonkinlaisia osa-aikatöitä opintojen rinnalla. Kaksi haastateltavaa oli päättänyt opintonsa, toinen toisella asteella ja toinen korkeakoulussa ja kumpikin työskenteli määräaikaisessa työsuhteessa oman alansa töissä. Nuorimman haastateltavan ollessa 19-vuotias ja vanhimman 28-vuotias, on selvää, että opintoja ja (työ-/elämän-) uraa koskevat kertomukset ovat jossain määrin hypoteettisia, tulevaisuuteen suuntautuvien mahdollisten elämänkulkujen kuvauksia. Huomio kiinnittyy tällöin siihen, millaisia tulevaisuuksia itsensä kehittämisen osalta haastateltavat pitivät mahdollisina ja tavoiteltavina omassa elämässään.

7.4.1 Etnistyyviä polkuja pitkin toisen asteen opintoihin

Aineisto ei tarjoa yleiskuvaa Suomeen muuttaneiden nuorten koulutus- ja työelämäsiirtymistä, joskin se osaltaan tukee tulkintaa etnistyvistä opintopoluista ja maahanmuuttajataustaisten nuorten ammatillisten opintojen kautta rakentuvista työurista (Souto 2016; Kilpi-Jakonen 2017). Asetelma todentuu haastateltavien koulutussiirtymiä ja koulutus- ja työelämästatusta haastatteluhetkellä kuvaavasta kaaviosta (Liite 2.). Kaikki esikoulu- ja kouluikäisinä Suomeen saapuneet haastateltavat ovat osallistuneet suomen kielen valmentavaan opetukseen. Suurin osa nuorina tulleista on osallistunut maahanmuuttajille suunnattuun ammatillisiin opintoihin valmentavaan koulutukseen. Nuoruusiässä Suomeen saapuneiden osalta tämä tarkoittaa usein sitä, että pari ensimmäistä vuotta nuori opiskelee ei-suomenkielisessä ympäristössä. Sen jälkeen nuori siirtyy suomenkieliseen oppimisympäristöön, mikä tarkoittaa muutosta myös sosiaalisessa ympäristössä.

Aineiston erityispiirteenä voi todeta sen, että kaikki naispuoliset haastateltavat näkivät yhtenä tavoiteltavana tulevaisuuden vaihtoehtona korkea-asteen opinnot, kun haastatelluista miehistä vaihtoehtoa ei pohtinut kukaan. Eroa omassa aineistossani selittänee nuoruusiässä Suomeen tulleiden kohdalla miesten pirstaleinen koulu-ura ennen Suomeen saapumista, kun taas kaikki naispuoliset haastatellut olivat pystyneet käymään koulua lähes yhtäjaksoisesti ennen Suomeen muuttoa. Myös perhetaustalla ja vanhempien koulutuksella lienee vaikutusta aineistoni asetelmaan (vrt. Kalalahti jne. 2017).

Suomalaisesta kotouttamispyrkimysten ja koulutuspolkujen tavoitteiden näkökulmasta haastateltavien koulutusurat kulkevat maahanmuuttajille kaavailun mallitarinan mukaisesti. Se ei kuitenkaan ota huomioon ”maahanmuuttajapolun” problemaattisuutta toimijuuden näkökulmasta. Tässä kohtaa aineistoesimerkkeinä toimivat Evan ja Dalian lyhyet, suomalaisiin opintopolkuihin kytkeytyvät kertomukset tutkielman johdannosta (s. 1) ja metodiluvusta (s. 43). Evan kertomuksessa Valma- ja ammatillisista opinnoista rakentunut opintopolku näyttäytyy ainoana hänelle tarjottuna vaihtoehtona, vaikka kertomus ilmentää sitä, miten hänen halunsa ja pyrkimyksensä on yliopisto-opinnoissa. Dalian lyhyt kertomus kielitestin epäonnistumisesta puolestaan ilmentää esteitä ja tunteita, joita ”maahanmuuttajapolulta” niin sanottuun ”normaaliin” opintopolkuun siirtymiseen kertomuksissa kytkeytyy.

Kurki (2008, 45) peräänkuuluttaa koulutuspoliittisen retoriikan kriittistä tarkastelua sen osalta, miten se häivyttää valintoihin liittyvää mahdottomuutta, aitojen valinnanmahdollisuuksien puutetta. Etnisyys, yhteiskuntaluokka ja sukupuoli määrittävät edelleen hyvin paljon sitä, mitä kukin nuori todella kokee voivansa valita ja mitä yhteiskunnan näkökulmasta hänen kohdallaan pidetään mahdollisena. Onkin suhtauduttava kriittisesti kysymykseen valinnasta. Haastateltavien tulkinnat ilmentävät aikaisemmissakin tutkimuksissa todettua valinnan tilanteeseen liittyvän monisäikäisen ajallisen ja tilallisen kehyyksen eroavaisuutta suhteessa suomalaistaustaisten nuorten tilanteeseen. Aitoon mahdollisuuteen valita vaikuttavat muun muassa aikaisempi koulumenestys, suomen kielen ja kulttuurin tuntemus, perheen tilanne ja vanhempien koulutus, suomalaiset verkostot ja sosiaalisten suhteiden laatu, koulun sosiaalisesti integroivat toimenpiteet ja koulutusjärjestelmän tunteminen (Souto 2016, 50; Peltola 2014, 102, 106). Nuoruusiässä Suomeen saapuneiden kohdalla oman aiemman tietämyksen kyseenalaistuminen sekä toisenlaisen, suomalaiseen kontekstiin sidotun kulttuurisen ja sosiaalisen tietämyksen

vaade rajaa nuorten kykyä toimia monilla elämänalueilla. Koulutusjärjestelmä ja siirtymiin liittyvät valintamahdollisuudet hahmottuvat aineistossani erityisesti kieliluokkien opettajien ja valmentavien luokkien opettajien välityksellä. Opinto-ohjausta ei kertomuksissa mainita.

Haastateltavat kuvaavat itsensä Abdia lukuunottamatta koulutuslavalintansa tietoisesti tehneinä itsenäisinä toimijoina (myös Kurki 2008, 36). Kertomukset sisältävät vähän pohdintaa eri uravaihtoehtoista ja vaihtoehtojen kirjo näyttäytyy kunkin nuoren kertomuksessa rajattuna ja pistemäisenä. Kertomuksista ei juurikaan käy ilmi muiden ihmisten, kuten vaikkapa perheen tai ohjausalan ammattilaisten osallistuminen. Ainoastaan Layla tuo ilmi vanhempiansa ammatit ja korkeakoulutaustan. Dalia ja Aberash nimeävät sairaanhoitajan ammatin unelmakseen ja tarinassaan etenevät kohti unelmaansa lähihoitajapolkua pitkin. Maherin ja Sherin mainitsevat, heille mahdollisina näyttäytyvät, koulutusalat olivat rakennusala, sähköala tai sosiaali- ja terveysala eli lähihoitajaksi opiskelu, joista viimeksi mainittu vetosi kumpaankin eniten. Eva olisi halunnut suoraan yliopistoon ja insinööriopintoihin, mutta ainoana, yhtään toiveita vastaavana todellisena vaihtoehtona, oli näyttäytynyt sisustusalan opinnot ammatillisessa oppilaitoksessa. Layla kertoi vaihtaneensa suunnitelmat aivokirurgiasta sosionomikoulutukseen, ”olihan lapsuus ollut täynnä sosionomeja”. Layla perusteli muutosta lukion matematiikan vaikeudella ja samanaikaisesti syntyvänä kiinnostuksena yhteiskunnallisiin asioihin ja niiden ratkomiseen.

Kertomukset syntyvät usein juuri odotusten vastaisten tilanteiden kuvauksista, joten on mahdollista, että nuorten valinnat näyttäytyvät suhteessa heidän lähiympäristöönsä odotusten mukaisina valintoina ja heijastavat niitä yhteiskunnallisia asemia, joissa nuoret elävät (Souto 2016, 57). Odotukset ja fyysisistä olosuhteista johtuvat rajoitteet voivat saada toimijoita itseään rajoittamaan omia pyrkimyksiään (Wolff & De-Shalit 2007, 69). Viimeaikaiset tutkimukset osoittavat, että maahanmuuttajataustaisten nuorten kouluttautumisen taso on Suomessa monia muita maita alhaisempi (Kilpi-Jakonen 2017, 229). Holopaisen, Kalalahden ym. (2017, 214) mukaan maahanmuuttajataustaisten nuorten moninaisten ja vaihtelevien tarpeiden huomiointi ei toteudu johdonmukaisesti ja kiinteänä osana suomalaista siirtymäjärjestelmää. Lisäksi on tärkeää tunnistaa ne todelliset mahdollisuudet ja resurssit, joita nuorilla on käytössä koulutusvalintojen teke-

miseen. Kuten Souto toteaa, kysymys ”mitä minä haluaisin tehdä isona” ei avaudu kaikille nuorille yhtäläisenä valinnanmahdollisuutena. Haastateltavien kertomuksissa esittämät valinnat hajautuivat sen suhteen, miten pitkälle tulevaisuuteen he suunnittelusaan kurottuivat. Enemmistö haastatelluista tuntui pohtivan koulutusvalintaa lähinnä siitä näkökulmasta, mihin kielitaito riittää ja mikä takaa varmimmat mahdollisuudet työllistyä ja saada vakaa toimeentulo. (vrt. Souto 2016, 50.) Muutama pohti haastattelussa sitä, mitä haluaa elämässään saavuttaa koulutuksen nojalla. Nämäkään pohdinnat eivät olleet vapaita vieraskielisyyden, taloudellisen tilanteen ja etnisen taustan tuomista ja koetuista esteistä. Siirtymiä tukevat ammattilaiset ovat tunnistaneeet maahanmuuttajataustaisten nuorten erilaiset ohjaukselliset tarpeet. Ammattilaisten mukaan nuoret voisivat hyötyä useammista ja syvällisemmistä mahdollisuuksista tutustua koulutus- ja ammattivaihtoehtoihin ja pidemmästä aikaperspektiivistä siirtymävaiheen ohjauksessa. (Holopainen ym. 2017, 214-215.)

Seuraavaksi tarkastelen kertomuksissa syntyvää toimijuutta seuraavista, useammassakin haastattelussa eri tavoin kuvatuista, näkökulmista: kielitaidon merkitys koetulle toimijuudelle ja kyvyille suunnata toimintaa, merkittävien toisten merkitys urasiirtymissä sekä oman tietämyksen kehittäminen ja mahdollisuus tuottaa tietoa.

7.4.2 Kielitaidottomuus nuorten toimijuuden rajaajana ja tietämyksen kyseenalaistajana

Toimintakykyjen merkitys tulee esiin kulttuuriin ja sosiaaliseen ympäristöön sidotun tiedon kyseenalaistuessa ja menettäessä osan merkityksestään uudessa ympäristössä (Näre 2014, 223). Toisaalta oppiminen ja kouluttautuminen ovat toimijuutta, joka edellyttää kykyä kehittää itseään ja ajattelua. Maahan muuttaneiden nuorten kohdalla etenkin suomen kielen taito nousee merkittäväksi toimijuutta määrittäväksi osaamiseksi.

Seuraavassa lainauksessa Eva tulkitsee sisäistä, toimijuuteen kytkeytyvää ristiriitaa, minkä positioituminen peruskoulussa suomen kielen alkeita opettelevaksi nuoreksi hänessä aiheutti. Haastattelussa hän on edeltävässä kohdassa tuonut ilmi sitä, miten peruskoulun valmistavalta luokalta pois pääseminen VALMA -opintoihin lisäsi hänen sosiaalisia suhteitaan ja kohensi mielialaa. Hän tulkitsee muutoksia toimintakyvyssään, sosiaalisissa suhteissa ja tunnetasolla seuraavasti.

Eva

ORIENTAATIO joo, joo. Esimerkiksi, mmm... vapaa-aika eli soitin kaverille ja sanoin, että menetkö sinne, menetkö sinne ja sanoin, että kyllä voimme mennä ja mennään yhdessä.

ABSTRAKTI Mut ensimmäisessä vuotta mulla ei oo kaverit, kenelle mun pitäis soittaa? Mulla ei oo kukaan.

EVALUAATIO Kenelle pitäis soittaa?

KOMPLIKAATIO Eli istun kotona. Ja ei tehä mittään.

Kirsi: Mm

KOMPLIKAATIO Ei tehä mittään muuten ku niinku opiskelen, mut mitä mun pitäis opiskella, mitä se tarkoittaa ovi tai mitä se tarkoittaa ikkuna

ORIENTAATIOja siis niinku, ja kun olen [naapurimaassa] lukiossa niinku, tiiätkö, lukio on niin vaikea.

Kirsi: mm. Kyllä.

ORIENTAATIO Niin eli opiskelen lukiossa, siis on niin vaikea asioita.

KOMPLIKAATIO Ja kun mä tuun tänne ja esimerkiksi jos mä soitin kaverille, joka on siellä [naapurimaassa], eli hän sanoo, mitäs opit?

EVALUAATIO Eli mitä mun pitäis sanoo.

KOMPLIKAATIO Mä opin mitä se tarkoittaa ovi tai mitä se tarkoittaa ikkuna, tai mitä se tarkoittaa auto.

EVALUAATIO Mikä se tämmöinen!

Kirsi: heh

EVALUAATIO heh Eli tää on niinku vähän niinku ujo, ujo tilanne mulle.

RESOLUUTIO Mut ei oo, sen jälkeen on ...niinku parempi, ihan oikeesti parempi

Eva kertoo ensimmäiseen vuoteen liittyvistä yksinäisyyden ja toimintamahdollisuuksien menettämisen kokemuksistaan kertomuksen kuulijaa herätellen. Hän osallistaa kuulijan näkemään tilanteen oman tarinaminänsä näkökulmasta kertojaminän kysymyksillä ”kenelle pitäis soittaa?” ja huudahduksilla ”Mikä se tämmöinen on!?”. Kommentteillaan hän suuntaa kuulijan huomion ensimmäisen vuoden vallitsevaan yksinäisyyteen ja irrallisuuteen, mikä vallitsi sekä suhteessa suomalaisiin koululaisiin, jonka rasistisen kiusaamisen ja ulossulkemisen kohteeksi hän myös joutui, sekä suhdettaan ja äkillistä muutosta toimijuudessaan ja identiteetissään suhteessa lukiota ja yliopistoa käyviin ystäviinsä, jotka jäivät naapurimaahan. Tilanne tuotti häpeän ja erillisyyden kokemuksia.

Evan kertojaminä ei kuitenkaan enää jaa tarinaminänsä kokemusta. Kertomus kuvaa aikakahysanalyysin näkökulmasta taaksejäänyttä olotilaa (Hyvärinen 2010). Sitä raamittaa Evan sanoin ujous, jonka voi tulkita tilanteesta koetuksi häpeäksi. Päähenkilö on saanut osan toimijuuttaan takaisin. Hän pystyy toimimaan suomenkielellä, hänellä on joitakin ystäviä myös Suomessa ja hän opiskelee alaa, josta on kiinnostunut. Joskin am-

mattikoulussa, mitä hän ei itse arvosta. Toisen asteen ammatilliset opinnot ovat muotoutuneet hänelle ainoaksi reitiksi matkalla korkeakouluopintoihin ja yliopistoon, joka on ollut Evan päämäärä pienestä pitäen. Eva asemoi itsensä haastattelun eri vaiheissa suhteessa yliopisto-opintoihin niin, että ne määrittyvät merkittävimmäksi tavoiteltavaksi tekemiseksi.

Kertojan näkökulmasta Eva on joutunut taipumaan suhteessa omiin koulutuksellisiin tavoitteisiinsa ja päämääriinsä. Hänen mallitarinansa rakentuu lähtömaan ja sieltä lähteneiden mutta lähimaihin jääneiden nuorten ja hänen ystäviensä väliselle, kulttuuriselle skriptille tavoiteltavasta koulutuksesta ja sen etenemisestä. Hänen toimijuutensa ja tietämyksensä kyseenalaistuu kertaheitolla perheen saavuttua Suomeen. Osaava ja sivistynyt lukiolainen opetteleekin perussanastoa, jotta pystyisi ylipäätään ilmaisemaan itseään, saati opiskelemaan. Suomessa hän on pakotettu aloittamaan alusta. Kokemustaan hän kuvaa haastattelun toisessa kohdassa vauva-metaforalla. Kontrasti on suuri, kun yliopistossa opiskelevat ystävät Lähi-idästä kysyvät, mitä kertoja on oppinut kyseisenä päivänä ja kertoja vastaa oppineensa yksinkertaisia sanoja suomeksi. Olotilaan liittyy häpeää, kyvyttömyyttä toimia siten kuin täysi-ikäisenä ihmisenä kuuluisi toimia.

Vastaavasti 16-vuotiaana Suomeen saapunut Maher kuvasi alkuaikoja Suomessa ja suomen kielen ja tapojen opettelua uudelleen syntymisen metaforan kautta. Nuoruusiässä Suomeen muuttaneiden pakolaistaustaisten nuorten tarinoissa maahanmuuton tapahtumalla on heijastusvaikutuksensa kaikille elämän saroille.

Maher

ORIENTAATIO Kuudes luokka asti mä opiskelin siellä.

ABSTRAKTI Kun tulin tänne Suomeen se oli tosi hankala,

EVALUAATIO mä muistan, opettaja se elikä aloitin semmoinen elikä mitä nyt eskarissa tai se..esimerkiksi nyt suomalaiset opiskelee.

KOMPLIKAATIO Semmoinen elikä opettaja melkein ottanut mun kädestä kynä eli miten kirjoitat esimerkiksi a, b, c esimerkiksi näin

K: Aivan

EVALUAATIO Joo. Aloitin ihan nollasta. Joo. Aloitin koko elämän. Tai mietin elikä vähän synnyin täällä tai vähän.. Tai aloitin ihan nollasta. Elämä, kaikki. Elikä opiskelu, ihan nollasta

Maherin kertomus toistoinen korostaa Suomeen tulemisen kokonaisvaltaista merkitystä suhteessa hänen aiemmin kokemaansa ja tietämänsä nähden. Uudesti syntymisen metafora korostaa eroa elämänvaiheissa ennen ja jälkeen Suomeen muuton. *Aloitin ihan*

nollasta ilmaisu korostaa kielen lisäksi kulttuurisia eroja arjessa ja toimintatavoissa. Ilmaisu kuvastaa aiemmin opitun merkityksettömyyttä suomalaisessa kontekstissa. Päinvastoin kuin Evan kertomuksessa, uusi elämä tarkoittaa positiivista muutosta Maherin toimintamahdollisuuksissa. Samoin kuin Sher hän on työskennellyt lapsityöntekijänä rakennuksilla pakolaisvuosiensa aikana. Suomessa Maher voi opiskella ja rakentaa tulevaisuutta.

Suomi ei kuitenkaan automaattisesti näyttäydy parempana paikkana todellisten toimintamahdollisuuksien näkökulmasta. Kertoja rinnastaa kertomuksessaan 16-vuotiaan itsensä ja osaamisensa esikoululaisen asemaan, joka harjoittelee kirjoittamista. Rinnastus kuvaa konkreettisesti sitä asemaa, johon 16-vuotias nuori mies joutuu suhteessa kaiken oppimiseen, mitä Suomessa eläminen tuntuu edellyttävän. Kontrasti toimija-asemassa on suuri myös suhteessa Maherin aiemmin kuvaamaan työskentelyyn rakennustyömailla, joilla hän teki 12-vuotiaasta saakka kuusipäiväisiä työviikkoja. Hän on ollut lapsi, mutta aikuisten töissä ja kohdeltu aikuisena. Suomessa hän määrittyy lapseksi, vaikka ikänsä puolesta hänen ”kuuluisi olla” toisella asteella opiskeleva nuori.

Kaiken tämän jälkeen hän ikään kuin syntyy uudestaan tai aloittaa puhtaalta pöydältä. Metafora kuvaa myös sitä, miten aiemmin opitut toimintatavat ja osaaminen eivät auta uudessa toimintaympäristössä tai niitä ei tunnisteta. Niin sanotut edellisen elämän toimintamallit eivät päde nykyisessä kontekstissa eikä niillä ole arjessa merkitystä (Björklund 2014, 59). Oppimalla ja muuttamalla sopeutuminen on yksi niistä selviytymiskeinoista, joita yksin tulleiden lasten kohdalla on tunnistettu (Anis & Esberg 2018, 197).

Lena Näre (2014) on tarkastellut toimijuutta toimintakykyjen näkökulmasta tilanteessa, jossa aiempi tietämys siirtolaisuuden myötä ei ole auttanut uudessa toimintaympäristössä. Tällöin toimijuuteen ja toimintakykyjen käyttöönottoon liittyvä luovuus korostuu. Evan ja Maherin kertomukset toimivat esimerkkeinä tällaisesta aiemman tietämyksen arvon muutoksesta toimintaympäristön vaihdoksen vuoksi. Heidän, kuten muidenkin nuoruusiässä Suomeen muuttaneiden haastateltavien, kertomukset kuvaavat kukin omalla tavallaan toimijuuden muotoutumista, venymistä ja sitä luovuutta, jota toimintakykyjen käyttöön ottaminen tai vahvistaminen edellyttää.

Evan tavoite on ollut koko ajan edetä yliopistoon opiskelemaan ja haastattelussa hän rakentaa tulevaisuuden reittiä yliopistoon. Kerrontaa reunustaa toiveikkuus. Siitä huolimatta, että hän on joutunut aloittamaan kaiken alusta ja taipunut koulutusvaiheisiin, jotka näyttävät hidasteilta hänen elämässään, muuttuneet olosuhteet itseasiassa tarjoavat aiempaa todellisemmat mahdollisuudet kouluttautumiseen. Suomessa korkeakouluopiskelu ei ole kiinni perheen varallisuudesta, ainakaan samassa määrin kuin lähtö- ja naapurimaissa, jossa perheen varattomuuden, isän ajoittaisen työttömyyden ja sairastelun ja pakoilaisuuden vuoksi Evalla ei olisi ollut mahdollista jatkaa suoraan opiskelemaan. Hän listaa haastattelun alkuvaiheessa Suomen hyväksi puoliksi juuri kouluttautumismahdollisuudet ja sen, että valtio tukee opiskelua.

Evan esimerkki kuvastaa yksilön ja ympäristön moninaista toisiinsa kietoutumista toimijuuden ja toimintakykyjen rakentumisessa. Toimijuus ei rakennu yksiselitteisesti yksilön henkilökohtaisesta pystyvyydestä ja tahtotilasta. Ympäristö ja sosiaalinen asema vaikuttavat olennaisesti siihen, mikä näyttää merkityksellisenä ja tavoiteltavana olemisena ja tekemisenä sekä määrittävät käytössä olevia resursseja, jotka ovat olennaisia tavoitteiden saavuttamiselle (Nussbaum 2011, 186). Evan omat pyrkimykset, perhe- tausta ja ystäväpiiri tukevat ajatusta korkeakouluopinnoista. Samaan aikaan kotimaassa vallitseva sota, perheen pakolaisuus ja elämäntilanne naapurimaassa rapauttavat Evan kykyä ja mahdollisuuksia toteuttaa suunnitelmiaan.

Suomeen muuton yhteydessä Evan toimintakykyä rajoittavat ja mahdollistavat tekijät asettuvat toiseen asentoon. Evan tulkinnan mukaan hänen elämänsä joutuu aivan uusille rille suomen kielen puutteen vuoksi. Muutokset eivät ole hänen toivomiaan ja arvostamia. Ne eivät ole vaihtoehtoja siinä mielessä, mitä Sen tarkoittaa mahdollisuuksilla toteuttaa merkityksellistä olemista ja tekemistä (Robertson 2015, 77). Eva joutuu sopeutumaan peruskoulussa toteutettavaan kielenopetukseen ja maahanmuuttajien valmentavaan koulutukseen. Samalla tämä sopeutuminen avaa väylän opiskella Suomessa. Se ei ole Evan valinta, se on ainoa mahdollisuus, joka hänen täytyy ottaa vastaan.

Kertomus ilmentää henkilökohtaisten muutosten lisäksi muuttuneita yhteiskunnallisia olosuhteita toiminnan taustalla. Yliopistoon pääseminen ei näyttäydä enää perheen varallisuudesta tai vanhempien terveydentilasta riippuvana asiana, vaan pikemminkin kertojan omasta kielitaidosta, kyvykkyydestä oppia, koulutusjärjestelmän tuntemisesta ja

Suomen korkeakoulujärjestelmän joustavuudesta tarjota koulutusmahdollisuuksia opiskelijoille, joiden äidinkieli ei ole suomi. Kummassakin maassa Evan kyky saavuttaa arvostamansa koulutustaso ja elämäntapa näyttäytyy rajattuna ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden näkökulmasta ongelmallisena, mutta eri syistä.

Kaikki haastattelemiini seitsemän nuorta olivat tilanteessa, jossa heidän kulttuurinen, kielellinen ja sosiaalinen tietämyksensä joutui suureen ristiriitaan heidän saapuessaan Suomeen. Evan ja Maherin kertomukset valottivat eri tapoja kokea tilanteen tuottamaa murrosta. 14-17-vuotiailla Suomeen saapuneilla haastateltavilla ei ollut käytännössä muuta vaihtoehtoa kuin eteneminen ”maahanmuuttajapolkua” pitkin, riippumatta heidän aikaisemmasta koulutustaustastaan. Kouluttautumisen ja itsensä kehittämisen näkökulmasta osa haastateltavista joutui muuttamaan tavoitteitaan tai siirtämään niitä. Osalle avautui mahdollisuus orientoitua nykyhetkestä kohti tulevaisuutta, joskin vaihtoehtoisten tulevaisuuksien kuvittelu näyttäytyi omasta asemasta käsin rajattuna (Emirbayer & Mische 1998, 963). Suomalainen yhteiskunta olemisen ja tekemisen paikkana luo tietyt kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset ehdot tavoitteiden asettamisen ja niiden saavuttamisen mahdollisuuksille.

7.4.3 Relationaalisesti vahvistuva toimijuus koulutus- ja työelämäsiirtymissä

Abdi

ORIENTAATIO ja sen jälkeen *olin töissä* semmoisessa paikassa, että nuoriso-ohjaaja, joka on *ollu mulle* tosi iso niinkun... *iso juttu sydämessä*, että ku siel on *ollu semmoisia ihmisiä*, jotka on *ollu mun tukena ja auttanut* mua. Mut ei *oo ollu silloin tarvetta* apuun ja *kääntäny selkää* ja *en kuunnellu*.

ABSTRAKTI Ja sitten jonain päivänä *ku mä oon itse tehnyt sen päätöksen*, että nyt on *pakko vaihtaa elämäntyyliä* ja *mä lähdin* niinkuin ihan rohkeasti sinne nuorisotalolle.

EVALUAATIO Vaikka siitä huolimatta, että minulla *ei ole nuoriso- ja vapaa-ajanohjaajan koulutusta*, mulla *ei oo minkäänlaista tutkintoa*, paitsi ainoastaan peruskoulutodistus on taskussa.

KOMPLIKAATIO Mut tota *mä menin* sinne ja siel oli vanhat työntekijät *jotka tunsivat* mun perheen ja isoveljen ja mut varsinkin ihan hyvin. Ja tota. Siel *oli se esimies*,

EVALUAATIO ja hän on *ollu tosi, tyytyväinen*, että *mä oon ottanut tällaisen asenteen*.

Ja hän on *ollut ensimmäinen henkilö*,

KOMPLIKAATIO joka *tarjosi* mulle kuuden kuukauden sopimusta

Eli palkallista työtä ja se oli semmoista,

EVALUAATIO että minkä *mä oikeesti otin lämpimästi* itselleni, että kiitoksia, että on tällaisia *ihmisiä tukena*. Ja *siitä se lähti*.

KOMPLIKAATIO *Mä sain* kuuden kuukauden, mutta kävi niin että *mä oon ollu* kaks vuotta siellä töissä.

EVALUAATIO Ilman tutkinto-osaamista.

KOMPLIKAATIO Ja tota. Siellä *ne on ehdottaneet* mulle, että *mä voisin mennä opiskelemaan* seurakuntaopistoon tai Järvenpään opistoon nuoriso- ja vapaa-ajanohjaaja tai oppisopimuksen kautta jonka

KOMPLIKAATIO *mä saan* niinku, ää.. X:n nuorisotalolta esimieheltäni semmoisen lausunnon että, suosittelun, eiku suosittelun niinku, että *hän voisi suositella mut siihen koulunpenkille* KOMPLIKAATIO ja tota. M-mä olin silloin sitten jo *hakenut* sen paikan, *en päässy*.
 EVALUAATIO *Yllätys, yllätys*.
 Et siin oli vähän niinku heh, yläasteen todistus *oli vähän ollu heikkoo*.
 KOMPLIKAATIO Mut sit mä lähdin opiskelemaan 2014.
 ORIENTAATIO Mä kävin *ihan itse kouluja läpi*,
 EVALUAATIO että *en halunnu* tyhjään, tyhjät vuodet olla siinä seisomassa.
 Koska *oon itselleni luvannut* sen, että *ei jää* mikään vuosi mulle niin tyhjänä että mulla ei oo mitään tekemistä. Että *mä en jää*. Että *mä oon päättänyt* niin, että *joko mä oon töissä tai koulunpenkillä*.
 et silloin kun *mä tein sen ison vaihdon*, niin oli just se että noi oli *mun periaate*. Että *en jää mihinkään*.
 KOMPLIKAATIO Mut tota *mä menin* x oppilaitokseen 2014 oiskohan nyt tammikuuta ja *kävelin* siihen opon huoneeseen
 KOMPLIKAATIO ja sit sieltä käytävällä *tapasin ihanan* naisopettajan
 ORIENTAATIO *joka on ollu* mulla ala-asteen ja yläasteen opo ja mun opettaja ja vararehtori.
 , hän niinku *tunsi mut* entuudeltaan, historialta ja niin pois päin.
 KOMPLIKAATIO *Hän pysäytti mua* siinä käytävällä ja kysyttiin ja vähän kuulumisia vaihdettiin, että miten on mennä ja niin pois päin.
 Ja *hän sanoi*, että mikä mut tänne toi kouluun. Ja *mä sanoin* hänelle, että nyt *mä tuln itse hakemaan* koulunpenkkiä, että *nyt pitää niinku saada* opiskelupaikka.
 Ja hän *otti sinne* toimistoon ja istuttiin ja hän sitten *ehdotti*, että *mikä ala minua kiinnostaa*. Ja lähinnä *mä sanoin*, silloin *mä vastasin heti* että kaikki alat käy, kunhan *mä en vaa jää* niinku tyhjän vuoden niinku seisoo mihinkään, että kyllä *mä oon valmis joka ikiseen alaan* opiskelemaan.
 EVALUAATIO Ja tota, kiitos hänelle
 KOMPLIKAATIO, ja hän niinku *hommasi mulle*
 EVALUAATIO siihen meni kolme viikkoa
 RESOLUUTIO että hän *hommasi mulle opiskelupaikan*, joka oli (kodinhuoltaja)

Abdin flow-muotoinen haastattelu muodostui käytännössä yhdeksi suureksi kasvu- tai muutostarinaksi. Toisin sanoen Abdin haastattelu lähestyi temaattista elämäntarinaa, jossa haastattelijana ensisijaisesti kuuntelin keskeytymätöntä kertomusta. Kertomuksessa positiiviset ja kannattelevat ihmissuhteet näyttäytyivät merkittävänä päähenkilön sisäisen toimintakyvyn vahvistajina. Abdi tulkitsi kerronnallisten episodien kautta omassa toiminnassaan tapahtunutta muutosta itselleen ja toisille vahingollisia asioita tehneestä pojasta vastuunsa kantavaksi nuoreksi mieheksi tehden selvän eron menneisyyden minän ja nykyisen minän välillä. Yllä olevassa kerronnallisessa jaksossa ero tulee esiin viittauksissa aiempiin hetkiin, joissa Abdi on itse tehnyt päätöksen vaihtaa elämäntyyliään. Hän myös asemoi kasvukertomuksessaan omaan toimintaansa vaikuttaneet merkittävät toiset, häneen uskoneet nuorisotyöntekijät ja opettajat.

Abdi kertoo siitä, miten hän siirtyi tyhjän päältä työelämään ja pääsi opiskelemaan ensimmäistä toisen asteen ammattitutkintoaan. Hänen toimijuutensa rakentuu tarinassa kahtalaisesti. Ensimmäinen hän kuvaa itsensä päättävänä, sisäisen muutospäätöksen tehneenä nuorena miehenä, joka on muuttanut elämänsä suunnan. Kertoja esittää päähenkilön aktiivisena toimijana, joka *itse* kysyy töitä tutulta nuorisotalolta. Samoin ker-

tomuksen myöhemmässä vaiheessa päähenkilö *kävi ihan itse kouluja läpi*, mikä ilmaisu korostaa toimijan omatoimisuutta opiskelupaikan etsinnässä. Toisaalta päähenkilön toimintamahdollisuudet rakentuvat suhteessa kertomuksen muihin henkilöihin ja hänen aiempaan historiaansa. Nuorisotyöntekijä, nuorisotalon esimies ja peruskoulusta tuttu opettaja toisen asteen oppilaitoksen käytävillä ovat Abdin tarinassa avainhenkilöitä, jotka auttavat päähenkilöä eteenpäin. He tuntevat hänet (ja hänen perheensä, mikä on merkityksellistä Abdin tuntemisessa), uskovat häneen, haluavat auttaa häntä ja tarjoavat konkreettisia ratkaisuja päähenkilölle. Abdi *sai töitä*, häntä *kannustettiin* opiskelemaan nuorisoalaa ja hakemaan koulutukseen sekä hänelle *hommattiin* opiskelupaikka. Kertomuksen avainhenkilöt tunnistavat päähenkilön tarpeet ja toiveet ja omalta osaltaan edesauttavat niiden toteutumista.

Kertomuksen päähenkilö kohtaa vastoinkäymisen, Abdi ei pääse haluamaansa oppisopimuskoulutukseen. Toteamus *yllätys, yllätys* kuvastaa Abdin vähäisiä kokemuksia koulussa onnistumisesta ja pärjäämisestä peruskouluajalta. Hakutulokset ei kuitenkaan estä häntä hakeutumisesta *ihan mihin tahansa koulutukseen*. Koska tyhjän päälle ja paikalleen jääminen ei ole Abdille mielekäs vaihtoehto, hänen ainoa keinonsa varmistaa opiskelupaikka on ottaa vastaan se, mitä hänelle tarjotaan. Hänellä ei tilanteessa ole juurikaan mahdollisuuksia asettaa toiveita koulutusalan osalta.

Abdin toimijuus rakentuu hänelle merkittävien sosiaalisten kontekstien ja henkilökohtaisten suhteiden verkostossa. Abdin aikaisemmasta koulu- ja auktoriteettivastaisesta käytöksestä ja toimintatavoista huolimatta hänellä on ympärillään ihmisiä, jotka ovat valmiita auttamaan häntä eteenpäin. Abdi tuo tarinassa esiin omaa kiitollisuuttaan *otin lämpimästi itselleni...että tällaisia ihmisiä tukena, ihana naisopettaja* ja nöyryyttään opintojen edessä *kaikki alat käy*. Varjosta mukaillen kiitollisuuden voi tulkita viittaukseksi vaikeuksien voittamisesta ja hyväksytyksi tulemisesta. Toisaalta sen voi tulkita uusintavan asetelmaa, jossa maahanmuuttajataustainen nuori on suomalaisten hyväntahtoisuuden armoilla. (Varjonen 2013, 76.) Kertoja esittää päähenkilön autonomisena, moraalisen päätöksen tehneenä toimijana, tuoden kuitenkin samaan aikaan näkyväksi päähenkilön riippuvaisuuden ympäristöstä saamasta tuesta. Autonomista toimijuutta puoltaa kertojan viittaukset hyvin tehtyyn työhön, josta työsuhteen jatkuminen ja työyhteisön tuki opintoihin hakeutumisessa kertovat. Kiitollisuuden lisäksi kertoja korostaa päähenkilön toiminnan vastavuoroisuutta. Kertomuksessa päähenkilö lunastaa ja

ylittää ympäristön ääneen lausumattomat odotukset omasta kyvystään toimia moraali-
sen päätöksensä mukaan. Kertoja todentaa kuvaa päähenkilön ”uudesta minästä”.

Abdin kertojaminän tekemistä erotteluista entisen ja nykyisen minän välillä syntyy kuva siitä, millaisena kertoja haluaa itsensä nähdä tällä hetkellä tai millaista toimijuutta hän tavoittelee ja arvostaa. Kertomusta voi lukea itsenäistymistarinaan nuoresta aikuiseksi, jossa mennyt ja nykyinen minä muodostuvat toisilleen vastakkaisiksi viitekehyksiksi tulkita omaa elämää (Komulainen 2000, 263). Lapsuuden ja nuoruuden toimijuuteen kertoja yhdistää hölmöilyt, äkkipikaisuuden, ajattelemattomuuden, räjähdysherkkyyden ja vastuuttomuuden. Nuoren aikuisen positio, josta kertoja tarinaansa kertoo, asettuu nuoren position vastakohdaksi. Kertoja näyttäytyy tiedostavana ja vastuullisena nuorena aikuisena, joka näkee toimintansa seuraukset myös itseään laajemmalle. Toiminnan aikaperspektiivi on niin ikään laajentunut. ”Tässä ja nyt” -elämästä on siirrytty suunnittelemaan tulevaisuutta.

Lapsen ja nuoren positiot eivät määriyty muissa haastatteluissa näin vahvasti kertojan nykyisen toimija-aseman vastakohdaksi. Esimerkiksi Layla kertoo omasta lapsuudenai-
kaisesta oireilevasta käytöksestään lempeän ymmärtävästi hyväksyen kaikki vaiheensa ja tekonsa yhtä lailla. Eva ja Maher ilmentävät syntymä- ja vauvametaforakertomuksilla uudelleen aloittamista, mutta heidän kertomuksiinsa ei liity suurta ristiriitaa ”entisen minän” toimintaan nähden, vaan muutuskertomukset kuvaavat pikemminkin muuttuneiden olosuhteiden luomia ehtoja ja mahdollisuuksia heidän toimijuudelleen. Abdin kertomusta voi tulkita sisäisenä ja moraalisena asennemuutoksena, kun taas muissa kertomuksissa korostuvat ympäristötekijät ja fyysiset olosuhteet suhteessa päähenkilöiden toimintaan.

7.4.4 Itsensä kehittäminen, jatkokoulutus ja tiedon tuottaminen

Haastateltavat kertoivat keskenään erityyppisiä kertomuksia liittyen koulutuksellisiin pyrkimyksiinsä ja tiedolliseen toimijuuteen kytkeytyviin odotuksiinsa. Siinä missä Abdi toivoi saavuttavansa minkä tahansa ammattipätevyyden päästäkseen töihin, Aberashin seuraavassa kertomuksessa tulevaisuusorientaatio rakentuu oman tieto-aidon hyödyntämisen idealle. Haastatteluhetkellä Aberash tekee lähihoitajana alan töitä, mutta hän

positioi itsensä tulevaisuudessa toisin. Hän haluaa opiskella lisää, kasvattaa tietämystään, jotta voi itse tuottaa ja jakaa tietoa. Aberashin näkemys koulutuksen kautta saavutettavasta tietämisestä perustuvasta laajemmasta toimintakyvystä ilmentää Nussbaumin ajatusta siitä, että koulutus on olennainen väline inhimillisten toimintamahdollisuuksien kehittämiseen (Nussbaum 2011, 154).

Aberash

Kirsi: ABSTRAKTI Aivan. No sitten sulla alkoi koulu lähestyä loppuaan. Miten se siirtyminen sitten koulusta töihin *tapahtui*?

EVALUAATIO Itseasiassa mä niinku, siis mä *olin ihan varma*, että *mä löydän* työpaikan. *Ei mulla ollut huoli* siitä.

ORIENTAATIO Ja mis mä *oon ollu* töissä, se niinku, johtaja *on luvannut* mulle, että *se antaa* mulle kesätyö. Ja mikä on niinku *ollut hyvä* mulle. Ja mutta *mä halusin* vielä *jatkaa* koulu. Et mä *halusin jatkaa sairaanhoitajaks*.

KOMPLIKAATIO: Ja *hain* sen kyllä ammattikorkeakoulussa.

KOMPLIKAATIO Ei tietysti, *en mä tietysti päässyt*.

EVALUAATIO Ja toisaalta se *on ihan hyvä*, koska se *oli vähän ehkä rankkakin* heti suoraan koulusta kouluun.

RESOLUUTIO: Mut sitten niinku mä *pääsin* siihen kesätyöhön ja *ollu* siellä kolme kuukausi ja sitten niinku ku se sopimus loppu *mä jatkoin* toisessa kaupungin ryhmäkodissa töissä.

(välissä kertoo muuta ja että aikoo hakea vuoden päästä uudestaan sairaanhoitajakoulutukseen. Sitteen jatkaa pääsykokeesta.)

EVALUAATIO Niin mut sellaista. Mut se ei niinku, *enkä hirveesti* siihen *odottanut paljon*, et mä *pääsisin*.

EVALUAATIO Mä *halusin myöskin tietää*, että minkälaista se on ja *mitä se vaatii* siihen. Ja *auttoi* myöskin se, et ei, sairaanhoitajakoulutus *on vähän vaativampi* kuin mitä mulla *on ollut* lähihoitaja, et se *ei oo* niinku *helppo* ja siihen *tarvii vielä*, vielä *ehkä enemmän opiskella* kirjoittaminen ja lukeminen ja ...

Kirsi EVALUAATIO K: Mutta sulla on selvästi niinku kiinnostusta myös

EVALUAATIO Tosi paljon

Kirsi EVALUAATIO opiskella... ja jotenkin tuntuu että... siihen opiskeluun itsessään ja lahjakkuutta tai semmoista että, sä varmaan oot niinku

EVALUAATIO niin niin.... mä oon niinku, varmaan myöskin *vaikuttaa* se, että minkälainen *elämä mulla on ollut* niinku [lähtömaassa],

HYPOTEETTINEN et se *ei oo* niinku ainoastaan sitä, mitä, et *mä haluaisin* siihen sairaanhoitajaan sen takia, että palkataan, että enemmän rahaa.

EVALUAATIO *Se ei oo* niinkun mun tavoite tai miks *mä haen* sen.

RESOLUUTIO Et se *on se ehkä enemmän* se, että *mä haluaisin oikeesti oppia ja muuttaa* muita. *Se on se* mun tavoitteeni,

EVALUAATIO sekin paljon *auttaa* silleen et..

K: Aivan, et miks se on niin selkeenä sulla

EVALUAATIO joo joo. et se *ei oo niinku rahasta* kiinni ja mistä tahansa kiinni, et se on nyt, tai onks se,

RESOLUUTIO se *ei oo pelkästään* sitä, *mitä mä teen* siellä töissä tai niinku, se on se niinku, et *mä haluaisin oppii*, et *mä pystyn opettaa* muitakii. Se on se ehkä mun tavoite

Aberash oli haastattelun alussa kertonut työskentelevänsä lähihoitajana eräässä ryhmäkodissa. Hän oli kertonut opinnoistaan lähes valmistumiseen saakka, joten esitin kysymyksen työelämään siirtymisestä. Kysymyksen vastaus muodostaa kertomuksen siitä, miten Aberashille työpaikka ei ollut ensisijainen vaihtoehto, vaan hän olisi toivonut voinvansa jatkaa suoraan sairaanhoitajan opintoihin. Kertomuksessa hän perustelee sitä, miksi sairaanhoitajan tehtävästä on muodostunut hänelle haaveammatti. Kyse ei ole niinkään sairaanhoitajana toimimisesta, vaan mahdollisuudesta viedä tietotaitoa aikaisempaan kotimaahan ja opettaa muita (ks. myös Souto 2016).

Kertomus alkaa haastattelijan oletettuun odotukseen vastaamisella. Aberash aloittaa kertomalla, ettei häntä huolettanut työpaikan saanti, päinvastoin, hän oli varma työpaikan löytymisestä. Ammatillisesta toisen asteen koulutuksesta työelämään siirtymisen odotetaan tyypillisesti sisältävän koettua epävarmuutta ensimmäisen oman alan työpaikan löytymisestä ja ylipäätään työllistymisestä. Toinen yleinen odotus liittyy maahanmuuttajataustaisten henkilöiden suomalaistaustaisia heikompiin tai ainakin hankalampiin työllistymispolkuihin. Suomessa vähän aikaa asuneet maahanmuuttajat saavat työmarkkinoilla saman aseman kuin muut heikomassa asemassa olevat ryhmät, kuten nuoret tai pitkäaikaistyöttömät (Aho & Mäkiäho 2017, 10). Aberash kyseenalaistaa tämänkin sanomattoman oletuksen. Kertomuksen voi tulkita myös käyvän neuvottelua kulttuurisen mallitarinan kanssa, jossa maahanmuuttajien oletetaan opiskelevan työllistymisen ja itsenäisen toimeentulon takia. Työllistyminen nähdään julkisessa keskustelussa usein kotoutumisen mittarina (Aho & Mäkiäho 2017, 9). Aberash ottaa mallitarinaan kriittistä etäisyyttä perustelemalla opiskeluhaluun tiedonhalulla. Oppiminen näyttäytyy päähenkilölle itsessään arvokkaana ja siten tavoiteltavana asiana.

Aberashin omat tavoitteet suuntautuivat kuitenkin sairaanhoitajaopintoihin. Hän haki opiskelemaan. Ilmaisuihin *en mä tietysti päässyt* toimii odotusten osoittimena vahvistaen kertojan käsitystä omista mahdollisuuksistaan päästä opiskelemaan (Hyvärinen 2010). Aberash kuitenkin kyseenalaistaa omaa kyvykkyyttään oppia asioita ja hän esittää motivaationsa oppimista ja tietämistä kohtaan vahvana. Kertojana Aberash perustelee halun oppia omilla kokemuksillaan ja elämällään, jota hän ei kuitenkaan haastattelun aikana enempää avaa. Kertomuksessa toistuu sama vaikeus päästä opiskelemaan haluttua tutkintoa kuin lähihoitajaopintoihin hakeutuessakin. Vaadittava kirjallinen kielitaito määrittäytyy kertomuksessa ratkaisevaksi esteeksi opinnoissa etenemiselle. Suomen kieli

saa keskeisen roolin kaikissa kolmea koulutussiirtymää käsittelevissä kertomuksissa. Se muodostaa esteen, johon Aberash törmää jatkuvasta opiskelusta ja itsensä kehittämisestä huolimatta.

Suomen kielen osaamisessa ei ole kyse vain sanavarastosta ja kielen käyttämisestä. Opinnoissa Aberashin kertomuksen mukaan korostuvat erilaiset opiskelutavat, kirjallinen ilmaisu ja yksinkertaisesti kysymys siitä, mitä vaikkapa esseellä tarkoitetaan. Ei riitä, että osaa suomea. Tulisi ymmärtää miten kieltä käytetään erilaisissa konteksteissa ja tarkoituksissa. Tämän lisäksi opiskeltavat asiat poikkeavat aikaisemmasta tiedosta.

Aberash

Kirsi ABSTRAKTI Milloin sulle heräs tällainen ajatus (kouluttautua sairaanhoitajaksi ja opettaa alaa omassa lähtömaassa), et sä, että tätä sä haluaisit elämässä tehdä.

ORIENTAATIO ehkä se.. silloin kun *mä opiskelin* lähihoitaja.

Kirsi joo

ORIENTAATIO et, et niinku mitä *me nähdään siellä* asioita, miten, mitä mulle *kerrottiin* ja mitä mulle *opetettu*. Ja mitä *täällä taas kerrotaan ja opetetaan* on vähän eri. Tai niinku, niinku vähän *eri näkökulmasta nähdään asioita* siellä ja täällä.

KOMPLIKAATIO Kyllä *tuli kysymyksiä*, että miksi ei, *miksi sanotaan siellä näin ja täällä näin*.

Että *mitä tapahtuu* ja *mitä siitä seuraa* ja tietysti saa *täällä* niinku, *opetetaan et perustellaan* asioita ja sitten ajat-, sitten *tulee sellaisia kysymyksiä*, että miksi ei ja miksi tapahtuu

KOMPLIKAATIO ja kun se *kuuntelet siellä uutisia* ja kun sä *puhut perheen* kanssa ja kun sä *kyselet* niitä

EVALUAATIO et kyllä *huomaa* mikä siinä on *ero* ja mikä niitä, *ne tarvitsee* ja mitä *tietoo heillä on* ja mitä *taas heillä ei ole*. Ja tulee näitä sitten.

KOMPLIKAATIO Sellaisia ja tietysti *ky, tulee aika paljon kysymyksiä*.

EVALUAATIO Vähän *vaikea selittää*, mut mitä *mä oon kasvanut ja ollut, kasvanut 17 asti* ja mitä mulla *on ollut tietoja*, ja taas *täällä tietoja 17-vuotiaana*, mitä hänellä on tietoo, se *ei oo sama*, se on *ihan eri*.

RESOLUUTIO Niin *tulee kysymyksiä*, et miks, miks, miks

Kirsi: Aivan.

KOODA *Niin siitä varmaan tulee*. Se on se tieto tai se oppimis, oppimispuute. ja *kysymys ei oo köyhydestä, rahasta tai jostain muista vain tiedosta* tai mikä *knowledge* se on sitä

Aberashin kertomuksessa täällä ja siellä ovat muodostavat elämän fyysisten kontekstien vastinkategoriat, joista täällä on Suomessa ja siellä on lähtömaassa, jossa Aberashin juuret ovat ja jossa hänellä on perhettä. Aberash kuvaa sitä, miten 17-vuotiaan tiedot *siellä* ovat *ihan erilaiset* kuin 17-vuotiaan tiedot Suomessa. Lähihoitajaksi opiskelun haasteet eivät liittyneet hänen kohdallaan pelkästään kielitaitoon vaan ylipäättään tiedon konstruointiin. Siinä missä suomalaisilla opiskelijoilla on jokin yhteinen tietopohja ihmisten hyvinvointiin ja terveyteen liittyvistä asioista, Aberashin oppiminen

tapahtui toisella tasolla. Hän pohti sitä, mihin opetettava tieto perustuu ja mikä on sen suhde hänen aiemmin tietämäänsä.

Nuorina Suomeen tulleet haastateltavat luonnehtivat opiskeluaan hyvin aikaa vievänä ja haastavana. He ensin pyrkivät kääntämään sisällön omalle kielelleen ja sitten ymmärtämään sisällön. Muut haastateltavat eivät esittäneet tiedon sisäistämisen prosessia kuten Aberash maailmankuvan muutoksen kautta. He kuitenkin jäsensivät kertomuksissa opiskelutapojen eroavaisuuksia aiempaan opiskeluun lähtö- tai naapurimaissa. Opiskelun kontekstin muutoksen vaikutukset eivät kertomuksissa näytä kilpistyvän ainoastaan opiskelukielen muutokseen, vaan opiskelu- ja tiedonkäsittelytavat opiskelaan myös uusiksi. Oppimisen tulkitaan vaativan kognitiivisia kykyjä, sinnikkyyttä ja sisäistä motivaatiota oppia.

Aberashin motivaatio opiskella sairaanhoitajaksi rakentuu kertomuksessa haluksi viedä terveyttä koskevaa tietoa synnyinmaahan. Kertoja asemoi itsensä tulevaisuudessa asiantuntijaksi, jolla on tietotaitoa opettaa muita ja muuttaa terveystietä. Souto osoittaa omassa tutkimuksessaan, kuinka maahanmuuttajataustaisten nuorten koulutusvalinnat voidaan nähdä oman etnisen, uskonnollisen tai transnationaalisen taustan käsittelemisen kontekstina. Koulutusvalinnoilla voidaan mahdollistaa transnationaalinen elämäntapa. (Souto 2016, 52.) Tällainen perustelu on löydettävissä muun muassa Aberashin kertomuksessa. Samoin Eva perustelee sisustusala-alavalintaa synnyinmaansa rikkoutuneiden talojen korjaamisella ja jälleenrakentamisella.

Haastateltavien koulutusala-alavalinnat rakentuivat kertomuksissa suhteessa toisten auttamiseen (lähihoitajaopinnot, haave aivokirurgin urasta), ohjaamiseen (haave nuoriso- ja vapaa-ajan ohjaajan koulutuksesta ja sosionomiopinnot) tai kykyyn korjata ja rakentaa uutta (haave insinööriopinnoista). Hoiva-alan korostuminen koulutusvalinnoissa näkyy laajemminkin erityisesti niiden nuorten kohdalla, joiden synnyinmaassa tilanne on tai on ollut epävakaa (Souto 2016, 51). Sairaanhoitajan ammatti näyttää kertomuksissa kyseenalaistamattoman tunnettuna ja kunniallisena ammattina. Sairaanhoitajan toimintakenttä on maailmanlaajuinen ja osaaminen merkityksellistä ja arvostettua niin Suomessa kuin erityisesti konfliktialueilla. Lähihoitajan koulutus on lähinnä sairaanhoitajana toimimisen tavoitetta, joka itsessään näyttää kaukaisena etenkin nuoruusiässä

Suomeen muuttaneille nuorille. Björklundin tutkimus osoittaa, että yksin Suomeen tulleet nuoret kouluttautuvat usein maahanmuuttajavaltaisiin ammatteihin (Björklund 2014, 83). Aineistoni tukee tätä huomiota. Kertomuksista välittyi hyvin rajattu ammattien ja alojen spektri. Pikemminkin tulevaisuuspohdinta näyttäytyi pistemäisesti yksittäisten alojen näkökulmasta rakentuvana omien mahdollisuuksien arviointina.

7.5 Työntekeminen mahdollisuutena elää kunniallista elämää ja olla avuksi

Nussbaum määrittelee työn tekemiseen liittyvät toimintakyvyt oman elämänympäristön hallinta –nimiseen toimintakykykategoriaan. Työskentely ja työn merkitykset toimintakyvyille kytkeytyvät näin ollen yksilön oman elinympäristön materiaaliseen hallintaan. Työntekemisen näkökulmasta olennaisia toimintakykyjä ovat mahdollisuus hakea töitä yhdenvertaiselta pohjalta muiden kanssa, mahdollisuus ihmisarvoiseen työskentelyyn, käytännöllisen järjen käyttöön ja mielekkäisiin, keskinäiselle kunnioitukselle perustuviin suhteisiin muiden työyhteisössä työskentelevien kanssa. (Nussbaum 2011, 34; Herne 2012, 190.)

Robeyns puolestaan on eritellyt palkkatyön kodin piiriin sijoittuvista kotitöistä ja markkinatalouden ulkopuolisesta hoivatyöstä ja korostaa, että yksilölle tulee taata riittävät toimintamahdollisuudet kummallakin elämänsaralla. Yksilöllä tulee olla mahdollisuus toimia työmarkkinoilla ja toteuttaa projekteja (myös taiteellisia) sekä toisaalta yksilöllä tulee olla mahdollisuus kasvattaa lapsia ja huolehtia muista. (Robeyns 2003, 72.) Robeynsin ajattelu resonoi uraohjauksen kentällä esimerkiksi Richardsonin ajattelun kanssa, joka korostaa työuran korostamisen sijaan erilaisen työn tekemisen muotojen tunnistamisen, myös markkinatalouden ulkopuolisen työn sekä sosiaaliset suhteet näissä eri työn konteksteissa.

Aineistosta kumpuavien työtä koskevien pohdintojen perusteella nostan merkityksellisen työn tekemisen mahdollisuuksiin vielä Wolffin ja de-Shalitin muodostaman (2007, 46-47), Nussbaumin listaa täydentävän, toimintakyvyn hyvän tekemisestä muille. Sannamukaisesti kyse on kyvystä huolehtia muista osana oman inhimillisyyden ilmaisua. Hyvän tekemisen kategoriaan kuuluu myös kyky osoittaa kiitollisuutta. Huono-osai-

suutta tutkineiden Wolffin ja de-Shalitin mukaan toimijälähtöisen oikeudenmukaisuuden toteutumisen näkökulmasta on olennaista, että yksilöllä on kyky ja riittävät resurssit ilmaista itseään. Tämä johtaa kykyyn ylläpitää suhteitaan ja osoittaa huolenpitoa muita kohtaan. (mt. 46, 50.)

Työtä koskeissa kertomuksissa aineistossa huomion kiinnittää kaksi seikkaa. Ensimmäkin haastateltavien kertomuksissa oman työllistymisen mahdollisuudet ja sen merkitykset rakentuivat eri tavoin. Tässä luvussa käsittelen erityisesti sitä, miten tulevaisuuden työllistymisestä koettu epävarmuus vaikutti nuorten toimijuuteen.

Toiseksi tartun tässä luvussa hoiva- ja auttamisalojen korostumiseen aineistoni koulutus- ja työurakertomuksissa. Tarkastelen auttamista ja hyvän tekemistä toisaalta etnisten ammattialojen näkökulmasta ja toisaalta toimintakykyajattelun viitoittamana.

7.5.1 Työn tekeminen itsemääräämisoikeutena ja kunniallisena kansalaisuutena

Edellisessä luvussa Aberash kertoi, kuinka hänellä ei ollut mitään epäilyksiä työllistymisestäään lähihoitajana. Hänen, kuten kahden muunkin haastateltavan kertomuksissa työllistymisen omalle koulutusosalalle ei näyttäytynyt epätodennäköisenä tai vaikeana. Kaikki kolme, jotka uskoivat työllistymiseensä tekivät haastatteluhetkenä omaa koulutustaan vastaavia töitä.

Kuitenkin neljä haastateltavaa toi esiin epävarmuuttaan koulutuksen tuomia työllistymismahdollisuuksia kohtaan. Epävarmuuksia koskeva kerronta avasi ympäröivästä yhteiskunnasta pakolaistaustaisiin nuoriin kohdistuvaa etnistä hierarkisointia ja syrjintää, joka haastateltavien tulkintojen mukaan kyseenalaisti koulutuksen mukanaan tuomaa pätevyyttä ja työllistymismahdollisuuksia nimenomaan heidän kohdallaan (Peltola 2014, 261).

Maher

ORIENTAATIO Mmm *mä oon* lasten ja nuorten osaamisalalla nyt *opiskelemassa*.

ABSTRAKTI Ja nyt välillä semmoinen *tunne*, että *saanko mä töitä*.

KOMPLIKAATIO Nyt viime kesänä *hain töitä* tän lähihoitajapuolelle, melkein vuosi jälkeen *en saa mitään vastausta*.

KOMPLIKAATIO (evaluatiivinen) *Haluaisin lopettaa se pizzeriatyö*.

ORIENTAATIO Nyt *mä oon siellä* kuljettaja, elikä kuljetan pizzoja ympäri [kaupunkia] ja *olen siellä*, päätyö elikä kuljettaja *olen siellä*.

EVALUAATIO *Osaan muita töitä tehdä* siellä sisällä.

KOMPLIKAATIO Mutta *haluaisin omalle osaamis, oman alan töitä*

EVALUAATIO ja esim. lähihoitaja *olen hakenut* aika paljon.

KOMPLIKAATIO *Tein kaksi hakemus, en saanut* mitään vastausta.

EVALUAATIO En tiedä, *välillä tuntuu että saanko mä töitä*.

RESOLUUTIO Mutta *toivon, toivotaan* että sitten mikä kun opiskelujen jälkeen *saan sen tutkinto* ja se päätös.
 KOODA *Ehkä se on tie, katsotaan.*

Toimintakykyajattelun näkökulmasta yksilön omien sisäisten toimintakykyjen ulkoiset ehdot nousevat Maherin kertomuksessa hänen toimintamahdollisuuksiaan määrittäviksi tekijöiksi (ks. myös Björklund & Sarlio-Siintola 2010, 47). Hän suorittaa kolmatta eli viimeistä vuotta lähihoitajan koulutuksesta, eikä halustaan ja yrittämisestään huolimatta ole toistaiseksi saanut oman alan töitä tai vastauksia hakemuksiinsa. Maher jäsenlee kertomuksessa omia ammatillisia tavoitteitaan, työnsaannin vaikeutta, ja tulkitsee työnsaannin olevan kenties helpompaa tutkinnon suorittamisen jälkeen. Lausuma *Välillä tuntuu, että saanko mä töitä* toistuu kertomuksessa kaksi kertaa. Lausumat *haluaisin, en tiedä, toivon, ehkä se on tie, katsotaan* toimivat kertojan epävarmuuden tunnetta vahvistavina ilmauksina. Kertoja epäröi omalla kohdallaan koulutuksen mukanaan tuomista paremmista työllistymismahdollisuuksista. Kertomuksen päähenkilön toimija-asema ei ole autonominen, vaan riippuvainen työmarkkinoista ja työnantajien halusta palkata hänet.

Työt tuovat turvaa ja mahdollistavat toimeentulon, mutta töiden saamisen merkitys kertomuksissa on laajempi. Kertoja ja päähenkilö ovat kertomuksessa yhtä. Kertoja samastuu päähenkilön haluun päästä pois ”maanmiestensä” pyörittämästä pizzeriasta, jossa on tehnyt töitä sekä ilman palkkaa että nyttemmin pienellä palkalla. Työ näyttäytyy toimeentulon osalta heikkona ja epävarmana, ei tarjoa toivottuja etenemismahdollisuuksia ja eikä vastaa koulutusta (vrt. Peltola 2014, 238). Oman osaamisen kehittäminen, ammattipätevyyden saavuttaminen ja työllistyminen edustavat Maherin haastattelun kertomuksissa päähenkilön kykyä hallita ja suunnata omaa elämäänsä, tehdä merkityksellisiä asioita ja olla hyödyksi itselleen ja muille. Maher nosti haastattelussa esiin myös halun ansaita itse palkkansa, sen sijaan että elää valtiolta saaduilla tuilla (esim. opintotuki). Hän tulkitsi vaikeana nykyhetken tilanteen, jossa hän täysi-ikäisenä Suomen kansalaisena ei vielääkään pysty täysin vastaamaan omasta toimeentulostaan, vaan asemoituu edelleen tuettavan henkilön positioon.

Itsensä elättäminen näyttäytyy Maherille kunniallisena ja ”tavallisena” elämisentapana ja hän pohtii paljon työllistymismahdollisuuksiaan ja työllistymistoiveitaan haastattelun

aikana. Maher toteaa haastattelun loppupuolella: ”Haluan elää normaalia, pientä elämää”. Tavallisuuden korostamisen voi tulkita keinoksi normalisoida omaa yhteiskunnallista asemaa. Peltola käsitteli maahanmuuttajataustaisia perheitä koskevassa tutkimuksessa tavallisuuden tematiikkaa kunnollisuuden käsitteen kautta, minkä kautta hän tavoitti niitä puhetapoja, joille haastateltavat esittivät itsensä, perheensä tai elämäntapansa arvokkaina. Maher rakentaa omaa arvokasta ja kunnollista elämisen tapaa suhteessa suomalaiseen työmarkkinakansalaisen mallitarinaa vasten, jossa työnteko ja verojen maksaminen edustivat täysivaltaisen kansalaisen toimintaa. (Peltola 2014, 271.)

Työelämään kytkettyä tavallisuutta voi tarkastella myös sosiaalisen kuulumisen ja yhteiskunnan liittymisen näkökulmasta. Yksintulleiden nuorten kohdalla työllistyminen on nähty tärkeänä, sosiaalista marginalisoitumista ehkäisevänä siirtymänä (Björklund 2014, 70). Tavallisuus näyttäytyy myös keinona saavuttaa yhteenkuuluvuuden ja osallisuuden tunteita suhteessa vallitsevaan kulttuuriin. Töiden saaminen, ystävyysuhteiden syntyminen ja mahdollisimman tavallinen elämä määrittävät tärkeimmiksi tavoitteiksi pakolaistaustaisille nuorille, jotka ovat hyvin tietoisia omaan vähemmistöasemaansa kytkeytyvistä riskitekijöistä. (Anis & Esberg 2018, 207.) Maherin haastattelun kertomuksissa ovat sisäänrakennettuna niin ikään transnationaaliset perhesuhteet ja vanhimman pojan velvoitteet perhettään kohtaan.

Epävarmuus omaa työllistymistä kohtaan esitetään kertomuksissa toimijuuteen vaikuttavana tekijänä. Mahdollisuus työllistyä näyttäytyy häilyvänä, eikä ole selvää, onko kysymys ollenkaan todellisesta toimintakyvystä. Eva opiskelee unelma-alaansa, sisustusta ja on kotimaassaan haaveillut insinöörialan opinnoista. Hänen epäilynsä työllistymistä kohtaan ovat samansuuntaiset kuin Maherilla. Hän alkaakin pohtia toimintavaihtoehtojaan epävarmassa tilanteessa.

Eva

ABSTRAKTI Itseasiassa opiskelen kyllä sisustusalaan eli tää on unelmani.

Kirsi Joo-o.

ORIENTAATIO Eli tiiätkö eli mun kotimaassa kaikki talot ovat rikki, kun meillä on sota. Eli halusin, tai mietin, että halusin rakentaa uudelleen.

EVALUAATIO Milloin? En tiedä milloin kun meidän sota on niinku seitsemän vuotta sitten ja ehkä se myös niinku jatkuu seitsemän vuoden kuluttua, en tiiä. En tiiä.

EVALUAATIO Mut niinku kyllä, tykkään sisustamisesta,

ORIENTAATIO esimerkiksi niinku aina kotona vaihdoin niinku sohvan paikkaa tai telkkarin paikkaa tai niinku semmoista.

EVALUAATIO Siis niinku tykkään sisustamisesta.

ORIENTAATIO Ja lisäksi sanoin, että kaikki, niinku kaikki talot mun kotimaassa ovat rikki
 EVALUAATIO eli haluisin rakentaa uudelleen tai *toivon rakentaa* uudelleen. Eli unelmani, *tää on unelmani*.
 EVALUAATIO Kyllä haluisin jatkaa yliopistoon. Mietin, että samalla alalla tai ihan eri ala. *En mie tiä*. ööö. Kyllä haluisin samalla alalla,
 KOMPLIKAATIO mut niinku täällä Suomessa *ei oo niin paljon työpaikkoja* sisustajaksi.
 KOMPLIKAATIO Kysyin, *kysyin* niin paljon ihmisiä, *he sanoivat että ei oo* niin paljon työpaikkoja tähän Suomessa.
 KOMPLIKAATIO Ja *asun* täällä.
 RESOLUUTIO HYPOTEETTINEN Ja niinku, *en halua* niinku valmistua ja *saada todistus, mutta en löytää työpaikka*. *En halua istua kotona* ja niinku kädessä on todistus.
 EVALUAATIO Eli haluisin niinku mennä töihin.
 EVALUAATIO Eli siksi en mie tiedä,
 RESOLUUTIO *mä ajattelen että yliopisto jatkaa ihan eri alalla*.
 KOODA Niin eli öö *tämmöinen syy*, kun haluisin työpaikka, eli pitäis saada työpaikka.

Evan kertomuksen hypoteettinen lopputulos eli työttömäksi jääminen rakentuu kertomuksessa ”pahimmaksi mahdolliseksi” tulevaisuuden skenaarioksi, jonka kertoja ei halua tapahtuvan. Työpaikka rakentuu toiminnan päämäärän kohteeksi sekä haluamisesta että täytymisestä käsin. Tässä kertomusotteessa kertoja asemoituu myös päähenkilöksi. Kertomus on Evan tämänhetkisistä pohdinnoista tulevan siirtymän osalta. Hän on valmistumassa vuoden kuluessa sisustusalan opinnoista, mutta näkee työllistymisen epävarmana. Hän on pyrkinyt selvittämään työllistymismahdollisuuksiaan, jotka näyttävät muiden puheen perusteella heikoilta. Kertojan tietämys alan työllistymismahdollisuuksista suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa rakentuu kertomuksessa muiden tiedon vaaraan. Välttääkseen tyhjän päälle jäämisen hän miettii alanvaihtoa. Myöhemmin haastattelussa käy ilmi, että Eva pohtii asioimistulkiksi kouluttautumista. Hän toimii jo nyt perheenjäsentensä ja muidenkin tuttavien tulkkina erilaisissa viranomaistilanteissa. Eva perustelee valintaa sillä, että asioimistulkeille on tarvetta, työllistyminen näyttää paljon varmemmalta ja tulkkauksesta maksetaan hänen tietojensa mukaan hyvin.

Kertojan pohdintaa alanvaihdosta voisi yleisesti ottaen kuvata järkeilyksi ja realistiseksi mahdollisuuksien arvioinniksi. On syytä myös kiinnittää huomiota siihen, missä määrin kyse on tässäkin kohtaa vapaasta valinnasta. Vaihtoehto rakentuu työttömyysskenaariota vasten, ei muita mahdollisia aloja tai työllistymistapoja arvioiden. Toimintakyky-näkökulma kiinnittää huomiota siihen, miten Evan epävarmuus työllistymisestä johtaa-kin siirtymän lähestyessä työttömyysriskin minimoimiseen vaikuttavien ratkaisujen pohdintaan sen sijaan, että Eva lähtisi kartoittamaan todellisia työllistymisen ja etene-misen mahdollisuuksiaan sisustusosalalla. Wolff ja de-Shalit pitävät olennaisena toimintakykyajattelussa toiminnan valmiuksen ja kykyjen (capabilities) ohella tarkastella itse

toiminnan mahdollisuuksien (functionings) pysyvyyttä. Heidän mukaansa juuri toimintaan kytkeytyvät riskit rakentavat tai aiheuttavat huono-osaisuutta. Huono-osaisuus ilmenee siinä, miten yksilön kohdalla jo saavutetut toiminnan mahdollisuudet muuttuvat epävarmoiksi ja ei-saatavilla oleviksi. Eli Evan tapauksessa sisustusosalalle työllistyminen näyttää hyvin epävarmana toiminnan mahdollisuutena, vaikka se onkin yksi koulutuksen mukanaan tuoma vaihtoehto. Toiminnan mahdollisuuksien riskit, eli niiden häilyvyys ja uhka kadota, tuottavat käyttäytymistä, joka suuntautuu riskien pienentämiseen ja ennakointiin sen sijaan, että ihminen keskittyisi oman halutun päämääränsä edistämiseen. (Wolff & de-Shalit 2007, 65, 68.) Tästä näkökulmasta Evan pohdinta asioimistulkiksi kouluttautumisesta voidaan tulkita nimenomaan toiminnan eli tässä tapauksessa työllistymisen epävarmuudesta rakentuvaksi.

Evan tavoin Abdin edellisessä luvussa havainnollistetussa kertomuksessa rakentuu tulkinta toiminnasta toimeentulon riskin välttämisenä. Hakeutuminen puhtaus- ja kiinteistöpalvelualan perustutkinto-opiskelijaksi kodinhuollon puolelle⁶ ei kertomuksessa rakennu hänen omasta tulevaisuuden suunnittelusta syntyvänä toimintana, vaan rajallisten sisäisten toimintakykyjen ja ympäristön asettamien toiminnan mahdollisuuksien saanelemana vaihtoehtona. Huono menestys peruskoulussa ja oppimisen vaikeudet näyttäytyvät tekijöinä, jotka lisäävät Abdin riskiä jäädä ulkopuolelle ja toimeentuloksi. Kertomuksen päähenkilön avoimuus ja joustavuus koulutusalan suhteen saa perustelunsa riskiä vasten. Niinpä hän *ottaa vastaan* sen, mitä tarjotaan. Abdin toimijuudessa yhdistyy autonomisuuteen liittyvää halua hakea ratkaisua ja toisaalta sopeutuminen tilanteeseen.

Työttömyys näyttää nuorten kertomuksissa vältettävänä toimija-asemana tulevaisuudessa. Pakolaisina Suomeen muuttaneiden nuorten työttömyyden riskiä lisää suomalaisessa yhteiskunnassa instituutioiden ja työmarkkinoiden etninen hierarkisointi, etnisesti rakentuvat ammattialat, syrjintä ja rasismi, joista viimeksi mainitusta on tullut yleisesti näkyvää ja avointa. Mahdollisuudet eivät näyttäydy samanlaisina suomalaistautaiselle ja maahanmuuttajataustaiselle työnhakijalle.

---

⁶ Huom. Nykyinen, vuoden 2018 alusta voimaan astunut tutkintonimike

7.5.2 Auttaminen työn tekemiseen kytkeytyvänä toimintakykynä ja toimija-ase- man muutoksena

Sosiaali- ja terveysalan ammatillisen peruskoulutuksen ja ylipäättään ammatillisen koulutuksen yleisyyden maahanmuuttajataustaisten nuorten keskuudessa on tulkittu johtuvan institutionaalisista rakenteista ja niihin kytkeytyvästä rasismista, jotka ohjaavat erilaisia etnisiä ryhmiä painotetusti tietyille aloille (Souto 2016). Yksintulleiden nuorten kohdalla ammattikoulutuksen valintaa on toisaalta selitetty yhteiskunnan tukijärjestelmien kautta: kotoutumisajan sisällä harva yksintulleista saavuttaa hyvän suomen kielen taidon ja etenee toisen asteen opintoihin. Kotoutumistuen loppuessa nuori putoaa huomattavasti pienemmälle opintotuella. Sekä nuoret että heidän ohjaajansa ovat kokeneet vaiheen riskialttiina, mikäli nuorelta itseltään ei löydy sisäistä motivaatiota opiskella. Nopea kouluttautuminen ammattiin näyttäytyy tilanteessa taloudellisesti kannattavana vaihtoehtona. (Björklund 2014, 83.) Verrattuna esimerkiksi Peltolan toisen sukupolven maahanmuuttajataustaisten nuorten koulutusalaunelmiin, oman aineistoni koulutusala- ja ammattivalinnat näyttäytyivät hyvin suppeina ja aineistostani oli luettavissa tarve turvata elämän materiaallinen ja taloudellinen tilanne (Peltola 2014, 237-239).

Haastateltavat eivät juurikaan puhuneet taloudellisesta tilanteestaan, mutta aineiston pohjalta on tulkittavissa, että töiden taloudellinen, köyhyyden riskiä pienentävä merkitys painottuu yksin maahan tulleiden nuorten kohdalla, joilla ei ollut perheen tuomaa taloudellista tukiverkkoa Suomessa. Niiden kolmen haastateltavan kohdalla, joiden Suomessa asuvat vanhemmat olivat elossa, yksikään vanhemmista ei käynyt töissä. Sisarusparven vanhimpiin kuuluvina lapsina haastateltavien työllistymisellä oli painoarvoa myös lapsuudenperheen toimeentulon kannalta. Taloudellinen huoli näkyi Dalian haastattelussa. Hän tulkitsi opintolainan nostamisen opintotuen päälle pakkona, joka tuntui raskaalta. Hän perusteli suhtautumistaan pelolla siitä, että laina tuo hänelle tulevaisuudessa vaikeuksia, mikäli hän ei saa töitä tai jos hän työllistymisen sijaan haluaa-kin ensin perustaa perheen tai opiskella lisää.

Aineistoni tulevaisuuden työtä ja toimintaa käsittelevissä kertomuksissa kaikki haastateltavat tekivät tulkintoja omasta auttamishalustaan ja halustaan parantaa maailmaa. Toimintakykyajattelu tarjoaa auttamiseen suuntautuvalla koulutusorientaatiolle yhden uuden tulokulman toimijuuteen liittyen. Huono-osaisuutta ja siihen vaikuttavia tekijöitä

tarkastelleet Wolff ja de-Shalit (2007, 48, 50) ovat lisänneet Nussbaumin toimintakykylistaukseen hyvän tekemisen toimintakyvyn. Huono-osaisuuteen liittyvä autettavana oleminen ja omien toimintamahdollisuuksien rajallisuus tekevät näkyväksi inhimillisen tarpeen auttaa ja huolehtia muista ja olla kykeneväinen vastavuoroisuuteen avun saamisessa ja sen antamisessa. Pakolaisuuteen liittyä paljon koettua huono-osaisuutta. Haastatteluaineistossa lähihoitajan, sairaanhoitajan tai sosionomin koulutuksen valitsemista puolsi halu auttaa muita.

Sher esittää haastattelun aikana toiveen elämäkullulleen: ”Toivon, mä vain haluan käydä koulussa ja opiskella paljon ja sitten päästä töihin. Ja tehdä itselleni hyvä elämä. (...) Myös auttaa muita ihmisiä... Se on tärkein mulle, että autan muita ihmisiä, jotka tarviivat apua.” Sher perustelee auttamisen merkitystä itselleen yhtenä elämän tärkeimpänä asiana, eikä rajaa sitä mihinkään tiettyyn kontekstiin. Auttaminen määrittyy suhteessa muiden tarpeeseen saada apua. Ihmisarvoinen elämä ei synny tyhjiössä ja merkityksellisyyden kokemukset syntyvät yhdessä muiden kanssa. Kyky auttaa kytkeytyy kokemukseen oman toiminnan ja olemassaolon merkityksellisyydestä. (Wolff & De-Shalit 2007, 47.) Auttaminen toimintana edustaa relationaalisesti rakentuvaa toimijuutta, jossa toiminta kohdistuu muihin ja omalla toiminnalla voi vahvistaa muiden kykyä toimia. Jos autettavan asemassa korostuu riippuvuus muista, auttaminen on toisiin suuntautuvaa toimintaa, joka lähtee omasta vahvuudesta, kyvykkyydestä ja mahdollisuudesta auttaa. Toiminnan relationaalisuus säilyy, mutta autonomisuus ja riippuvuus muista saavat eri painoarvon autettavan ja auttajan asemassa.

Layla

Kirsi ABSTRAKTI Joo. Mm. No miten sä näät, että sun elämäntarina jatkuu? Tai toivot?

ORIENTAATIO Nää on kyllä niin tämmöisiä kysymyksiä, että joka toinen päivä on ehkä vähän eri.

KOMPLIKAATIO Mä haluaisin matkustaa taas uudestaan. Haluaisin [mainitsee maan].

ORIENTAATIO Sinne piti mennä jo silloin 2014, mutta sitten jäätiin tälle tielle hetkeksi, niin ehkä se tän projektin päätyttyä.

KOMPLIKAATIO Mut sit mä haluaisin myös vaihtaa uraa. Ehkä opiskella kansainvälisiä suhteita.

EVALUAATIO Ehkä, vähän niinku samojen teemojen ympärillä, mutta jotain ehkä vähän *isompaa-kin vaikutusta*. Tottakai yksilön elämässä se on suurin vaikutus se mitä sä teet yksilötasolla työtä, mutta ehkä *ratkaisut on vähän tuolla ylempänä. Yksilötyö on äärettömän tärkeää*, mutta paljon *meidän rakenteissa on muutoksen paikkoja*.

KOMPLIKAATIO Ja haluaisin ehkä opiskella vielä, ja haluankin. Toki oma perhe,

EVALUAATIO mut sit mä vaihdan mielipidettä joka toinen päivä, että *haluanko mä oman perheen vain haluanko mä adoptoida, et onks tässä maailmassa tarpeeks lapsia, tarviiks tänne tuoda yhtään lisää* (nauraa). Tai *olisko se perhemuoto vaikka sijaisperhe tai adoptio* tai mikä se olis ja näin.

... (kertoo välissä miksi juuri mainitsemaansa maahan haluaisi lähteä pidemmälle reissuun).....

Kirsi ORIENTAATIO: Joo, Aivan. Joo. Ja *sit sanoit*, et se semmoinen vaikuttaminen on kiinnostavaa jotenkin tai mahdollisesti tulevaisuudessa myös eri

ORIENTAATIO Eri kanavilla.

KOMPLIKAATIO Niin *mä oon miettinyt* että *pitäiskö sitä politiikkaakin lähteä*,

EVALUAATIO mutta *se on raaka ja kylmä* maailma.

EVALUAATIO Siis *mä toivon*, että politiikassa *olis enemmän pockeja, people of colour*,

KOMPLIKAATIO no *sit, no miks en mä ite lähtis*, ”no joku muu varmasti hoitaa sen” (nauraen).

EVALUAATIO Et sinne *tarvitaan*. Et *muutakin* kuin pelkästään sitä, keitä siellä tällä hetkellä on eli suurimmaks osaksi *valkoisia miehiä*,

RESOLUUTIO *mut joku muu vois mennä*.

Layla työskentelee sosiaalihojaajana maahanmuuttajien parissa. Työ on yksilötasolla tapahtuvaa auttamistyötä. Tulevaisuutta sanoittaessaan kertoja ikään kuin tunnustelee erilaisia tulevaisuuden toimija-asemia. Hän punnitsee kertomuksessa potentiaalisia itselleen mielekkäitä uralla etenemisen vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia tehdä työtä, jolla on nykyistä laajempaa vaikutusta. *Yksilötyö on äärettömän tärkeää, mutta paljon meidän rakenteissa on muutoksen paikkoja* lausumana asemoi Laylan toimijana suomalaiseksi, joka tunnistaa suomalaisen yhteiskunnan kriittisiä kohtia ja rakenteiden tuottamaa eriarvoisuutta ja joka haluaa toiminnallaan vaikuttaa rakenteisiin.

Siinä missä moni muu haastateltu asemoi itsensä kerronnassa eri kategoriaan suomalaisten kanssa, Layla ei tee erottelua. Hän asemoi itsensä myös *people of colour*” –kategoriaan erotukseksi valkoisista suomalaisista, ja naiseksi erotuksena miehistä. Kertoja pohtii värillisenä suomalaisena naisena ura-, opinto- ja perheenperustamiseen liittyviä kysymyksiä. Pohdinnat, joissa kertoja pyrkii osoittamaan arvostamia asioita, eivät ole kytköksissä vain omaan elämään, vaan yhteiskunnan ja maailman tilaan laajemminkin. Laylaa kiinnostaisi tulevaisuudessa käyttää tietämykseen ja poliittiseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen liittyviä kykyjään entistä laajemmin. Samalla kertoja arvioi politiikan raa’aksi ja kylmäksi maailmaksi, mikä ei houkuttele mukaan ja mikä asettaa oman toiminnan alttiiksi arvostelulle ja kritiikille.

Vaikuttamisen voi nähdä auttamisen laajempaan ulottuvuutena. Laylan kertomuksessa rakentuu kuva päähenkilön halusta sekä kehittää omia sisäisiä toimintakykyjään kuin toisaalta toimia sellaisissa tehtävissä, joissa pääsisi kiinni yhteiskunnallisten ratkaisujen tekemiseen. Kertoja ei kohdistakaan minkäänlaista epärointiä kykyynsä toimia tärkeiden asioiden puolesta. Päinvastoin kertoja tuottaa kuvaa itsestään vahvana ja autonomisena toi-

mijana. Toiminnan lähtökohdat rakentuvat kuitenkin relationaalisesti ja suhteessa muihin. Kyse ei ole vain oman yhteiskunnallisen aseman parantamisesta, vaan toimijuus rakentuu halulle työskennellä paremman yhteiskunnan puolesta.

Työn tekemiseen liittyviä toimintakykyjä käsitellyt luku on tehnyt näkyväksi haastateltavien hyvin erilaiset lähtökohdat ja toimija-asetat suhteessa työmarkkinoihin ja työllistymiseen. Mahdollisuus työllistyä näyttäytyy osalle haastatelluista epävarmana. Töiden tekeminen toimintana, ei näyttäyty pysyvänä, saavutettavana toimintana, vaan työllistymisessä on otettava huomioon oma kielitaito, yhteiskunnassa vallitsevat asenteet ja syrjintä maahanmuuttajia kohtaan sekä pakolaistaustaisten ihmisten määrittyminen maahanmuuttajien välisissä hierarkioissa selvästi esimerkiksi työperäisiä maahanmuuttajia alemmalle tasolle.

Suurimmassa osassa kertomuksia korostuu työn tekemisen osalta kyky itsensä elättämiseen ja taloudellisen toimeentulon turvaamiseen pikemminkin kuin kyvyt oman luovuuden ilmaisuun ja itsensä toteuttamiseen, joita yksilölähtöistä toimijuutta painottavat uraohjauksen suuntaukset korostavat. Kyky elättää itsensä ja kyky auttaa muita tuottavat ”kunniallista kansalaisuutta”; yksilö ei ole enää yhteiskunnan armoilla, vaan yhteiskunnan kokonaisvaltainen jäsen, joka huolehtii itsestään ja muista. Työn saannin jälkeen tulevaisuuden haavekuviin liitettiin oman perheen perustaminen. Työ näyttäyty elämäntarinoissa yhtenä perheen perustamisen ja sen elättämisen mahdollistavana tekijänä.

Lähes kaikki haastateltavat perustelivat kertomuksissaan haluaan auttaa muita ja olla hyödyksi. Aineistoni pakolaistaustaisten nuorten halu auttaa kääntyy koulutus- ja ammattivalinnoissa käytännössä kaikista tutuimpaan tapaan auttaa, toisen ihmisen hoivamiseen ja auttamiseen. Auttaminen ja sitä kautta elämän merkitykselliseksi kokeminen voi tapahtua myös monella muulla alalla ja muussa ammatissa, kuten Laylakin asiaa pohtii. Uraohjauksen näkökulmasta onkin olennaista tunnistaa toimintapyrkimysten taustalla vaikuttavat arvot ja elämän materiaaliset reunaehdot. Arvolähtöisen toiminnan toteutumismahdollisuuksien laaja-alainen pohdinta uravalinnoissa voisi sekä mahdollistaa auttamisen sekä laajentaa tapaa nähdä auttaminen monialaisempana ja –tasoisempana toimintana.

7.6 Yhteen kuulumisen ja sosiaaliset verkostot relationaalisesti rakentuvan toimijuuden kulmakivinä

Toimintakykynä sosiaaliset suhteet tarkoittavat kykyä muodostaa suhteita, huolehtia ja nauttia suhteista muiden ihmisten kanssa (Robeyns 2005, 78). Robeyns on tarkastellut sosiaalisten suhteiden merkitystä toimintakyvylle kahden niihin sisältyvän ulottuvuuden näkökulmasta, jotka ovat sosiaaliset verkostot ja sosiaalinen tuki (mt, 79). Robeynsin feministiseen teoriaan pohjautuva ajattelu lähtee siitä huomiosta, että länsimaisissa yhteiskunnissa miehillä on ollut laajemmat sosiaaliset verkostot työelämän, talouden ja julkisen, kodin ulkopuolisen elämän saralla. Naisilla taas on ollut vahvemmat informaalit verkostot ja enemmän keskinäistä sosiaalista tukea. Oman aineistoni osalta en tarkastellut sosiaalisia suhteita painottuneesti sukupuolitetusta näkökulmasta, vaan pikemminkin tarkastellen sitä, millaisia sosiaalisia verkostoja ja millaista sosiaalista tukea tarinoissa esiintyy ja mitä haastateltavat itse kerronnassaan painottavat.

Nussbaum ei tarkastele sosiaalisia suhteita omana toimintakykykategorianaan vaan puhuu yhteen kuulumisesta (affiliation), tai kuten Herne (2012, 190) suomentaa, yhdistymisestä, yhtenä olennaisimmista inhimillisen elämän perustoimintakyvyistä. Kuten henkistä hyvinvointia käsittelevässä luvussa tuli jo esille se sisältää mahdollisuuden elää yhdessä muiden kanssa ja muita kohti, kyvyn tunnustaa toiset ja huolehtia muista ihmisistä, kyvyn empatiaan. Tärkeä osa yhteen kuulumista on kunnioitetuksi ja hyväksytyksi tuleminen, yhdenvertaisuus muiden kanssa. Tämän toimintakyvyn suojaaminen tarkoittaa Nussbaumin mukaan sellaisten instituutioiden toiminnan turvaamista, jota ruokkivat yhteen kuulumisen eri muotojen rakentumista yhteiskunnassa sekä takaamalla kokoon-tumisen ja poliittisen ilmaisun vapaus. (Nussbaum 2011, 34.) Koulut ja oppilaitokset ovat esimerkkejä instituutioista, joiden yhtenä keskeisenä tehtävänä on yhteen kuulumisen toimintakykyyn liittyvien taitojen ja valmiuksien vahvistaminen.

Kuten edellisissä analyysin alaluvuissa on käynyt ilmi, tunne kuulumisesta näyttäytyy keskeisenä toimijuutta määrittävänä tekijänä haastatteluaineistossa. Relationaalinen toimijuuden tarkastelu on tehnyt yhteisöihin ja ryhmään kuulumisen merkitystä näkyväksi etenkin marginaaliin määriteltyjen nuorten kohdalla (Juvonen 2015; Toiviainen 2019). Aineistoni pohjalta keskeisiksi sosiaalisiksi ryhmiksi tai verkostoiksi määrittyvät perhe,

ystävät ja kannattelevat aikuiset. Tarkastelen miten yhteen kuulumiseen liitetyt toimijuuden mahdollistavat toimintakyvyt toteutuvat näissä sosiaalisissa konteksteissa ja millaista sosiaalista tukea ne tarjoavat.

7.6.1 Perheen merkitys nuoren toimijuuden rakentumiselle

Ihmiselämässä pitkäaikaisimmat suhteet ja siten kuulumisen osalta vahvimmat kokemukset rakentuvat suhteessa lapsuudenperheeseen. Haastatteleminen nuorten aikuisten suhteet lapsuudenperheeseen ja vanhempiin vaihtelivat hyvin paljon. Kahdella seitsemästä haastateltavasta molemmat vanhemmat olivat elossa ja Suomessa. Muilla joko toinen tai molemmat vanhemmista olivat kuolleet tai vanhemmat asuivat kaukana, muissa maanosissa. Toisin sanoen suurimmalle osalle haastateltavista eläminen lähellä perhettä tai vanhempien kanssa ei ollut mahdollista. Mahdollisuus elää perheen kanssa oli rajattua niilläkin nuorilla, joilla vanhemmat olivat heidän lähellään. Osalla esimerkiksi vanhempi sisarus saattoi asua toisaalla. Suhteet sisaruksiin rakentuivat sekä läheisiksi että jännitteisiksi riippuen menneisyyden tapahtumista. Suhde vanhempiin näyttäytyi emotionaalisesti merkittävänä. Äiti näyttäytyy merkittävänä emotionaalisen tuen lähteenä Dalian, Evan, Abdin, Maherin ja Sherin kertomuksissa. Osalla äiti on kaukana ja turvattomissa olosuhteissa, jolloin huoli äidistä on yhtä vahvaa kuin äidistä saatu emotionaalinen turva ja lohtu. Layla tulkitsee kertomuksessaan isän perheen kokoavaksi keskushenkilöksi ja turvaksi, jonka mahdollisuudet huolehtia lapsistaan kuitenkin heikkenevät nopeasti vakavan sairauden vuoksi Laylan ollessa lapsi. Layla tulkitsee, että hänen kohdallaan oman perheen jälkeen toiseksi paras paikka hänelle kasvaa, oli se lastenkoti, jossa hän kasvoi lapsesta täysi-ikäiseksi. Tarjolla ollut sijaisperhe ei tuntunut oikealta ratkaisulta.

Vanhempien ja lapsuudenperheen emotionaalinen merkitys näyttäytyy vahvana kertojien eri elämänvaiheissa. Yksin tulleiden nuorten kohdalla emotionaalinen sidos määrittyi perheen poissaoloa vasten. Yksin tulleiden nuorten kertomuksissa korostuivat toimijuutta rajaavat tunnepohjaiset olotilat, kuten yksinäisyys, huoli, kaipaus, suru, pelko ja ahdistus. Kertomuksissa tunteiden tulkittiin syntyvän omasta erillisyyden ja yksin maailmassa olemisen tunteista. Kertomuksissa perusteltiin niin ikään koettua huolta ja pelkoa perheenjäsenten elossa pysymisestä ja turvallisuudesta. Oman toimintakyvyn ylläpitäminen tai vahvistaminen yhdistyi haastateltavien puheessa yksinäisyyden tunteen ja

kokemusten kanssa kamppailuun ja niiden hallintaan. Osalle kertojista ikävä tai huoli näyttäytyivät lamauttavina tekijöinä, jotka nähtiin syynä elämän merkityksen katoamiselle tai ajoittaiselle kyvyttömyydelle keskittyä opintoihin, mikä näkyi opintojen pitkitymisenä. Oma kuulumattomuus ja orpouden tunne rakentuivat kertomuksissa ympäröivän yhteiskunnan perhekeskeisiä hetkiä, usein viikonloppuja, vasten. Esimerkiksi Aberash tulkitsi omaa kuulumattomuuttaan opiskelija-asuntoon jäämisen toistuvassa tilanteessa muiden lähtiessä perheidensä luokse ja Maher omaa orpouttaan perhe- ja juhlapyyhiä vasten.

Niiden haastateltavien kohdalla, joilla vanhemmat olivat Suomessa, suhdetta vanhempiin jäseni epätahtinen keskinäisten toimija-asemien muutos. Yhtä lailla nuoren toimijuuden rakentuessa uudestaan muuttuneessa ympäristössä, myös vanhempien ja siten perheen toimintakyvyt muodostuvat toisin kuin aikaisemmin. Stewart (2005) on huomauttanut, että yksilötason toimintakykyjen tarkastelun rinnalla tulisi tunnistaa ryhmien toimintakykyä ja niiden vaikutukset yksilöllisiin toimintamahdollisuuksiin. Perhesuhteisiin liittyvät vastuut, taloudellinen toimeentulo, kodin ulkopuolisten asioiden hoitaminen ja epämuodollinen hoito ja huolenpito, kuten vaikka perheen nuorempien lasten läksyistä huolehtiminen, hajaantuvat kertomuksissa rakentuvien tulkintojen perusteella osittain perheen vanhemmilta heidän vanhimmille lapsilleen maahan muuttamisen jälkeen. Perheen sisäisten roolien kääntyminen on tulkittu perheen eritahtiseen akkulturaatioon liittyväksi riskiksi lasten ja nuorten osalta (Peltola 2014, 152). Eri aikainen kielen oppiminen tarkoittaa toimijuuden näkökulmasta sitä, että lapsilla on usein vanhempien nopeammin kyky oppia ja ottaa käyttöön suomen kieli. Lapset myös alusta pitäen toimivat päivittäin kouluissa, päiväkodeissa ja mahdollisesti vapaa-ajan ympäristöissä, joissa he oppivat kielen lisäksi myös suomalaisia kulttuurisia käytäntöjä.

Aikaisemmat tutkimukset osoittavat, että nuorten koulutussiirtymissä ja uravalinnoissa perheellä on suurempi vaikutus maahanmuuttajataustaisissa perheissä verrattuna suomalaistaustaisiin perheisiin (Kilpi 2010; Kalalahti ym. 2017). Aineistostani ei tarjota tulkintoja vanhempien vaikutuksesta valittuun koulutusalaan, mutta kuten todettua, perhesuhteet ja perheiden toimintakyky näyttäytyvät vahvasti nuorten toimijuuteen ja omaa toimintaa koskeviin valintoihin vaikuttavina tekijöinä. Neljä haastateltavista ovat käy-

tännössä perheen vanhimman lapsen asemassa. Perheen vanhimman lapsen toimijuuteen liitetään odotuksia esikuvana toimimisesta ja vastuullisten ratkaisujen tekemisestä. Seuraavassa kertomuksessa Abdin hahmottelee toimijuuttaan perhekontekstista käsin.

Abdi

ABSTRAKTI Sit yläasteaikana, sit seiskaluokalla niin tota, silloin *mä tajusin*,

EVALUAATIO kun *mulla esikuva oli isovelji ja hän oli* niinku ollu semmoista, hän oli tullut tänne yksin, niin se on ollu *mulle niinku iso... oppikirja mulle* täällä Suomessa. Että *hän on näyttäny* mulle semmoisia asioita *mikä mulle on mahdollisuus* niinku oppii ja kääntyy ja miettii ja pohtii, että *haluisinks mä oikeesti mennä niinku tällä kaistalla vai haluisinks mä lähtee niinku omaa polkuu.*

ORIENTAATIO Ja tota, *isovelji on ollu* semmoista, että *hän ei oo ollenkaan* ollu koulukaveri, kouluihminen. Hän on 13 vuotiaana *joutunut lastenkotiin* ja alkoholi on lähtenyt koviin käsiin ja tota.

KOMPLIKAATIO Sit *mä aloin* siinä vaiheessa jo *mieltä*, että *me on tultu* tänne Suomeen *turvapaikkahakijoina*

ORIENTAATIO Ja sit kun *me saadaan* tällaista niinku lämpimän käden niinku että tervetuloa Suomeen ja nyt *teillä on täällä turva*, että *ei tarvii olla peloissaan, saatte toimeentulotuki*, koulun, ilmaista ruokaa ja tota,

EVALUAATIO mut se on ollu *mulle iso vaihto* siinä vaiheessa

ORIENTAATIO kun *mä tiesin*, että *meillä on yks äiti*, joka *on vahtinu* yhdeksän lasta ja isä *on kuollu* sodassa ja

KOMPLIKAATIO siinä vaiheessa *mä oon itse miettinyt*,

RESOLUUTIO HYPOTEETTINEN että *jos mun ongelmat on yhtä paljon* kuin mun isovelji, niin silloin *äidillä ei oo enää mitään* semmoista niinku *turvaa olla* Suomessa

EVALUAATIO . Kun *hän tuntee samaa fiilistä* kun hän ois ollu Somaliassa, kotimaassaan, vaikka täällä Suomessa ei sodita.

EVALUAATIO Mut tota. Se on ollu mulle *tosin iso* kääntämistä,

KOMPLIKAATIO että *otin niskasta kiinni ja koulut on suoritettu* ja tota.

RESOLUUTIO Ongelmat *on vähentyny* tosi paljon, *mä oon rauhottunu* ja sitten niinku *yrittäny itse rakentaa oma polku* sillä tavalla, et se et miten *mä saan mun äidin niinkun hym*, että *miten mä saan mun äidin paremman fiiliksen*

KOMPLIKAATIO että kun *hän kasvattaa* yhdeksän lasta ja sitten kun vanhin on törttöilemässä ja juomassa ja tappelemassa ja poliisit tulee taloon etsimään missä se haku päällä oleva henkilö täällä talossa piilossa ja tota.

KOMPLIKAATIO Silloin *mä oon itse päättäny* niin että,

KOMPLIKAATIO et ku *mä näin että äiti on tosi rikki* ja, ja hänellä ei oo mihinkään mentävä tai niinku *valvoo, itkee, on surullinen*, ja tota.

RESOLUUTIO Siinä vaiheessa *mä oon itse tehny päätöksen* niin, että *mä en ikinä astu mihinkään huonompaan* kaistaan, että nyt *on mun oma aika* ja nyt *on hyvä aloittaa ennen kuin mä meen pahempaan suuntaan*.

Abdin kertomus koskee hänen ajattelussaan tapahtuvaa ja sitä seurannutta toiminnan muutosta seitsemännellä luokalla. Kertomuksen rakenneosion mukainen tarkastelu on tässä kertomuksessa haasteellista, sillä kertomuksen tapahtumallinen käänne on tajuaaminen ja sitä seurannut päätöksentekohetki, johon kertoja palaa kerta toisensa jälkeen. Kertomus ei rakennu tapahtumallisten saavutusten ympärille, vaan hetkeen sidottu saavutus on henkilön sisäinen, periaatteiden ja arvojen tasolla tapahtuva toisin asemoituminen suhteessa muihin ja omaan toimintaan. Rakennosien erittely kuitenkin nostaa esiin sitä, kuinka paljon kertoja taustoittaa kertomaansa suomalaiselle yleisölle selittäen ja perustellen päätöstään. Hän valottaa perheen Suomeen tuloa, perherakennetta, äidin

vastuuta ja oman isoveljensä elämäntarinaa ja esimerkkiä, jonka Abdi tulkitsee vaikuttaneen pitkään omaa toimintaansa ohjaajavana ohjaavana ”oppikirjana”. Kuulijoiden orientoimisen voi ajatella johtuvan tarpeesta saada yleisö ymmärtämään Abdin valintoihin vaikuttavia olennaisia tekijöitä, perhetilanteen ja sen yhteisen historian poikkeavuutta suhteessa suomalaiseen perheeseen ja sitä, että kertoja tunnistaa suomalaisen yhteiskunnan tarjoamat mahdollisuudet. Abdin voi tulkita selittävän tilannettaan olettamansa ”tavallisen” suomalaisen perhe-elämän mallitarinaa vasten. Orientaatiojaksoissa kertoja valottaa menneitä tapahtumia ja hänen omia huomioitaan äidin kokemuksista. Samalla hän valottaa niitä sosiaalisia olosuhteita, joihin päähenkilön toimijuus kytkeytyy ja joiden kautta se saa perustelunsa niin lähtötilanteessa kuin kertomuksessa esitetyn päätöksenteon jälkeen.

Kertomuksen merkitykselliset toiset ovat äiti ja isoveli. Kertoja positioi äitinsä afrikkalaiseksi⁷ maahan muuttaneeksi leskeksi ja perheenäidiksi, joka on yksinhuoltajana vastuussa yhdeksästä lapsestaan ja jonka vanhin poika ei ole lunastanut kulttuurisia odotuksia perheen vastuunkantajan rooliin astumisesta. Isoveli rakentuu kertomuksen alussa esikuvaksi, jonka toimintaa kertomuksen päähenkilö alkaa kertomuksessa kyseenalaistaa ja jonka vaikutusvallasta hän irrottautuu valitsemalla oman polun.

Abdin ”tajuaminen” ja sisäinen muutosprosessi rakentuu perhekontekstia vasten. Kyse ei ole yksilölähtöisestä tulevaisuuden suunnittelusta, vaan kertomuksessa päähenkilö asemoituu tarinassa äitinsä toiseksi vanhimmaksi pojaksi. Kertoja yhdistää pojan asemaan sisäänrakennetun odotuksen vastuunottamisesta niin itsestä kuin jossain määrin myös perheestä. Kertoja piirtää kuulijoiden eteen kuvan Abdin useita vuosia kestäneen ja monivaiheisen muutosprosessin alkuvaiheista teini-iässä. Tietoisuus aikuistumiseen liittyvistä toimijuuden odotuksista herää seitsemännellä luokalla. Kertoja tulkitsee oman toimijuutensa relationaalisuukseksi samalla kun hän perustelee oman toimintansa relationaalisen perustan suuntaamista toisin. Abdi perustelee sekä irrottautumistaan isoveljensä esimerkistä, että valintaansa siitä, miksi valitsi toiminnan peilikseen äitinsä. Toiminnan motiiviksi kertomuksessa muodostuu tarve saada äidille hyvä mieli tai olla aiheuttamatta tälle lisää huolta. Äidin hymy tuntuu pojasta tärkeältä.

---

⁷ Käytän maanosamääritelmää kansalaisuuden sijaan häivyttääkseni haastateltavien tunnistettavuutta.

Samaan aikaan, päätöksen relationaalisesti rakentuvasta motiivista huolimatta, päähenkilön toimijuutta luonnehditaan vahvoin sanakääntein. *Mä oon itse tehny päätöksen* toistuu kertomuksessa useamman kerran. Kertoja kuvaa päähenkilön vastuullisena ja tietoisena päätöksentekijänä. Kertomuksessa Abdi ei ota kantaa niihin toimintakykyihin, joita hänellä oli käytössä päätöksentekohetkellä. Päätöksen tekeminen näyttää haasteellisena, mikä sanallistuu ilmaisussa *se on ollu tosi iso kääntämistä* ja haastattelun aikana Abdi kuvaa erilaisia tilanteita, joissa hän on käytännössä joutunut kohtaamaan käytöksensä ja päätöksensä välisen ristiriidan. Abdin haastattelussa hänen omat periaatteensa ja toiset ihmiset ilmentävät olennaisia voimavaroja käyttäytymisen vähittäisessä muuttamisessa.

Alle kouluikäisinä Suomeen saapuneilla Laylalla ja Abdilla sosiaalinen verkosto hahmottui haastattelussa suhteellisen laajaksi. Sen sijaan nuorina Suomeen saapuneilla haastateltavilla sosiaalinen verkosto Suomessa näyttöytyi rajattuna ja pistemäisenä. Heidän elämässään oma perhe, oli se sitten Suomessa tai jossain muualla, on korostuneessa roolissa myös nuoruusiässä tukea ja kuulumista vahvistavana yhteisönä. Siitä huolimatta, että elämä perheessä näyttöytyy ”normaalina” suomalaistaustaista perhekäsitystä vasten haastateltujen nuorten kohdalla hyvin rajattuna, perhe, lähellä tai kaukana, edusti niitä harvoja sosiaalisia verkostoja, jotka mahdollistivat vastavuoroisen välittämisen osoittamisen ja hyväksytyksi tulemisen.

7.6.2 Kaverisuhteiden merkitys yhteen kuulumisen toimintakyvyille

Tässä tutkielmassa en käsittele iloa, leikkiä ja vapaa-aikaa erillisenä toimintakyvykkategoriana, sillä aineistoni ei tarjoa siihen riittävää pohjaa. Kuitenkin ystävä- ja kaverisuhteiden olemassaolon merkitys korostuu juuri ilon kokemisen mahdollisuudessa. Ystävyssuhteiden solmiminen nuoruusiässä on hankalampaa kuin alle kouluikäisenä Suomeen saapuessa. Nuoruusiässä Suomeen saapuneiden haastateltavien tarinoissa korostuivat ystävyssuhteet muiden pakolaistaustaisten nuorten kanssa tai transnationaaliset, ylirajaiset ystävyys- ja sukulaisuussuhteet, joita ylläpidettiin älypuhelimien ja sosiaalisen median välityksellä. Teknologiavälitteinen yhteydenpito loi kokemuksia yhdistävästä läsnäolosta, hyväksynnästä ja kuulumisen tunteesta välimatkasta huolimatta (Pöy-

hönen, Kokkonen & Tarnanen 2019, 186). Suhde suomalaisiin ikätovereihin ja ystävyystymisen vaikeus näyttäytyvät kuitenkin useamman haastatellun kertomuksissa keskeisinä kuulumisen kokemusta määrittävinä tekijöinä. Ystävyysuhteiden muodostumiseen olennaisiksi tekijöiksi tulkitut etniset raja-aidat ja pakolaistaustaisten nuorten vaikeus saada suomalaisia ystäviä on tunnustettu monissa tutkimuksissa (esim. Souto 2011, 139; Peltola 2014, 231; Björklund 2014, 72).

Omassa aineistossani Laylan ja Abdin ystäväpiirit näyttäytyivät laajempina kuin muiden, nuoruusiässä Suomeen saapuneiden haastateltavien kertomuksissa. Molemmilla oli hyvin moninaisia ystävyysuhteita. Laylalla oli paljon erilaisia ystäväpiirejä ja eri taustaisia ystäviä. Abdin ystäväpiiri sisälsi valkoisia suomalaisia, romaneja ja afrikkalais-taustaisia kavereita. Hän kuitenkin oli elämänkulkunsa aikana myös ottanut yhteen valkoisten suomalaisten tai muihin etnisiin ryhmiin kuuluvien nuorten kanssa. Daliälle ja Evalle transnationaaliset ystävyysuhteet olivat kaikista merkittävämpiä ja Suomessa vapaa-ajan ystävyysuhteita oli solmittu muiden pakolaistaustaisten tyttöjen kanssa. Aberashilla oli etenkin maahanmuuttajataustaisia ystäviä. Sherin ja Maherin kaverisuhteet rakentuivat ryhmä- ja perheryhmäkotiajan nuorista sekä joistakin koulutovereista. He pitivät säännöllisesti yhteyttä kaukana asuviin perheenjäseniinsä.

Halu saada ystäviä suomalaisista nuorista korostui nuorina Suomeen muuttaneiden haastateltavien puheissa. He eivät itse määritelleet itseään suomalaisiksi ja suomalaiset ikätoverit asemoituvat kertomuksissa toisenlaisiksi suhteessa kertojiin itseensä. Ylipääntään suomalaisia ei tavattu juuri muualla kuin opintojen yhteydessä. Nuorina Suomeen saapuneista ainoastaan Sher oli saanut suomalaisen ystävän harrastuksen, tässä tapauksessa jalkapallon, kautta (ks. Björklund 2014, 73).

Dalia oli vaihtanut monimuoto-opintojen puolelta kolmevuotiseen lähihoitajakoulutuksen perustutkinnon puolelle opiskelemaan. Kertoessaan ryhmän vaihdoksesta Dalia aloittaa lauseella *oli myös hankala saada suomalaisia kavereita*. Aiemmin monimuotoopinnoissa hankaluus on liittynyt oppimiseen ja opiskelutapaan aikuisten joukossa. Dalialla on lukihäiriö ja hänelle on tehty päätös erityisestä tuesta. Seuraavan kertomuksen epäjärjestys muodostuu kavereiden saamisen ja tutustumisen ympärille.

Dalia

ABSTRAKTI *Ja mä muutin sinne ryhmään, sinne oli myös hankala saada suomalaisia kavereita,*

EVALUAATIO ku *ne suomalaiset ujostelevat* ja minä olen itse, *ujostelen kaikista*.
 KOMPLIKAATIO Elikä..eli sitten niinku ehkä,
 EVALUAATIO *en sano ehkä kavereita kavereita*,
 KOMPLIKAATIO mutta *saan kysellä*
 KOMPLIKAATIO ja oppitunneilla minulla vähän niinku *ujostelee, ei pysty vastaamaan, että on oikea vastaus, mutta en uskalla*.
 EVALUAATIO Sellainen tilanne.
 KOMPLIKAATIO Ja niitä ehkä lähihoitajapuolelle on *maahanmuuttajalle on aivan haasteellinen*.
 EVALUAATIO Mm. Hetkonen joo. Eli se *on* haasteellinen kun kaikki on uusia sanoja, joka on tie-teellinen sanat. Elikä *ei ole vain* pelkästään maahanmuuttajalle, mutta suomalaiselle myös.
 KOMPLIKAATIO Ehkä *he* vähän *ei hyväksytty minua* tai jotain, että *mä tunnen*,
 EVALUAATIO *mutta olenko oikealla vai en*.
 EVALUAATIO Joo. Hetkonen. Joo sit niinku ehkä *päivittäin menee* jotain niinku paremmin, jotain pahemmin. Se *riippuu* niinku koulutehtävistä,
 RESOLUUTIO joo mut sitten nytten *miulla on niitä kavereita*, joita *mä tutustuimme* niinku, *menään syömään* ja ...joo.

Dalia jatkaa haastattelussa muista teemoista. Hieman myöhemmin haastattelussa johdatan keskustelun vielä takaisin aiempaan kertomukseen suomalaisista kavereista.

KIRSI ORIENTAATIO: Joo okei. No kerrotko, että, sä sanoit, että sä *oot saanu* muutaman kaverin, KIRSI ABSTRAKTI niin miten *te ystävästyitte?* Miten teistä tuli kaverit?

KOMPLIKAATIO öö ehkä *ne kysyivät*, että *voidaanko me tehdä* tämä yhdessä *tai minä voisin* joskus *pyytää*,
 EVALUAATIO kun *mä tiiän*, siis *mä olen lukenut niiden ihmisten ilme*, että *hyväksyykö he* minun vai *eikö he hyväksy*. Että *minä voisin lukea* näin.
 KOMPLIKAATIO Ja sitten *mä uskallan pyytää*, että *saanko mä tulla teidän* kanssa tekemään, että ”joo voit tulla.”

KIRSI EVALUAATIO mmm eli se *vaatii* aikamoista rohkeutta *sinulta*

EVALUAATIO/KOODA Joo, kyllä, *minulla ei ole* voimaa eikä rohkeutta

Kerronnan ja vuorovaikutuksen tasolla (Bamberg 1997, 337) kertomus selittää auki suomalaiselle yleisölle sitä, miksi opiskelu on maahanmuuttajalle haasteellista ei pelkästään kielestä ja opiskeltavista asioista johtuvista syistä, vaan johtuen opiskelun sosiaaliseen kontekstiin liittyvistä jännitteistä, jotka syntyvät erilaisiin sosiaalisiin kategorioihin itsensä lukevien opiskelijoiden välille (myös Souto 2011, 140). Suomalaisuus on kategoria, jonka ulkopuolelle kertoja sijoittaa kertomuksen päähenkilön, itsensä. Suomalaisuuden vastinparina kertoja käyttää maahanmuuttajan kategoriaa. Maahanmuuttajaksi asemoituva kertoja selittää auki omakohtaista kokemustaan tilanteesta ja syitä toiminnalleen sekä sen puutteelle. Yhteen kuulumisen toimintakyvyn näkökulmasta maahanmuuttajakategoriaan sijoittuminen merkitsee kertomuksessa pienempää valinnanvapautta kuulumisen sekä kunnioitetuksi tulemisen osalta. Kuuluminen rakentuu sosiaalisessa ympäristössä, jossa valta päättää kuulumisesta on suomalaisilla opiskelijoilla.

Kategoriat tulevat ilmeisiksi kertojan todetessa, että lähihoitajapuoli on maahanmuuttajalle haasteellinen ja jatkaen, että haaste koskee sekä maahanmuuttajia että suomalaisia. Huttunen (2002, 36-37) on todennut omassa tutkimuksessaan, että ”maahanmuuttaja” Suomeen muuttaneiden henkilöiden elämäkerrallisissa kuvauksissa ei tarkoita jaettuja ominaisuuksia tai keskinäistä yhdenmukaisuutta, vaan varsin erilaisten ihmisten kokemuksellisesti syntyvää ja institutionaalisesti määrittyvää sosiaalista positiota, josta käsin kertojat neuvottelevat suhdettaan menneeseen, nykyhetkeen ja tulevaan. Tällaista sosiaalisesta positiosta ja toimija-asemasta on kyse Daliankin kertomuksessa.

Toimintaa koskevista ilmaisuista voidaan lukea, millaisiin toimija-asemiin kertoja asettaa kertomuksen henkilöt. Suomalaisten opiskelukavereiden toimintaa kuvaavat kertomuksessa ilmaukset *ne suomalaiset ujostelevat, he ei hyväksytty minua, ne kysyivät, hyväksyykö he vai eikö he hyväksy ja voit tulla*. Dalian kertomuksessa hänen omaa toimintaansa kuvaavat ilmaisut *itse ujostelen kaikista, saan kysellä, ujostelee, ei pysty vastaamaan, en uskalla, mä tunnen, minä voisin pyytää, mä tiän, olen lukenut ilme, voisin lukea, mä uskallan pyytää, saanko mä tulla ja ei ole voimaa eikä rohkeutta*.

Kertomuksessa suomalaisten toimija-asemaan liittyy valta hyväksyä maahanmuuttajaksi määritelty henkilö joukkoonsa. Maahanmuuttajan tehtävänä on lukea suomalaisten ilmeitä hyväksynnästä tai poissulkemisesta ja sen pohjalta tehdä tulkintoja ryhmään kuulumisen mahdollisuudesta eli oman toimintakykynsä rajoista. Ne, joilla on valta hyväksyä joukkoonsa, *voivat antaa* luvan. Maahanmuuttaja-asemaan sijoitettu päähenkilö voi *pyytää* tai *saada* luvan. Kertomuksen tasolla maahanmuuttaja-asemassa olevan henkilön toimijuus on alisteista suhteessa suomalaiseksi asemoidun henkilön toimijuuteen. Varjonen (2013, 155) on väitöskirjassaan tutkinut maahanmuuttajien kirjoitetuissa elämäntarinoissa maahanmuuttajien ja suomalaisten positioiden rakentumista. Yleisimmät maahanmuuttajien positiot tarinoissa olivat syrjityn, ulkopuolisen, altavastaajan, hyvin kohdellun, kiitollisen, avuttoman ja osallistujan positiot. Osallistujan positiota lukuun ottamatta maahanmuuttajien ja suomalaisten väliset suhteet hahmottuivat tarinoissa hierarkkisina ja maahanmuuttajien asemat voimattomina ja passiivisina verrattuna suomalaisiin.

Dalian kertomuksessa rakentuvat positiot ilmentävät useampaa Varjosen nimeämää positiota. Syrjityn maahanmuuttajan positio rakentuu ujostelua ja hyväksymisen tematiikkaa vasten. Kohdatulle syrjinnälle ja rasismille ei oikein löydy sanoja (Rastas 2007, 126). Anna Rastas on tuonut esiin, miten lapset ja nuoret vaikenevat kohtaamastaan rasismista ja ovat haluttomia puhumaan siitä. Tämä johtunee osittain myös juuri kertomusjaksossakin näkyväksi tulevasta valta-asetelmasta, jossa rasismien tai syrjinnän kohteeksi joutunut nuori on altavastajaan asemassa ja yksin. (mt.) Kukaan ei sanoita tilannetta ja kokemusta nuoren rinnalla.

Ulkopuolisena päähenkilö näyttäytyy ne-minä -erotteluissa. Avuttoman maahanmuuttajan positiota rakentaa ilmaisu ei ole voimia ja rohkeutta. Toisaalta kertomuksen loppusta on tunnistettavissa myös osallistujan positio. Kertomuksen loppupuolella vallitseva olotila on muuttunut *nyttien miulla on niitä kavereita*. Osallistumista ilmaisevat lausumat kuten *tutustuimme ja mennään syömään*, joissa toimijoina ovat kaikki kertomuksen henkilöt.

Kerronnassa rakentuvaa identiteettiä voi samankaltaisuuden ja ainutkertaisuuden arvioinnin lisäksi tarkastella toimijan ja toiminnan kohteen suhteen osalta (Bamberg 2010, 4). Toiminnan tasolla päähenkilön toimijuus ilmenee reagointina muiden ryhmäläisten toimintaan. Hän pystyy jossain määrin toimimaan tilanteessa, mutta se vaatii häneltä ponnistelua. Haastattelussa palautan kuulemani kertomuksen evaluatiivisena lauseena *vaatii aikamoista rohkeutta sinulta*, jonka avulla niin ikään tarkistan, olenko ymmärtänyt kertomuksen, kuten kertoja sen halusi ymmärrettävän. Dalia vastaa siihen toteamalla, että hänellä ei ole voimaa eikä rohkeutta. Voimattomuutta ja rajoittuneisuutta vaikuttaa tilanteeseen omalla toiminnalla kuvaavat myös uskaltamista kuvaavat kerronnalliset osuudet sekä toisten katseiden ja ilmeiden tulkinta ja sanattoman viestinnän pohjalta tehdyt päätelmät siitä, onko hyväksytty vai ei.

Nuoruusiässä Suomeen muuttaneet haastateltavat kertovat eri sanoin samankaltaisia tarinoita tutustumisesta suomalaistaustaisiin nuoriin. He itse edustavat ryhmässä poikkeavaa yksilöä ja tutustuminen muihin jää helposti tulijan vastuulle ja riippuu tämän omasta aloitteellisuudesta. Jännitystä ja vaikeustasoa tutustumiseen lisää suomen kielellä toi-

miminen, mikä rajaa nuorten omaa toimintakapasiteettia ja tuo toimintaan epävarmuutta, jota suomenkieliset nuoret eivät koe samassa tilanteessa. Tilanteessa kuulumista määrittelevä valta on lähtökohtaisesti ryhmällä, johon nuoret yrittävät päästä mukaan.

7.6.3 Kannattelevat aikuiset; välittävien ammattilaisten merkitys toimintakyvyn vahvistamisessa

Aineistoni nuorten aikuisten kertomuksissa ja Suomessa selviytymisen vaiheissa korostuu kannattelevien aikuisten merkitys. Kertomusten sivulauseista käy ilmi se, miten yhteiskunnan eri tukijärjestelmät ovat aikuisten ammattilaisten kautta läsnä lasten ja nuorten arjessa. Etenkin nuorina Suomeen muuttaneiden nuorten kertomuksissa välittävät ammattilaiset saavat sijaa. He edustavat useasti myös sosiaalisten verkostojen alkuja, joita nuoret alkavat Suomeen tultuaan etsiä. Samoin sosiaalisen tuen tarve on pakolaisina tai turvapaikanhakijoina maahan muuttaneilla nuorilla usein korostunut. Tukea haetaan viranomaisista, opettajista ja ohjaajista, sillä henkilökohtaiset, vahvat sosiaaliset verkostot, joista olisi apua uudessa toimintaympäristössä, ovat vähäisiä (ks. myös Pöyhönen, Kokkonen & Tarnanen 2019, 200).

Merkityksellisiksi aikuisiksi määrittävät kertomuksissa opettajat, ohjaajat, nuorisotyöntekijät tai vapaaehtoistyöntekijät. Nuorten ja aikuisten suhdetta määrittävät epäsuhtaiset valta- ja toimija-asetat. Aikuiset edustavat suomalaista elämäntapaa ja kulttuuritaustaa, he toimivat jonkinlaisina oppaina ja luotseina arjessa. Aikuisten työ kohdistuu tavalla tai toisella nuoren tukemiseen, mutta nuoret kokevat aikuisten arvon nimenomaan heidän tavassaan kohdata, olla tasavertaisesti läsnä, olla kiinnostunut, ottaa mukaan ja osoittaa välittämistä. Seuraavassa haastatteluotteessa Sher tekee tulkintoja siitä, millainen merkitys ensimmäisellä suomen kielen opettajalla oli hänelle toimijuuden tukemisessa.

Sher

Kirsi ABSTRAKTI: mm...No jos sä muistelet sitä [ryhmäkotiäikää pikkupaikkakunnalla], niin mikä sulle jäi sieltä mieleen?

ORIENTAATIO Paljon asioita.

ABSTRAKTIMEillä oli .. yli 10 ohjaajaa. Sitten ne kaikki pojat ja sitten ne, kun ne oli siellä, me käytiin koulussa ??ssä, meillä oli kaks opettajaa.

EVALUAATIO Mä muistan nekin aina.

KOMPLIKAATIO Koska ne opettivat meitä suomen kieli ensin kun me tultiin Suomeen.

EVALUAATIO Ne olivat meidän ensimmäiset opettajat.

EVALUAATIO Pitää muistaa aina.

K: heh. Minkä takia heidät on tärkeä muistaa?

EVALUAATIO Koska tiedätkö jos joku menee jonkun, jonkun toisen maa. Jos, ja jos ei tiedä sen kieli, tai ei mitään, millä kielellä voi puhua heidän kanssa

RESOLUUTIO Mutta ne opettajat.. opetti meitä, se suomen kieli tosi helposti.

KOODA Joo. Pitää muistaa.

(...puhetta muusta...)

ABSTRAKTI Vieläkin me puhumme meidän opettajan kanssa,

KOMPLIKAATIO joskus hän soittaa tai joskus mä soitan hänelle. Ja me puhutaan.

hän aina sanoo mulle, että pitää lukea enemmän suomea, pitää lukea enemmän suomea

Kirsi EVALUAATIO: Joo. Tuliko teistä niinku ystäviä?

Joo.

Kirsi EVALUAATIO : Joo. Ja hän kannustaa?

KOMPLIKAATIO Joo, ja hän *aina yritti auttaa meitä*.

EVALUAATIO Hän, ja *auttoikin* paljon.

ORIENTAATIO Joskus kun meillä oli huono olo tai jotain,

RESOLUUTIO hän sanoi, että "kaikki menee hyvin, älä huoli, ei se mitään"

Opettajien ja ohjaajien mieleen jääneitä kannustavia sanoja siteerataan suoraan muistista, kuten yllä olevassa aineistolainauksessa opettajan sanat *kaikki menee hyvin, älä huoli, ei se mitään*. Kertoja välittää yleisölle esimerkin kautta sitä merkitystä, mikä opettajan sanoilla hänelle oli. Opettajan kyky tunnistaa poikien paha olo sekä pyrkimys lohduttaa ja valaa uskoa nuoriin epävarmoissa ja vaikeissa tilanteissa näyttäytyy kertomuksessa merkittävänä toimintana.

Sherin aineisto-ote pitää sisällään kaksi kerronnallista jaksoa, joissa hänen suomen kielen opettajansa ovat keskiössä. Toinen on kertomus tärkeiden asioiden muistamisesta ja toinen kuvastaa Sherin ja hänen opettajansa välille muodostuvaa kannattelevaa suhdetta. Haastattelijana esitän kerronnallisen kutsun muistelemaan tapahtumia ryhmäkotiajalta. Kertoja nostaa esiin ihmiset ja tarkentaa kertomuksensa opettajiin. Hän ei lähde kertomaan tapahtumista vaan painottaa muistamisen merkitystä. Kun tiedustelen, miksi hän pitää opettajien muistamista merkityksellisenä, kertoja puhuttelee suomalaista yleisöä, jolla ei ole kokemusta kielitaidottomuudesta ja maahanmuutosta omassa elämässään. *Tiedätkö, jos joku menee jonkun toisen maa* alkava lause nostaa esiin maahanmuuton tuomaan kyvyttömyyteen kommunikoida uudessa maassa. Opettajat eivät ole vain opettajia, vaan kertoja asemoi heidät oppaiksi kieleen ja kulttuuriin. Opettajat opettivat kieltä tavalla, joka *tuntui tosi helpolta*. He mahdollistivat kommunikaatiokyvyn kehittymisen.

Kertomuksessa ensimmäisten opettajin merkitys on kielen opetusta suurempi. He kannustavat, he ovat sinnikkäitä, he toisaalta ymmärtävät niitä vaikeuksia, joiden kanssa nuoret kamppailevat ja suhtautuvat nuoriin empaattisesti. Opettaja osoittaa edelleen välittämistä soittelemalla silloin tällöin ja Sher itsekin pitää yhteyttä opettajaan. Haastattelussa käy ilmi, että opettaja on myös ohjannut Sherin kieliopinnoista peruskoulun aikuisopintoihin. Samankaltaisia asetelmia on tunnistettavissa Abdin, Dalian, Aberashin ja Laylan kertomuksista heidän ja jonkin alun perin ammattiroolista nuoren kohdanneen aikuisen välillä. Ammattiroolia laajempi välittäminen ja nuoren kannattelu varsinaisen ammatin asettaman kontekstin ulkopuolella on yhteistä merkityksellisiä aikuisia kuvaavissa kertomuksissa.

Myönteinen tunnistaminen ja kuulluksi tuleminen määrittivät kannattelevien aikuisten tapaa toimia tilanteissa, jotka nousivat kertomuksissa muistoina esiin (vrt. Kallio, Korkiamäki & Häkli 2015). Laylan kertomus avaa konkreettisesti mieleen jääneen opettajan tapaa toimia tilanteessa, jossa Layla koki, että hän tuli kuulluksi ja että hän oli osallinen elämäänsä merkittävästi vaikuttavassa koulutussiirtymässä.

Layla

ABSTRAKTI Mä oon aina tykänny käydä koulua.

ORIENTAATIO Et siis niinku mulla on monia, siis niinku varsinkin teini-iässä, mulla oli paljonkin haasteita ja ongelmia

KOMPLIKAATIO ja aika monellakin tavalla ehkä sitten, no oireilin.

EVALUAATIO Oireilin on ehkä vähän, no oikea sana,

KOMPLIKAATIO mutta koulun mä oon aina hoitanu kuitenkin.

EVALUAATIO Että koulu on ollu semmoinen asia, mikä oon aina tykänny käydä ja oon halunnu, sen kunnialla saattaa loppuun

Kirsi Mikä siinä on ollu?

EVALUAATIO Mä en tiiä.

HYPOTEETTINEN RESOLUUTIO No ehkä se, että musta piti tulla aivokirurgi

EVALUAATIO koska isä on lääkäri ja äiti sairaanhoitaja.

RESOLUUTIO Musta tuli sitten sosiaalihojaaja.

EVALUAATIO Heh. No vähän sinne päin.

EVALUAATIO En mä tiedä mikä siinä koulussa sitten on ollut. Se on aina ollut semmoinen mukava paikka mennä ja

EVALUAATIO Mulla on ollu hyviä opettajia myöskin.

EVALUAATIO Se on jääny mieleen. Mä muistan että

KOMPLIKAATIO kolmannella luokalla mulla oli vähän vaikeuksia koulussa jo ja tota sit pohdittiin, että miks mulla on niin vaikeeta koulussa ja sitten tultiin siihen tulokseen, että mä en saa tarpeeks haastetta siellä

EVALUAATIO elikkä asiat on ehkä vähän liian helppoja

KOMPLIKAATIO ja jotenkin sain tehtävät tehtyä nopeammin ja sit oli tylsää ja sit tein mitä tein kään.

HYPOTEETTINEN KOMPLIKAATIO Niin sitten sen sijaan, että opettaja olis niinku jotenkin rankaissut tai jotenkin niinku pyrkiny niinku negatiivisen kautta saamaan muutosta,

KOMPLIKAATIO niin pohdittiin yhdessä, että mä jätän neljännen luokan välistä ja mä teen kesällä ne tehtävät

RESOLUUTIO ja niin mä tein.

HYPOTEETTINEN RESOLUUTIO Ja sit mä en käyny neljättä luokkaa

RESOLUUTIO *vaan tein* jotain pakettitehtäviä kotona, äidinkieltä ja matematiikkaa ja englantia ja näin.

KOODA Niin ehkä sitten hyvät opettajat *on jääny mieleen*. Ja jostain syystä *edelleen muistan* eka-luokan ja kolmannen luokan opettajien nimet. En tiä miksi.

Koulumyönteisyys ja hyvät koulumuistot kulkevat Laylan haastattelussa pitkin matkaa. Hän on itse pitänyt koulusta, hänellä on ollut siellä kavereita ja oppiminen on ollut helppoa. Lausumat *oon halunnu kunnialla saattaa loppuun ja oon aina tykänny* ilmentävät kertojan asennoitumista ja motivaatiota suhteessa kouluun. Layla asemoituu alakoululaiseksi, joka ottaa vastuuta omasta opiskelustaan erilaisista elämäntilanteista ja vaikeuksista huolimatta. Vanhempien kouluttautuneisuus ja ammatit toimivat kertomuksessa päähenkilön korkean uravoitteen ja arvostetun ammattiaseman saavuttamisen pontimena. Layla halusi lapsena jatkaa vanhempiensa alalla, mutta kouluttautua vielä vanhempiaan pidemmälle, aivokirurgiksi. Kertomuksen Layla näyttäytyy kertomuksessa aktiivisena toimijana sekä koulun kannalta ei-toivotun *tein mitä teinkään* kuin toivotun *mä teen kesällä ne tehtävät ja niin mä tein* toiminnan osalta.

Laylan kerronnassa koulu näyttäytyi yhteen kuulumista ylläpitävänä ja vahvistavana instituutiona. Tässä suhteessa haastateltavien kertomukset eroavat paljon toisistaan. Esimerkiksi Maher tulkitsi kuuluvansa yläkoulun oppilasyhteisöön, mutta joutuvansa ulossuljetuksi toisella asteella. Evan ja Dalian kertomukset ilmensivät vahvaa ulkopuolisuutta yläkoulun kieliopeutuksessa suhteessa koulun muihin oppilaisiin. Heidän kertomuksissaan kuulumisen tunteita alkoi rakentua vasta valmentavassa koulutuksessa. Laylan kohdalla koulu näyttäytyy elämänkulun eri vaiheissa paikkana, johon hän kokee kuuluvansa koulun vaihtumisista huolimatta. Haastattelun aikana hän kuvaa, miten hän on saanut eri kouluissa nopeasti uusia ystäviä. Hänellä on ollut hyviä opettajia. Kertomuksessa hyvä opettajuus kiteytyy osallistavaan työtöteeseen ja aidon, lapsen kannalta parhaimman ratkaisun hakemiseen yhdessä tämän kanssa.

Laylan kertomus sisältää hypoteettisen kertomuksen siitä, miten opettaja olisi voinut rangaista häntä tai suhtautua hänen käytökseensä negatiivisesti, sen sijaan, että otti Laylan mukaan ratkomaan kolmannella luokalla ilmenneitä ongelmia koulunkäynnissä. Tällainen *ei tapahtuneen* kuvaus ilmentää odotettua tapahtumahorisonttia ja toimii kerrotun tapahtuman vertauskohtana korostaen tapahtuneen merkitystä, poikkeuksellisuutta tai Hermanin jäsenyyksen mukaan epäjärjestystä kerronnan perusehtona (Hyvärinen 2010, 110-111). Kertoja tuo esiin hypoteettisen kertomuksen kautta kaksikin odotusten vastaista asiaa. Ensinnäkin kertoja käyttää

ilmaisua *pohdittiin*, mikä viittaa siihen, että tarinamaailman Layla ja opettaja toimivat yhdessä. Laylan kertomuksessa opettaja ei toiminutkaan yksin auktoriteettiasemasta käsin, vaan kertoja välittää päähenkilön kokemusta toiminnan tasavertaisuudesta valta-asetelmiltaan erilaisista toimijapositioneista huolimatta. Toinen yllätyksellisyys liittyi Laylan osaamisen tunnistamiseen ja tavanomaisesta poikkeavan ratkaisun tekemiseen eli neljännen luokan suorittamiseen kesäopintoina ja siirtymiseen suoraan viidennelle luokalle. Tämä korostuu sekä hypoteettisen että varsinaisen lopetuksen kerronnassa.

Viidennelle siirtyminen suoraan kolmannelta on merkittävä ikäsiirtymä. Samana vuonna Layla huostaan otettiin ja sijoitettiin lastenkotiin (omasta toiveestaan, isä tässä vaiheessa jo vakavasti sairas) ja muuton vuoksi hän vaihtoi koulua, jossa aloitti suoraan viidennellä luokalla. Koulussa Layla on uusi, hyvin pärjäävä oppilas. Samaan aikaan hän on vanhemman vakavan sairauden takia huostaan otettu lapsi, jonka arkielämä rakentuu hyvin toisenlaiseksi kuin aikaisemmin. Sosiaaliset suhteet ympärillä muuttuvat yhden vuoden aikana radikaalisti. Koulu edusti jatkuvuutta ja samoin suhteet aikuisiin perustuivat molemminpuoliseen välittämiseen niin kotona kuin lastenkodissa.

Olen tässä luvussa käsitellyt yhteenkuulumista haastateltavien kertomuksia yhdistävien sosiaalisten ryhmien ja verkostojen näkökulmista, joita ovat perhe, ystävät ja kannattelevat aikuiset. Tunne osallisuudesta ja kuulumisesta mahdollistaa toimijuuden ja muiden toimintakykyjen käyttöönoton. Kuten Nussbaum (2011, 146) toteaa, eristyksissä oleminen tekee asioiden saavuttamisesta paljon vaikeampaa.

Luvun pohjalta piirtyy kuva vähäisistä tai heikoista sosiaalisista verkostoista ja rajallisesta sosiaalisesta tuesta etenkin nuorina Suomeen muuttaneiden nuorten arjessa. Tosin tulee huomioida, että Laylan ja Abdin haastatteluista avautuu näkymät vahvojen sosiaalisten suhteiden rakentamiseen lapsuudessa ja nuoruudessa epätyypillisistä koulutussiirtymistä ja elämänvaiheista huolimatta. Kuulumisen ja osallisuuden sekä kunnioitetuksi tulemisen tunteella on olennainen merkitys muiden toimintakykyjen mahdollisiksi tulemiselle ja siten toiminnalle. Yhteenvetoluvussa palaan vielä yhteen kuulumisen kääntöpuoleen, rasismiin ja ulossulkemiseen, jotka näyttävät merkittävinä esteinä Suomeen muuttaneiden nuorten elämänsä elämisessä.

8 YHTEENVETO: PAKOLAISTAUSTAISTEN NUORTEN AIKUISTEN TOIMIJUUDEN RISTIPAINHEET

Tutkielmassani tarkastelen toimijuutta pakolaistaustaisten nuorten siirtymissä ja elämän muutostilanteissa. Merkittäviksi siirtymiksi määrittyivät pakolaisuus itsessään, erilaiset muutot, jotka määrittivät nuoren toimijuutta aina uudestaan suhteessa vaihtuneeseen fyysiseen ja sosiaaliseen ympäristöön, oleskeluluvan tai kansalaisuuden saaminen, sisäiset muutosprosessit, kuten päätökset muuttaa käyttäytymistä, oppia suomen kieli tai ”tehdä itselle hyvä elämä”, institutionaaliset koulutussiirtymät ja niihin liittyvät jännitteet suhteessa henkilökohtaisiin siirtymiin sekä muutokset perhe- ja ystävyys-suhteissa.

Lisäksi esitin aineistolleni seuraavat kysymykset:

- Millaista toimijuutta ja toimintakykyä nuorten tulkinnat koulutus- ja työelämäsiirtymistä ilmentävät?
- Millaisia toimijuuden mahdollisuuksia ja esteitä kertojat liittävät siirtymiin, valintatilanteisiin ja valintamahdollisuuksien kirjoon?
- Miten kertojat asemoivat itsensä toimijoina suhteessa menneisiin valintoihin ja siirtymiin tai tulevaisuuden toiveisiin?

Aloitan alaluvussa 8.1 vastaamalla limittäin ensimmäiseen ja kolmanteen kysymykseen, jotka edelleen tarkentuvat luvuissa 8.2 ja 8.3, joissa tarkastelen toimijuutta kertomuksissa määrittyvien esteiden (kielitaito ja ulossulkeminen) sekä mahdollisuuksien (kannattelevat sosiaaliset suhteet) valossa.

8.1 Alati muuntuva, ristiriitaisten odotusten läpäisemä toimijuus

Toimijuuden murros pakolaisina maahan muuttaneiden nuorten kertomuksissa näyttäytyy sitä suurempana, mitä lähempänä täysi-ikäisyyttä nuori on muuttanut Suomeen. Nuoria koskeva sosiaalinen asemointi ja toimintamahdollisuuksien rajat tietämyksen ja itsensä kehittämisen osalta rakentuvat vahvasti ulkoapäin. Nuori näyttäytyy koulutuksen näkökulmasta kielitaidottomana ja siten kyvyttömänä opiskelemaan suomalaisessa koulutussysteemissä ennen kuin hän on hankkinut riittävän kielellisen osaamisen. Suomalainen koulutusjärjestelmä toteuttaa universalistista siirtymäregiimiä, mikä tarkoittaa sitä, että oppivelvollisuusiän suoritettuaan suurin osa nuorista siirtyy toisen asteen koulutukseen. Se puolestaan tarjoaa jatko-opintokelpoisuuden korkeakouluopintoihin. 14-

17-vuotiaina maahan muuttavat nuoret näyttäytyvät koulutusjärjestelmän näkökulmasta ”haastavana” ryhmänä, sillä heillä ei ole järjestelmän olettamaa suomalaisen peruskoulun tuottamia valmiuksia ja kielitaitoa, joka mahdollistaisi suoran siirtymän toiselle asteelle. Kesken koulutuspolun suomalaisen järjestelmän piiriin tulevat nuoret näyttäytyvät ”normaalista” poikkeavina. Poikkeavuus tässä tilanteessa tuottaa muita nuoria rajoittavat valinnan mahdollisuudet. (Holopainen ym. 2017, 205, 214.)

Nuorten näkökulmasta rakenteelliset koulutussiirtymät näyttäytyvät kertomuksissa näennäisinä valintatilanteina. Aineistoni nuorina Suomeen muuttaneet haastateltavat etenevät oman suomen kielen taitotasonsa ohjaamina maahanmuuttajille suunnattua koulutuspolkua pitkin ammatillisiin opintoihin. Yhdessä aikaisempien tutkimusten kanssa oman aineistoni tulkinta herättää kysymyksen, voiko koulutusvalinnoista ylipäättään puhua kaikkien nuorten kohdalla (Souto 2016). Pakolaisina Suomeen tulleet nuoret ja heidän joukossaan yksin Suomeen saapuneet muodostavat maahanmuuttajataustaisten nuorten joukossa vielä oman ryhmänsä elämänkulkuun liittyvien yhteisten tekijöiden näkökulmasta. Onkin syytä kiinnittää huomiota maahanmuuttajataustaisten ihmisten erilaisiin lähtötilanteisiin, kun tarkastellaan koulutuksellisen tasa-arvon toteutumista Suomessa.

Haastateltavat eivät elämänkulullisesta jaetusta leikkauspisteestään huolimatta muodosta yhtenäistä ryhmää koulutuksellisten tavoitteiden ja toimijuutensa osalta. Kertomukset välittivät niin kunnianhimoisesti omaan koulutukselliseen tulevaisuuteensa ja tietämyksensä kehittämiseen suuntautuvaa toimijuutta kuin toisaalta ”tavalliseen elämään” ja opintojen kautta työllistymiseen suuntautuvaa toimijuutta. Aineistossani naiset rakensivat tulevaisuuden toimijapositionsa tietämyksellisesti laaja-alaisemmin kuin miespuoliset haastateltavat. Toisaalta haastattelemani naisilla myös menneisyyden toimijuus rakentui koulutusorientoituneesti toisin kuin kolmella miehellä. Kun miehet tavoittelivat koulutuksen kautta avaimia työllistymiseen ja itsenäiseen elämään, osa naisista näki koulutuksen laajemmin sukupuolten välisen tasa-arvon toteutumisena, mahdollisuutena ymmärtää yhteiskuntaa ja vaikuttaa siihen sekä mahdollisuutena tuottaa ja jakaa tietoa.

Toimijuus näyttäytyy temporaalisena, ajallisesti kehittyvänä ja aikaorientaatioihin suhteutuvana (Emirbayer & Mische 1998). Kertomukset toivat esiin sitä, miten haastateltavat havainnoivat omaa muutostaan ja arvioivat tulevia muutoksia ja niiden mahdollisuutta. Muutos niin toimijuudessa kuin toimintakyvyissä ilmensivät sekä aikuistumista integraatioprosesseja. Kyky asettaa itselleen tulevaisuutta koskevia tavoitteita näytti muuttuvan sitä mukaa, mitä tutummaksi toimintaympäristö muodostui ja mahdollisti toiminnan tapaistumisen ja rutinoitumisen. Samoin mitä enemmän nuorella oli tietoa koulutuksesta, sitä paremmin hän ilmensi pystyvänsä hyödyntämään tarjolla olevia koulutuksellisia resursseja. Toimijuus määrittyi niin menneisyyden, kuviteltavissa olevan tulevaisuuden kuin myös institutionaalisten puitteiden keskellä sekä siitä käsin, miten haastateltavat käsittivät oman toimijuutensa rajat tässä sosiaalisessa maisemassa (Sotkasiira 2018b, 8; Evans 2007, 93). Aikaisemmat tutkimukset nostavat esiin pakolaistaustaisten lasten ja nuorten halun saada tukea omien todellisten mahdollisuuksien ja toimintapotentiaalin näkemiseen (Anis & Esberg 2018, 200). Nämä havainnot yhdessä herättivät pohtimaan sitä, kuinka pitkälle ja laveasti maahanmuuttajataustaisten nuorten uraohjauksessa uskalletaan katsoa ja miten ohjauksessa nähdään tietämykseen ja itsensä kehittämiseen liittyvät toimintamahdollisuudet pakolaistaustaisten nuorten kohdalla?

Haastateltavien tapa sanoittaa omaa toimijuuttaan korosti toimijuuden tuntoa ja itsetehtyjä valintoja niissäkin tilanteissa, kun tehdyt valinnat näyttäytyivät sidottuina ja rakenteellisten esteiden rajaamina, joskus ainoina vaihtoehtoina (Kurki 2008, 45). Samaan aikaan nuorten tulkinnoissa heidän toimijuudeltaan edellytetään joustavaa sopeutumista ja vastaanottokykyä uudessa toimintaympäristössä. Kertomuksissa nuorten arki ja siirtymät näyttäytyivät institutionaalisten käytäntöjen läpäisemänä, mistä esimerkkinä toimivat maahanmuuttajille suunnattu kieliopetus ja valmentavat opinnot. Niiden yhtäaikaisten vaikutukset toimijuuteen muodostuivat toimintakykyjen näkökulmasta sekä rajaaviksi (koulutusvalintojen näennäisyys) että vahvistaviksi (paikallisten kommunikatiivisten taitojen kehittyminen).

Sopeutuminen ja vastaanottaminen määrittävät vastakkaisiksi toimijuuden representatioiksi autonomiselle toimijuudelle, jossa korostuu toiminnan itseohjautuvuus ja yksilön oman tahdon ja tavoitteiden mukaan eteneminen (Juvonen 2015, 39-41). 14-17-vuotiaina Suomeen muuttaneilta pakolaistaustaisilta nuorilta odotetaan näitä molempia,

mutta eri konteksteissa. Koulukontekstissa nuorina Suomeen n muuttaneiden pakolaisnuorten toimijuus näyttäytyi tuettavana, kun taas asumisen ja vapaa-ajan konteksteissa täysi-ikäistyviltä nuorilta odotettiin itsenäisyyttä. Lisäksi fyysisen ja sosiaalisen toimintaympäristön muutos tuottaa toimijuuden murroksen, jossa toimijuusodotusten keskiössä ovat paikallisen kielen, tapojen ja rutiinien omaksuminen sekä omien, tulevaisuuteen suuntautuvien tavoitteiden päivittäminen suhteessa uuteen ympäristöön. Kertomuksissa nuoren toimija-asetat ja omaehtoisen toimijuuden toteuttaminen näyttäytyivät sitä rajatummita, mitä heikommat kommunikaatiokyvyt hänellä oli uudessa ympäristössä, miten rajattua hänen liikkumavapautensa oli ja mitä vähemmän hänellä oli vahvoja ja läheisiä tai muuten kannattelevia sosiaalisia suhteita.

Kertomuksista piirtyi esiin kuva siitä, miten kannattelevat sosiaaliset suhteet mahdollistavat autonomisen toimijuuden kehittymisen maahan muuton tuoman toimijuudessa tapahtuvan murroksen jälkeen. Sopeutuvasta toimijuudesta on mahdollista päästä itsenäisempään toimija-asemaan helpommin muiden avustuksella, huomiolla ja tunteella siitä, että kuuluu osaksi yhteisöä. Kuulumattomuutta ja irrallisuutta kuvasivat kertomuksissa toiminnan taustalla epämääräisen ajan vallitsevat tunnepohjaiset olotilat, kuten yksinäisyys, masennus ja kokemus toisenlaisena ja erilaisena kohtelusta. Olotilat syntyivät kertomuksissa relationaalisesti suhteessa lähiympäristöön, ryhmiin ja sosiaalisiin suhteisiin ja rajoittivat yksilön kykyä toimia eri toimintaympäristöissä.

Kertomuksista oli myös luettavissa halu päästä autettavan asemasta auttajan asemaan eli vastavuoroisempaan ja tasavertaisempaan asemaan suhteessa kanssaihmiisiin. Haastateltavien ammatilliset pyrkimykset kytkeytyivät niin ikään auttamistematiikkaan ja haluun olla hyödyksi. Aineistoni ei anna vastauksia siihen, mihin kaikkeen halu auttaa nuorten elämissä kytkeytyy. Vastavuoroisuus ja merkityksellisyyden kokemus rakentuvat pitkälti riittävän autonomisesta, relationaalisesta toimijuudesta. Halu auttaa on myös vahvasti moraalista toimintaa ja se on tapa osoittaa hyvyttä omalla toiminnalla. Yhtäältä on tunnistettava myös suomalaisen yhteiskunnan maahanmuuttajien koulutus- ja työuriin suuntautuvat odotukset. Muiden matalapalkkaisten alojen joukossa hoiva-ala on yksi pakolaistaustaisille maahanmuuttajille ”soveltuvaksi” ajatelluista aloista. Yhteiskunnan kotouttamistoimenpiteet tähtäävät maahanmuuttajien entistä nopeampaan työllistymiseen, jolloin toisen asteen ammatillinen koulutus näyttäytyy toivottavana koulutuspolkuna niille, jotka eivät saavu Suomeen työn tai opiskelun vuoksi.

Uraohjauksen teorioissa ohjauksen tavoitteena on tukea yksilön omaa urasuunnittelua eli opiskelua ja työtä koskevien valintojen tekemistä. Pakolaistaustaisten nuorten kertomusten sisällöllinen kirjo muistuttaa siitä, miten erilaisista toimija-asetuksista nuoret pohivat tulevaisuuttaan. Lähes koko elinikänsä Suomessa eläneet Layla ja Abdi ovat sosiaalisten verkostojen näkökulmasta eri asemassa kuin nuoruusiässä Suomeen muuttaneet Aberash, Sher, Maher, Dalia ja Eva. Sosiaaliset verkostojen voi tulkita ilmentävän myös haastateltavien erilaisia sosiaalisen integraation vaiheita. Niin ikään suomalaisuus näyttyi osana identiteettiä Abdin ja Laylan kertomuksissa, kun taas nuorina Suomeen saapuneiden kertomuksissa suhde suomalaisuuteen rakentuu pikemminkin eronteista käsin. Nuoruusiässä Suomeen saapuneiden pakolaistaustaisten nuorten kertomuksissa korostuvat sosiaalisten suhteiden vähäisyys, toimintamahdollisuuksien rajallisuus, paikallisen kielen osaamisen merkitys, koettu ulkopuolisuus ja oman perheen tilanne toimintaa rajaavina tekijöinä. Robertsonin (2015, 84) toimintakykylistan näkökulmasta kyse on ennen kaikkea työhön ja opiskeluun kytkeytyvän kulttuurisen toimintakyvyn puutteellisuudesta ja sen tuomista haasteista.

Robertsonin (2015, 86) mukaan toimintakykyajattelun nivominen uraohjaukseen kytkee yksilön poliittiseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiinsa. Uraohjauksen tavoitteeksi muodostuukin tällöin toimintamahdollisuuksien ja –kykyjen maksimointi annetussa sosiaalisessa kontekstissa sekä yhtäältä sosiaalisten käytäntöjen parantaminen ja muuttaminen yhdenvertaisemmiksi. Tavoite edellyttää uraohjauksessa henkilökohtaisten ja kulttuuristen tekijöiden lisäksi statukseen, terveyteen, sosiaalisiin suhteisiin ja talouteen liittyvien kykyjen ja mahdollisuuksien arviointia. Ajatus haastaa psykologisesti orientoituneen, yksilökeskeisen uraohjauksen eetoksen. Vaikka toimintakyvyt voidaan lukea yksilöön kytkeytyvänä osaamisena ja mahdollisuuksina, ne käytännössä todentuvat suhteessa ympäristöönsä. Esimerkiksi vahva itsetunto ja itsetuntemus eivät auta, mikäli yksilö taustansa tai etnisyytensä vuoksi määrittää tietynlaiseksi riippumatta osaamisestaan ja pyrkimyksistään.

Aineistoni kertomusten päähenkilöiden toimijuudessa yhteistä on sinnikkyys, resilienssi, sisäinen toimijuuteen vaikuttava ominaisuus sekä tulevaisuuteen suuntautuva, myönteisen ajattelun piirre, joka kannattelee ja auttaa eteenpäin tunnepohjaisesti syn-

kistä ja vaativista oloiloista. Psykologian kentästä nousevat uraohjauksen teorit tarkastelevat usein juuri näitä sisäisiä toimijuuteen vaikuttavia tekijöitä ja tukevat niiden vahvistamista. Toimintakykyajattelu kääntää katseen näiden sisäisten kykyjen lisäksi ympäristöön, rakenteisiin ja suhteisiin, joissa yksilö toimii. Sen sijaan, että tavoitteena on vahvistaa vaikkapa resilienssiä, tulisi myös vaikuttaa olosuhteisiin niin, ettei lähtökohdiltaan eriarvoisiin toimija-asemiin joutuvilta ihmisiltä automaattisesti odoteta ennen kaikkea sinnikkyyttä ja muita määrätietoisempaa työskentelyä pärjäämisen ja onnistumisen edellytyksinä.

Tärkeää on tunnistaa toimintakykyjen todentamisen riippuvuus sosiaalisen ympäristön tarjoamista resursseista ja tuesta resurssien käyttöönottoon (Robeyns 2003, 63). Pelkät resurssit (esim. opiskelupaikka) eivät riitä, mikäli nuori ei saa tarvitsemaansa tukea pysyäkseen hyödyntämään resurssia (esim. suomen kielen tuki, kielitietoinen opetus, ryhmään kuulumisen vahvistaminen, rasistiseen kohteluun puuttuminen jne.). Toimintakyvyt eivät ole yksilön ominaisuuksia tai yksilöllisiä kyvykkyyksiä, vaan niiden sisältämä toimintapotentialiaali on riippuvainen toimintaan vaikuttavista, kontingenteistä tekijöistä, joita ovat yksilölliset erot, fyysinen ympäristö ja siinä tapahtuvat muutokset, vaihtelut yhteiskunnallisissa oloissa sekä sosiaaliin suhteisiin ja asemaan liittyvät vaihtelut (Sen 2010, 255).

Merkittävä pakolaistaustaisten nuorten toimijuuteen vaikuttava tekijä rakentuu tavoiteltavan toiminnan epävarmuuden ja pysyvyyden asteelle. Epävarmuutta nuorten elämäntapaluissa tuottivat maassaolon status, kehkeytyvän suomen kielen taidon tuoma epävarmuus taitoon kommunikoida ja tulla ymmärretyksi sekä edetä opinnoissa ja työelämässä (luku 8.2). Suuren epävarmuustekijän itsenäistyvälle toimijuudelle muodostivat yhteiskunnan ennakkoluuloinen asenneilmapiiri ja rasismi (luku 8.3). Sosiaalisten verkostojen vähäisyys ja niiden heikkous (esim. institutionaaliset suhteet verrattuna henkilökohtaisiin perhesuhteisiin) lisäsivät yhtä lailla toimintamahdollisuuksien epävarmuutta. Erot kertomuksissa muodostuvissa toimijuuden kuvauksissa rakentuivatkin pitkälti suomen kielen osaamisen, sosiaalisten suhteiden moninaisuuden, kohdatun hyväksynnän, kansalaisuuden tai sen puuttumisen ja henkisen hyvinvoinnin kautta. Toimijuus ei näyttyä linearisesti kehittyvänä yksilön sisäisenä, muista riippumattomana ominaisuutena. Ympäristöllä ja merkittävillä toisilla on keskeinen rooli toimijuuden tilanteisessa muotoutumisessa.

Kaiken kaikkiaan tutkielmani tulokset nostavat esiin ristiriidan koulutus- ja uravalintoja koskevien oletusten sisältä. Etenkin 14-17-vuotiaina Suomeen muuttaneiden pakolaisnuorten elämäntarinoiden päähenkilöiden toimija-asetat määrittyvät alisteisiksi institutionaalisesti ennalta määritetyille poluille. Tulokset osaltaan vahvistavat Kurjen (2008, 39) tekemää huomiota suomalaistapaisuuden odotuksesta; mitä suomalaisemmin maahan muuttanut nuori toimii, kommunikoi ja esiintyy, sitä enemmän hänelle tarjoutuu toimintamahdollisuuksia. Ja päinvastoin, mitä epävarmempi asema ja tuntemus nuorella on suomalaisesta yhteiskunnasta ja kommunikaatiotavoista, sitä rajatumpana hänen toimintamahdollisuuksiensa valikko näyttäytyy.

8.2 Suomen kielen taito ikä- ja elämänvaihesidonnaisen toimijuuden nyrjäyttäjänä

Maahan muuton tapahtuma fyysisen toimintaympäristön vaihtumisena tarkoittaa Suomeen tuleville maahanmuuttajille suomen- tai ruotsinkieliseen ympäristöön sijoittumista. Paikallinen kielitaito nousee merkitykselliseksi osaamiseksi. Wolffin ja de-Shalitin (2007, 50) tutkimusaineisto nostaa yhdeksi mahdolliseksi toimintakyvykategoriaksi *kyvyn ymmärtää ja puhua paikallista kieltä*. He sijoittavat tämän kyvyn osaksi laajempaa pehmeiden taitojen (soft skills) hallintaa eli yksilön taitoa toimia sosiaalisissa tilanteissa, tunnistaa sosiaalisen ympäristön kirjoittamattomia käyttäytymiskoodeja, vuorovaikutusnormistoa, tunnetason toimintaa ja kykyä hyödyntää institutionaalisia rakenteita omien toiveiden ja tarpeiden mukaan. (mt., 50, 144-145.) Robertson (2015, 84) kutsuu vastaavaa toimintakyvykategoriaa uraohjauksen viitekehyksessä työhön ja oppimiseen kytkeytyväksi kulttuuriseksi toimintakyvyksi. Suomen kielen vaikutukset toimijuuteen eivät sitoudu pelkästään kielen osaamisen tasoon ja esimerkiksi kykyyn tehdä itsensä ymmärretyksi, vaan kielitaito toimii veden pinnan yläpuolelle kurottavana esimerkkinä kieleen kytkeytyvistä inhimillisen kanssakäymisen tavoista ja taidoista, jotka joutuvat uudelleen arvioinnin ja oppimisen kohteiksi uudessa ympäristössä. Kielelliseen kanssakäymiseen perustuva kulttuurinen ympäristö ja institutionaaliset käytännöt, kuten koulukulttuuri, vaativat sosiaalista ja kulttuurista lukutaitoa. Kielikäytännöt ovat myös yhteyksissä kuulumisen ja kuulumattomuuden tunteisiin erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa (Pöyhönen, Kokkonen & Tarnanen 2019, 183).

Olen aiemmissa luvuissa nostanut esiin merkityksellisiä sosiaalisia suhteita, joita ovat perhe, ystävät ja ammattirooleissa toimivat aikuiset. Nuoruudessa ystävyysuhteiden merkitys korostuu. Kivijärven (2015, 21) mukaan sosiaalisen integraatio nuorten kohdalla tiivistyy kysymykseen siitä, onko nuorella kavereita. Jännitteisyys suomalais- ja maahanmuuttajataustaisten nuorten välillä heikentää maahan muuttaneen nuoren kommunikaatioon liittyvän toimijuuden kehitystä suomenkielisessä ympäristössä ja kokemusta kuulumisesta. Pakolaistaustaiset nuoret ovat oman kielellisen toimijuutensa vahvistamisen näkökulmasta suomalaistaustaisia nuoria riippuvaisempia heitä ohjaavista aikuisista niin oppilaitoksissa, asumisyksiköissä kuin vapaa-ajalla. Ammattilaisilta saatu kannustus tai huolenpidon osoitukset saivat kertomuksissa erityistä painoarvoa (myös Anis & Esberg 2018, 200). Esimerkiksi Dalian, Sherin ja Abdin kertomuksista opettajista ja muista ohjaajista voi päätellä, että haastateltavat ovat tulkinneet aikuisten näkevän heidät kokonaisvaltaisesti, ei vain kielen oppimisen näkökulmasta, vaan nuorina ja ihmisinä, joilla on tahtoa ja kykyjä mennä eteenpäin. Reid ja West (2018) sekä suomalaisessa maahanmuuttotutkimuksessa Kati Turtiainen ja Jassin Rezai (2018) ovat nostaneet esiin Honnethin tunnustetuksi tulemisen merkityksen toimijuuden vahvistamisessa. Kirsi Pauliina Kallio, Riikka Korkiamäki ja Jouni Häkli (2015) ovat puolestaan käsitteellistäneet myönteisen tunnistamisen nuorten hyvinvointia vahvistavaksi ohjaustyön menetelmäksi, joka perustuu tutustumiseen, toisen toimijuuden tunnistamiseen ja sen pohjalta rakentuvaan tukemiseen.

Muutto Suomeen nuoruusiässä ja fyysisen ympäristön muutoksesta juontuva vaade tulla toimeen paikallisella kielellä, tuo hidasteita ja esteitä nuorten itsenäistymiselle ja haastaa ikäsidonnaisten toimijuuden. Suomen kielen osaamisen imperatiivi määrittää nuorten toimijuutta, mikä todentuu poikkeavana ja odotustenvastaisena toimintana suhteessa sekä lähtö- että vastaanottomaan odotettuihin ikä- ja koulutussiirtymiin. 14-17-vuotiaana Suomeen saapuneiden kohdalla ”eskarilaisen” tai ”vauvan” kielitaito ja siten kommunikatiivinen toimintakyky asettuu täysi-ikäistyvään nuoreen kohdistuvia eri viitekehyksistä nousevia itsenäistymisen odotuksia vasten. Metaforat kuvastavat kokemusta oman autonomisen toimijuuden menetyksestä suomenkielisessä ympäristössä.

Nuoruusvuosien arvo ja ajan kuluminen ”hukkaan” nousee yhdeksi kertomusten pohjavireeksi etenkin 14-17-vuotiana Suomeen muuttaneiden haastateltavien tarinoissa. He

ovat joutuneet keskittymään suomen kielen opiskeluun siinä vaiheessa, kun heidän ikäluokkansa muut nuoret jatkavat ”normaalisti” eteenpäin. Pakolaisuus yksilön elämäkulussa tuottaa laajemminkin murtumia ikäsidonlaiseen toimijuuteen. Keskeytynyt koulunkäynti, muutot, traumaattiset kokemukset ja perheen sisäisten suhteiden muuttuminen lasten lähestyessä täysi-ikäisyyttä horjuttavat kaikki ikään sidotun toimijuuden toteutumista ympäristössä odotetulla tavalla. Tällä on erityinen merkityksensä nuoruudessa, johon liittyvät siirtymät ova vahvasti kronologiseen ikään sidottuja (Björklund 2014, 66). Yksintulleita pakolaisnuoria tutkinut Krister Björklund (2014, 66) huomauttaa, että kronologinen saman ikäisyys peittää alleen sen seikan, että yksintulleiden nuorten emotionaalinen (tunnevaltainen) ja sosiaalinen ikä voi olla korkeampi kuin saman ikäisillä suomalaisilla nuorilla ja vastaavasti koulunkäynnin puutteen vuoksi osalla kognitiivinen (tiedollinen) ikä voi olla matalampi. Aineistoni kertomukset nostivat osaltaan esiin myös sitä, että nuoria kohdellaan ikään kuin heidän kognitiivinen ikänsä olisi matalampi kuin se onkaan vajavaisen suomen kielen osaamisen vuoksi.

Institutionaaliset ikäsiirtymät ja -rajat vaikuttavat konkreettisesti yksintulleiden nuorten elämäkulussa. Täysi-ikäistyminen tarkoittaa yhteiskunnan tarjoaman lastensuojelullisen laitosasumisen loppumista. Esimerkiksi 18-vuotias Maher opiskeli itseään 4-5 vuotta nuorempien nuorten kanssa peruskoulun yläluokilla samaan aikaan, kun hän muutti perheryhmäkodista yksin asumaan ja etsi kesä- ja osa-aikatoita, joilla olisi vahvistanut omaa taloudellista toimeentuloaan.

Toimijuus näyttäytyy ristiriitaisena. Nuorilta odotetaan henkilökohtaisessa elämässään yksin pärjäämistä ja täysi-ikäisyyteen kytkettyä autonomiaa samaan aikaan, kun heitä ei koulutusinstituution kontekstissa nähdä kykenevinä opiskelemaan toisella asteella. Kielitaidon vajavaisuus vaikuttaa institutionaalisissa siirtymissä niin, että opiskelija ohjataan jatko-opintoihin kielitaidon kehittämisen näkökulmasta, jolle hänen muut pyrkimyksensä ja osaaminen jäävät alisteisiksi. Etenkin niiden nuorten kohdalla, joiden sosiaaliset verkostot Suomessa ovat hyvin rajoittuneet, yksin pärjäämisen odotus ja yksin oleminen entisestään vaikeuttavat autonomisen toimijuuden odotuksiin vastaamista.

Ikäsidonlaisuuteen toimijuuteen vaikuttaa myös koko perheen ja etenkin vanhempien pakolaisuuden tuottamat elämäkulun murrokset. Esimerkiksi Abdi, Maher, Eva ja Dalia olivat hyvinkin vastuullisessa asemassa omassa perheessään vanhimpina lapsina, oli

perhe sitten Suomessa tai ei. Vanhempien toimintakyky näyttäytyi kertomuksissa osittain rajatumpina kuin heidän lastensa. Sairaudet, kielitaidottomuus, turvattomuus, yhteiskunnallisen statuksen muutos näyttäytyivät vanhempien toimintakykyä verottavina tekijöinä. Vanhempien toivo pärjäämisestä kanavoitui lasten opintojen tukemiseen etenkin Dalian ja Evan kertomuksissa.

Vanhempien kielitaito ja instituutioiden jähmeys tarjota sosiaalisesti yhdenvertaista kohtelua vieraskielisille asukkaille nyrjäyttää nuorten arkista toimijuutta ikäänsä nähden vanhemman ja vastuullisemman ihmisen asemaan. Vastuunkantoon liittyvien odotusten tulkittiin rakentuvat niin perheessä kuin institutionaalisissa käytänteissä. Kertomuksissa nuoren toimimista tulkkina perheen tai vanhempien asioissa ei kyseenalaistettu, vaan toimija-asemasta kieltäytyminen näyttäytyi odotusten vastaisena. Suomenkielisen perheen ollessa kyseessä isosisaruksen ei odoteta esimerkiksi hoitavan pikkusisarukseen liittyviä asioita suomalaisessa sairaalassa tai hoitavan vanhempien Kela-asiointia kesken koulupäivän. Sen sijaan nuorten kertomuksissa toimija-asemiin kytkeytyvää ristiriitaa aiheutti se, että heiltä odotettiin juuri edellä kuvattua toimintaa.

Suomen kielen osaamisen imperatiivi hajauttaa, venyttää ja kapeuttaa nuorten ikäsidon-naisiin odotuksiin vastaavaa toimijuutta yllättäviin ja keskenään ristiriitaisiin, toimija-asemiin. Nuori voi olla ”eskarilaisen” tai ”vauvan” tasolla suomen kielen opettelussa, samaan aikaan, kun hän suhteessa perheeseen alkaakin hoitaa vanhemman positioon kytkeytyviä tehtäviä ja vastuita, kuten pikkusisarusten läksyjen ohjausta ja tulkkausta vanhempien viranomaisasiointitilanteissa. Oman elämänsuunnittelun näkökulmasta hän on pakotettu omaan ikätasoonsa nähden pysähtyneeseen välitilaan. Kielen oppimiseen käytettyjen, ”hukkaan menneiden” vuosien voidaan ajatella olevan välttämättömiä nuoren kommunikatiivisen toimintakyvyn vahvistumista ja siten todellisten mahdollisuuksien lisääntymistä ajatellen, mutta ikäsiirtymiin sidotusta toimijuudesta ja nuorten näkökulmasta tarkasteltuna ne jumiuttavat, pitävät paikallaan ja tuottavat erilaisuutta suhteessa ”normaaliin” nuoruuteen. Poikkeava tilanne tuottaa erilaisia tunteita ja vallitsevia olotiloja, jotka voivat vaikuttaa toiminnan taustalla pidemmänkin aikaa. Kertomuksista nousi esiin häpeän ja yksinäisyyden tunteita, sekä kyvyttömyyden, ulkopuolisuuden ja erillisyyden kokemuksia.

Ystävyysuhteet nousevat aineiston perusteella merkittäviksi sosiaalisen ympäristön konteksteiksi kokea ”omanikäisyyttä”. Ystävyteen liittyvä vastavuoroinen ja tasavertainen olemisen tapa mahdollistaa yksilön kokonaisvaltaisen tunnustetuksi tulemisen omana itsenään. Instituutioista, perheestä ja muusta sosiaalisesta ympäristöstä muodostuvat, keskenään ristiriitaiset ”täytymiset” jäävät taka-alalle. Ystävien kanssa ajellaan autolla ja käydään kahvilla (Eva), jutellaan ja syödään (Dalia), käydään baareissa, tehdään vapaaehtoistöitä ja matkustetaan (Layla), urheillaan (Sher, Maher), hengataan (Abdi) ja nauretaan (Aberash). Ystäviin liitetty toiminta palauttaa kertojat hetkeksi omanikäisiksi, eikä ystävydessä iällä ollut aina niin suurta merkitystään. Aineiston kerrottavuus ei ulottunut vapaa-aikaan ja sen merkityksiin niin, että sitä voisi aineiston valossa kattavasti käsitellä. Hyvinvoinnin ja itsenä olemisen näkökulmasta ystävyysuhteet korostuvat tarinoissa, sallien ja ymmärtäen ikäsiirtymiin liittyvät ristipaineet ja eri asemat, mutta kohdellen vertaisenaan. Tärkeää nuorten toimijuuden vahvistumisen näkökulmasta onkin merkittävien ystävyysuhteiden muodostuminen ja olemassaolo.

8.3 Ulossulkemisen ja rasismin vaikutukset keskeisimpiin toimintakykyihin

Elämäntapa- ja haastattelussa maahanmuuttoikä määrittää jossain määrin ystävyystymistä ja suhteiden rakentamista. Nuorina Suomeen tulleiden kertomukset suomalaisen kouluun ”solahtamisesta” vaihtelivat ja tulkinnat saattoivat muuttua kouluasteelta toiselle siirtyessä, kumpaan suuntaan tahansa. Tämä muistuttaa, ettei integroituminen yhteiskuntaan tai koulujen ja oppilaitosten tavat toteuttaa integraatiota, luoda ja ylläpitää yhteen kuulumisen käytäntöjä, ole vakioita. Pelkkä koulussa oleminen ei riitä, vaan hyväksi ja siten toimijuuden kannalta aktiivisiksi jaksoiksi määrittyvät ne elämänvaiheet, kun nuorilla on ollut kavereita ja he ovat kokeneet kuuluvansa joukkoon. Tutkimukset osoittavat, että syrjäinjääneiden nuorten kokemuksissa toistuvat yksinäisyys, ystävien puute ja yhteisöjäsenyyksien vähyys (Toiviainen 2019, 36). Kiusaaminen ja ulossuljetuksi joutuminen vaikuttavat siihen, miten nuori arvioi kykyään ja mahdollisuuksiaan toimia koulu- tai työelämäkontekstissa (Varjo ym. 2019, 31).

Ulossulkeminen, ohittaminen, rakenteellinen rasismi ja tarkoituksellisen, suoran rasismin kohteeksi joutuminen pulpahtelivat esiin haastateltavien kertomusten toimija-ase-

mista, kontekstin kuvaamisesta tai tapahtumien kulusta. Racistisen kohtelun tunnusmerkkejä löytyi nuorten vertaissuhteista koulussa ja vapaa-ajalla, opettajien, rehtorin tai työnantajan suhtautumisesta nuoreen tai se näkyi vaikeutena saada työharjoittelupaikkaa, työpaikkaa tai löytää asuntoa. Haastatteluissa en erikseen kysynyt, ovatko haastateltavat kohdanneet rasismia ja kertojat käyttivät rassistisiksi tulkittavista tilanteita muita ilmaisuja. Ainoastaan Eva sanoitti kohtaamaansa rasismia suoraan ja kiertelemättä, jolloin myös tartuin teemaan. Syrjintä, ulossulkeminen ja rasismi näyttäytyivät vain yksittäisissä tilanteissa tarkoituksellisenä väkivaltana (Abdin elämäntarinassa) tai tietoisena toimintapana (Evan käännettäminen pois työharjoittelusta). Enemmänkin haastateltavat kuvasivat juuri toistuvia kokemuksiaan ulkopuolisuudesta, erilaisuudesta ja ohitetuksi tai väärin kohdelluksi tulemisesta (ks. myös Rastas 2004). Käytännössä rasismi liittyi nimetyksi tulemiseen ja toimijuuden rajaamiseen rodullistetuista oletuksista käsin (Kurki 2008, 46).

Rasismien ja muukalaispelon käsitteiden välttely vertaissuhteissa tapahtuvan syrjinnän kuvaamisessa on tulkittu nuorten kohdalla strategiaksi etäännyttää itsensä ja ystävänsä stereotyyppisistä ja rodullistetuista maahanmuuttajakuvista. Sen sijaan ennakkoluuloista on puhuttu valtayhteiskuntaa edustavien nuorten tietämättömyytenä, ujoutena ja pelokkuutena. (Anis & Esberg 2018, 204; ref. Wenesjö 2014; Souto 2011.) Omassa aineistossani esimerkiksi Dalia käytti ilmaisuja kuten *ihmettelivät* (myös Abdi), *ujostelivat meitä, he ei hyväksy minua, katsoivat oudosti ja pitää outona*. Aberash totesi, että *uudessa tilanteessa kaikkia pelottaa, kaikilla on ennakkoluuloja, ei vain suomalaisilla*. Eva teki erottelun yläasteikäisten nuorten ja aikuisten rassistisen käytöksen välillä toden itseään hieman nuoremmista koululaisista, että *he ovat lapsia*. Lasten kohdalla kyse voi olla vielä tietämättömyydestä tai empatian kehittymättömyydestä, mutta aikuisten kohdalla ei. Ajattelutapa kuvastaa nuoreen itseensä kohdistuvaa normia suhtautua ymmärtäväisesti itseään kehittymämpiin ja keskenkasvuisiin lapsiin ja nuoriin, vaikka ei heidän tekojaan hyväksyisikään (Rastas 2004, 47).

Haastateltavista sekä miehet että naiset olivat saaneet osakseen ennakkoluuloista kohtelua ulkonäkönsä tai kielitaitonsa perusteella. Rodullistava katse vie nuorilta mahdollisuuden tulla nähdyiksi yksilöinä. Kuten Huttunen (2004, 154) rodullistavaa kategorisointia sanoittaa, nuoret tulevat nähdyiksi väärin, toisella tavoin kuin itse haluaisivat sekä toisenlaisina kuin itse ajattelevat olevansa.

Arkipäivän rasismi näyttäytyy erityisesti nuorten kertomuksissa kavereiden saamisen vaikeutena, yksinäisyyden ja ulkopuolisuuden kokemuksina. Koulukontekstiin liitetyt arjen rasismikokemukset ovat sekä Evan, Dalian, Maherin että Abdin kertomuksissa hyvin samankaltaisesti moninaisia, joita Anne-Mari Souto (2011) on tuonut esiin etnografisessa tutkimuksessa arkipäivän rasismista koulussa suomalais- ja maahanmuuttajanuorten ryhmäsuhteista. Jäykät, etnisesti määrittävät ryhmäsuhteet edellyttävät nuorilta jossain määrin suomalaistumista, ainakin suomen kielen taitoa, sosiaalista aloitteellisuutta ja rohkeutta. Kyse ei ole vain koulukiusaamisesta tai ryhmien välisistä jännitteistä, vaan vertaissuhteiden ryhmärajoista sekä siitä, kenellä on valta määrittellä yksilöitä ja ryhmiä tietynlaisiksi. (Souto 2011, 145,197.)

Ulossulkemisessa on kysymys rajojen rakentamisesta meidän ja muiden, tutun ja vieraan, välille. Muille annetaan muukalaisen, paikkaan kuulumattoman viitta. Sara Ahmed on tutkinut sitä, miten tietynlaiset kehot kantavat vierauden leimaa. Hänen mukaansa muukalaisen kohtaaminen esitetään keholla ja tunteilla. (Ahmed 2000, 39.) Kertomuksissa ulkopuolisuus osoitettiin jättämällä päähenkilö luokan sosiaalisten suhteiden solmimisen ulkopuolelle, tietynlaisilla katseilla tai katsomatta jättämisellä, jättämällä hänet istumaan yksin eri pöytään eli luomalla tila hänen ja muiden oppilaiden välille tai pitelemällä nenästä hänen kulkiessa ohi. Nenästä piteleminen ja pään kääntäminen pois esittävät pahaan hajuun liittyvää inhoa. Vieraaseen nähden etuoikeutetut valkoiset oppilaat osoittivat kehonkielellään, eleillään ja niihin sidotuilla tunteilla päähenkilön muukalaiseksi asemoidun kehon likaiseksi ja vältettäväksi (Ahmed 2000, 53).

Yhteiskunnassa vallitseva rasismi osoittautuu nuorten toimintaan vaikuttavaksi riskitekijäksi, joka lisää epävarmuutta heidän tavoittelemansa toiminnan, kuten työllistymisen, toteutumisesta. Institutionaalinen rasismi näyttäytyi nuoren ongelman ohittamisena tai piittaamattomuutena, kuten Aberashin kertomuksessa, jossa rehtori ei puuttunut hänen esittämäänsä epäkohtaan ja joka on yksi esimerkki siitä, miten kyseisessä koulussa maahanmuuttajataustaisiin opiskelijoihin suhtautuminen oli tuottanut kertojalle tunteen (olotila) siitä, ”että siellä maahanmuuttaja oli vähän, vähän niinku... siellä alhaalla, mikä ei niinku hirveesti anneta huomiota niille. Et ”joo, ne on täällä ja huomenna ne lähtee pois.” Suhtautumistapa rajasi Aberashin mahdollisuuksia pitää itsensä ja muiden

opiskelijoiden puolia. Evan ja Maherin tarinoissa epäily omasta työllistymisestä kumpua rasistisesta kohtelusta työharjoittelupaikoista ja vaikeutena löytää alan töitä. He tulkitsivat, että omalla kohdalla ammattitutkinnon suorittaminen ei tuo yhtäläistä varmuutta tai asemaa työmarkkinoilla muiden työnhakijoiden kanssa.

Ainoastaan Sher ja Layla eivät tuoneet esiin omakohtaisesti koettua rasismia tai syrjintää. Kuitenkin Laylan vapaaehtois- ja palkkatyöt olivat tavoitteiltaan ja toimintatavoiltaan antirasistista. Yhteiskunnan epätasa-arvoisuuden värillisten ja valkoisten ihmisten välillä Layla nosti esiin pohtiessaan ääneen politiikkaa yhtenä tulevaisuuden vaikuttamisen tapana ja todetessaan, että kansanedustajina tulisi olla enemmän ”people of colour” valkoisten keski-ikäisten miesten vastapainona. Pohdinta sisältää ajatuksen siitä, että nykyisiä oloja värillisiksi, etnisiksi tai maahanmuuttajiksi luokiteltujen ihmisten osalta tulee muuttaa ja Suomi on erilainen värillisiksi, maahanmuuttajiksi tai ulkomalaisiksi määritetyille ihmisille.

Wolff ja de-Shalit (2007, 72) tähdentävät, että yksi huono-osaisuutta tuottava tekijä on toiminnan saavutettavuuteen ja sen pysyvyyteen liittyvä epävarmuus. He eivät tarkoita, etteikö elämään ylipäättään sisälly riskejä ja epävarmuustekijöitä. Huono-osaisuuteen kytkeytyvä epävarmuus liittyy kuitenkin sellaiseen toiminnan epävarmuuteen, mikä on yksilön näkökulmasta vaihtoehdotonta tai toiminnan varmistaminen tekee muista elämälle merkityksellisistä toiminnoista epävarmaa tavoilla, joita muut ihmiset eivät kohta (mt.) Esimerkiksi työllistymisen epävarmuus rodullistettujen käsitysten ja rasismien vuoksi on toimijasta riippumatonta ja hänen omasta positioistaan käsin pakotettua epävarmuutta. Yksilö ei juurikaan pysty vaikuttamaan riskin toteutumisen todennäköisyyteen. Wolff ja de-Shalit ovat eritelleet riskin vaikutuksia yksilöiden toimintaan. Oman aineistoni pohjalta on tunnistettavissa rasismien kohtaamisen tai tiedostamisen mukanaan tuomaa ahdistusta ja pelkoa. Aiemmissa luvuissa on käsitelty sitä, miten ahdistus tai masennus vallitsevina olotiloina heikentävät yksilön toimintakykyä eri elämänsaroilla. Työllistymistä käsittelevässä luvussa toin esiin, miten epävarmuus näkyy vaihtoehtoisten strategioiden suunnittelussa siten, että toimintaa ohjaavaksi periaatteeksi nousee riskin välttäminen aiemmin asetettujen tavoitteiden saavuttamispyrkimysten sijaan. Kertomuksissa työllistymiseen liittyvä epävarmuus näyttäytyi mahdollisena mui-

den suunnitelmien seisauttajana tai pilaajana. Kaikki nuorena Suomeen saapuneet miehet ja naiset toivoivat ensin löytävänsä töitä ja sen jälkeen perustavansa perheen. (Wolff & De-Shalit 2007, 68-69.)

Woff ja De-Shalit (2007, 72) korostavatkin sitä, että toimintakykyajattelussa tulisi kiinnittää huomiota toiminnan pysyvyyteen. Toimintaan liittyvä, yksilön tahdon ja pyrkimysten vastainen epävarmuus on tutkijoiden mukaan keskeisimpiä huono-osaisuutta ja syrjäytymistä tuottavia tekijöitä. Nuorten toimijuuden tasolla ulossulkeminen ja rasismi näyttäytyvät heidän oman toimijuutensa ohittamisena, mitätöimisena tai panetteluna. Toimijuus kääntyi toimijaa vastaan. Evan huivinkäyttö ei ollutkaan merkki hänen uskontonsa mukaisesta säädyllyisestä ja siististä pukeutumisesta, vaan terrorismista, muukalaisuudesta. Huivin myötä häntä ei kohdeltu yksilönä vaan yleisesti toisenlaisena, musliminaisena. Rasismi ohentaa autonomisen toiminnan mahdollisuutta (myös Lehkoinen 2017, 84). Toimijuus muuttuu riippuvaiseksi muiden, niiden joilla on valta määrittää kuulumisen rajoja, hyväksynnästä. Se näkyy aineistoissani kertomuksissa mukaan ottamisesta tai ulkopuolelle jättämisestä, kuulluksi tulemisesta tai ohittamisesta, työhaemukset vastaanottavien työnantajien avarakatseisuuden arviointina, normaaliuden ja tavallisuuden korostamisena.

Arkinen rasismi tekee myös toisella tavalla näkyväksi toimijuuden relationaalisuutta. Sosiaalisten verkostojen tuki ja kannustus korostuvat rasistisen kohtelun vastavoimina ja itsenäisen toimijuuden vahvistajina. Koti, vanhemmat, erityisesti äiti, transnationaaliset ystävyysuhteet ja ystävyysuhteiden solmiminen Suomessa tai niiden puute kulkevat siirtymisiä ja sopeutumisia koskevissa kertomuksissa jatkuvasti mukana. Esimerkiksi eri oppilaitoksissa opiskelua kuvaavat ajanjaksot näyttäytyvät hyvinä tai huonoina sen mukaan, onko kertojalla ollut ystäviä ja onko hän kokenut kuuluvansa sinne, missä hän on. Sosiaalisten verkostojen määrä ja niistä saatu tuki vaihteli huomattavasti eri haastateltavien tarinoissa. Merkillepantavaa on se, että etenkin yksin Suomeen tulleilla nuorilla kuulumisen kokemus rakentuu varsin vähäisten sosiaalisten suhteiden kautta ja on siten muutenkin heikkoa suhteessa suomalaiseen yhteiskuntaan. Ulossulkevat käytännöt, jotka näyttäytyvät sekä oman aineistoni että aiemman tutkimuksen valossa olevan arkipäivää (esim. Souto 2011; Rastas 2007; Kalalahti 2017; Varjo 2019), heikentävät edelleen nuorten mahdollisuuksia kokea osallisuutta ja hyväksyntää ja saada vahvistusta toimijuudelleen kanssaihmisiltä ja ympäröivästä yhteiskunnasta.

9 POHDINTAA KERROTUN TOIMIJUUDEN TEOREETTIS-METODOLOGISESTA TARKASTELUSTA

9.1 Huomioita teoreettisten ja metodologisten ratkaisujen toimivuudesta pakolaistaustaisten nuorten toimijuuden tarkastelussa

Pro gradu -tutkielmani toimii yrityksenä soveltaa toimintakykyajattelua empiirisessä tutkimuksessa. Kuten Alkire (2005, 127) toteaa, toimintakykyajattelun operationalisointi ja käyttöönotto ihmisten hyvinvointia kuvaavana mittarina ei ole jotain, mikä tehdään yhden kerran valmiiksi. Käytännön tasolla ei ole olemassa mitään yhtä toimintakykylistausta, jonka avulla voitaisiin yksiselitteisesti arvioida ja mitata ihmisarvoisen elämän toteutumista. (mt.)

Alkire (2005, 129) esittää, että toimintakykyajattelun käyttöönotto on pikemminkin luovutta vaativaa taidetta, kuin tiedettä. Toimintakykyajattelua sovellettaessa tulisikin lähteä siitä ilmiöstä, ongelmasta tai ihmisryhmästä, jonka osalta sosiaalisen oikeudenmukaisuuden, hyvinvoinnin ja toimintamahdollisuuksien vapauden kysymyksiin halutaan löytää vastauksia. Senin mukaan olennaisten toimintakykyjen priorisointi tulisikin jättää teorian käytännön sovellutuksissa niille, joita asia koskee ja niille, jotka tuntevat ilmiön läpikotaisin. (Alkire 2005, 128.) Osallisuus on olennainen osa sosiaalista oikeudenmukaisuutta koskevien asioiden ratkaisussa.

Tiina Sotkasiira (2018a) on pohtinut toimintakykyajattelun soveltamista kotouttamispolitiikkaan ja tutkimukseni nojalla näen ajattelun soveltamisessa paljon hyviä mahdollisuuksia. Olennaista olisi kuitenkin ottaa kotouttamistoimenpiteiden kohteena olevat ihmiset mukaan keskeisten toimintakykyjen tunnistamiseen, abstraktien kategorioiden operationalisointiin, resurssien käyttöönottoon liittyvien vaihteluiden ja esteiden näkyväksi tekemiseen sekä toimintamahdollisuuksien toteuttamiseen liittyvien riskien esiin nostamiseen. Tässä olisikin kiinnostava avaus eri alojen tutkijoiden ja kotouttamispolitiikan toteuttajien toisiinsa risteävälle kehittämis- ja tutkimustyölle, jossa päämääränä olisi tuottaa toimijälähtöistä tietoa ja ratkaisuja kotouttamistoimenpiteisiin (vrt. Alkire 2005, 130).

Toimintakykyteorian ja narratiivisen tutkimusstrategian yhdistäminen analyysissä ei ollut aivan mutkatonta, vaan vaati minulta tutkijana valintoja ja kokeiluja. Toimintakykyteoria on tutkimuksellisena orientaationa varsin laaja ja hajallaan (Robeyns 2005, 110). Se tarjoaa pikemminkin kysymyksen asettelun ja havainnointinäkökulman kuin eksaktit teoreettiset työkalut ajattelun empiiriseen soveltamiseen (Sen 2010; Robeyns 2005, 94, 96). Tästä syystä olen tutkielmassani tehnyt paljon valintoja siitä, miten teoriaa sovelletaan. Tunnistan riskit, joita tällaiseen vapaaseen soveltamiseen liittyy. Kuitenkin kokeilu on ollut antoisa ja innostava. Narratiivinen tutkimusstrategia osoittautui hyödylliseksi välineeksi toimijuuden ja sen mahdollisuuksien erittelyyn ja näkyväksi tekemiseen kertojan tulkinnan näkökulmasta. Tosin tasapaino eri metodien käytön välillä ja niiden suhteuttaminen käsitteelliseen kehykseen vaihtelevat analyysin aikana ja kantavan tulkintalogiikan löytäminen vaati ponnisteluja.

Määrällisesti aineistoni on niukka, mutta haastattelujen sopivaa lukumäärää määrittää ennen kaikkea tutkimussuuntaus. Pienemmän haastatteluaineiston kanssa analyysissä on mahdollista mennä syvemmälle. Toisaalta yhteisten, jaettujen, kollektiivisesti merkityksellisten asioiden löytäminen voi olla hankalampaa. (ks. Hyvärinen 2017a, 34-36.) Analyysin tarkkuus osittain hyvittää haastattelujen määrää. Se tuo esiin yksittäisiin elämänkulkuihin sisältyvää toimijuuden ja tapahtumien kirjoa, mikä mahdollistaa kohdeyhmästä tuotettujen kvantitatiivisten ja kategorisoivien tulkintojen toiselle puolelle katsomista. Kertomusten fragmentaariset lähikuvat kommentoivat kertojan näkökulmasta laajempaa sosiaalista kontekstia ja kertojan asemoitumista suhteessa vallitseviin käytäntöihin ja diskursseihin (ks. myös Reid & West 2018, 227).

Suomeksi tehdyt haastattelut herättävät kysymyksen elämäkerrallisen haastatteluaineiston laadusta, etenkin niiden nuorten aikuisten kohdalla, jotka olivat asuneet Suomessa vasta muutaman vuoden. Holzkamp on pohtinut toimijuutta tutkimuksen kontekstissa. Hänen mukaansa toimijuus on tilanteisesti rajautuvaa tai laajentuvaa riippuen ennen kaikkea toiminnan suhteesta toisiin ja kuinka elämää kuljetaan yhdessä merkityksellisten toisten eli läheisten kanssa. Se ilmaisee yksilön kykyä hallita arkisen elämän näyttämöitään. Haastattelutilanne on yksi toimijuutta rajaava tai laajentava tapahtuma ja tutkijan tulisikin suhtautua toimijuuden tutkimukseen aina siitä lähtökohdasta, miten laajentaa ja vahvistaa tutkittavien toimijuutta, mahdollistaa heille kanssatutkijuus. (Silvo-

nen 2015, 12.) Kerronnalliset haastattelut rakentavat tutkijan ja tutkittavan vuorovaikutussuhteen määrittelemässä tilanteessa katsauksen tutkittavien tähänastiseen elämäntapaan. Se on temaattinen kuva, joka on haluttu esittää. Tässä tilanteessa, kun suomi ei ole kaikkien haastateltavien vahvin kieli, se on osan kohdalla kuva, joka on pystytty esittämään. Se ei ole välttämättä se kuva, joka olisi haluttu esittää, jos kaikki kielelliset välineet olisivat olleet käytettävissä.

9.2 Narratiivisuuden ja toimintakykyajattelun soveltaminen ohjauksen kentällä

Narratiivinen lähestymistapa ohjauksessa auttaa hahmottamaan elämäntapojen tapahtumien ja tulevaisuusorientaation ja arvojen merkitystä käsillä olevissa siirtymätilanteissa ja koulutus- ja uravaihtoehtojen pohdinnassa. Toimintakykyajattelu tässä rinnalla on tuonut esiin sitä, miten todellisten toimintamahdollisuuksien olemassaolo kyseenalaistuu monessa kohtaa haastattelemini pakolaistaustaisten nuorten kohdalla, vaikka tarjolla oleva koulutus- ja työllistymismahdollisuudet ”normaalisti” ovat keski-vertosuomalaisnuoren näkökulmasta aidosti valittavissa.

Toimintakykyajattelu tarjoaa yhden tavan tarkastella toimijuuden relationaalista rakentumista rakenteiden, fyysisten olosuhteiden, sosiaalisten verkostojen ja yksilön sisäisten ominaisuuksien kietoutuessa toiminnassa yhteen (Sen 2010, 255). On tärkeää tunnistaa ne tavat, miten ulkoiset olosuhteet ja niiden luomat riskit toimijuudelle, alkavat rajoittaa yksilötasolla sitä, mitä yksilö näkee omalla kohdallaan tavoiteltavana toimintana (Wolff & de-Shalit 2007, 72). Eri nuorten kohdalla toimintakyvyn riskitekijät määrittyvät erilaisiksi ja juuri näitä riskitekijöitä ohjaustyössä olevien aikuisten tulee herkästi pystyä tunnistamaan.

Tutkielmani tarjoaa joitakin huomiota sovellettavaksi monikulttuurisessa opinto- ja uraohjauksessa. Kertomukset opettajien, ohjaajien tai muiden aikuisten kannattelusta kuvastavat rinnalla kulkevaa, empaattista tapaa kohdata nuori ja sen merkityksiä nuorille. Ammattilaisten taito kohdata nuori ja kannatella häntä korostuvat etenkin tilanteissa, joissa sosiaalisten verkostojen ja tuen määrä ja laatu ovat heikkoja. Nuoruusiässä pakolaisina Suomeen saapuneiden nuorten koulutusta ja työelämää koskevat valintamahdollisuudet ja tieto mahdollisuuksista näyttävät tutkielmani perusteella pistemäisiltä. He

näkevät kokonaiskuvasta vain rajatun osan. Lisäksi heidän itsensä kannalta merkitykselliset tavoitteet saatetaan ohittaa mahdottomina, lähinnä heikon kielitaidon vuoksi. Tutkielmani valossa narratiivisesti rakentuvasta ohjauskeskustelusta voisi olla hyötyä nuoren toiveiden ja niihin kytkeytyvien merkitysten ymmärtämisessä ja niitä vasten eri toimintavaihtoehtojen avaamisessa. Nuoruusiässä pakolaisina Suomeen saapuneiden nuorten ohjauksessa on hyvä tunnistaa mahdolliset nuoren elämässä vaikuttavat, toisistaan poikkeavat ikäsidonnaiset odotukset ja niiden päällekkäisyydet.

Toinen narratiivisesta luennasta nouseva huomio koskee eri elämänvaiheissa vallitsevia oloiloja (yksinäisyys, ulkopuolisuus, rasismien pelko), jotka näyttäytyvät merkittävinä toimijuutta ja toimintakykyä muuntavina tekijöinä ja jotka osaltaan voivat rajata koulutusvalintoihin liittyvää todellista vapautta (myös Souto 2016). Perhesuhteiden lisäksi vertaissuhteilla on merkittävä asema nuoren autonomisen toimijuuden vahvistumisessa. Yhteen liittymisen ja kuulumisen toimintamahdollisuuksien kasvattamisen osalta näyttäisi siltä, että ohjaus- ja opetustyössä olennaista on maahan tulevien lasten ja nuorten ohjauksen ja tuen lisäksi tietoinen empatiakasvatus valtaväestön lasten ja nuorten keskuudessa.

Yhteen kuulumisen ei ole vain sosiaalisten suhteiden tasolla rakentuva toimintakyky, vaan yhteiskunnalliset instituutiot, kuten koulu sosiaalista kuulumista vahvistavana instituutiona, ovat merkittävässä asemassa ulossulkevien ja syrjivien käytäntöjen muuttamisessa. Laajemmin yhteiskunnan tasolla kotouttamispolitiikka edellyttää maahanmuuttajaväestön lisäksi erityisesti sosiaalista integraatiota edistävää työtä valtaväestön keskuudessa. Se tarkoittaa instituutionaalista rehellisyyttä sosiaalisesti epäoikeudenmukaisten käytäntöjen edessä ja aitoa pyrkimystä hakea ratkaisuja.

9.3 Lopuksi

Tutkielmani herättää kysymyksen siitä, mitkä toimijuuteen liittyvät mahdollisuudet ja esteet rakentuvat erityyppisistä elämäkokemuksista ja tapahtumista, mitkä puolestaan enemmän yhteiskunnallisesta positioitumisesta ja valtasuhteista käsin. Toki tekijät linkittyvät toisiinsa, mutta hienovaraisempi tutkimus auttaisi paremmin avaamaan niitä tekijöitä, jotka ovat olennaisia yhdenvertaisen ja sosiaalisesti oikeudenmukaisen yhteis-

kunnan rakentamisessa. Aineistoni herättää kysymyksen siitä, kuinka paljon noin ylipäättään yhteiskunnan marginaaleissa elävät tai vähemmistöjä edustavat ihmiset joutuvat selittämään toimintaansa valtavirtaan nähden poikkeavaksi rakentuneista elämäntilanteista tai asemistaan käsin.

Tärkeää on edelleen tarkentaa ja eritellä erilaisten elämäntilanteiden merkitystä toimijuuden rakentumiselle ja kiinnittää huomiota eri tavoin rakentuviin toimijuuden rajoihin (Evans 2007). On edelleen tärkeää purkaa yleisiä ”maahanmuuttaja- tai maahanmuuttajataustainen” -kategorioita ja nähdä niiden taakse erilaisiin elämäntilanteisiin. Toimintakykyjen yksilöllinen ja yhteinen rakentuminen kohdistaa huomion yksilöiden elämien lisäksi niihin yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin, joissa yksilöt toimivat (Alkire 2002, 32). Tämä mahdollistaa yksilöiden kykyjen ja onnistumisen arvioinnin sijaan yhteiskunnan institutionaalisten käytäntöjen, yhteiskunnan asenneilmapiirin, sosiaalisten statusten ja yhteiskunnan jäsenyyden syntymisen tarkastelun, niiden poissulkeviin ja eriarvoistaviin käytäntöihin puuttumisen ja sosiaalisesti oikeudenmukaisempien toimintamahdollisuuksien edistämisen erilaisten ihmisten arjessa Suomessa.

Pakolaisina saapuneiden nuorten sisäinen tulevaisuudenusko tarvitsee rinnalleen yhteiskunnan tarjoamat rakenteelliset, pysyvät toimintamahdollisuudet sekä kannattelevia sosiaalisia suhteita. Kotouttamispolitiikassa korostuvat etenkin rakenteellista ja kulttuurista integraatiota tukevat toimenpiteet ja tavoitteet. Kuitenkin sosiaalinen integraatio näyttää aiemman tutkimuksen perusteella parhaiten edesauttavan niiden toteutumista. (Kivijärvi 2015, 19-20.) Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen uraohjauksessa ja kotouttamispolitiikassa vaatii hereillä olevaa asennetta ja rohkeutta tehdä muutosta instituutioiden sisällä (Sultana 2014, 322). Toimintakykyajattelussa sosiaaliset suhteet ja yhteen kuuluminen on toimintakykykategoriana keskeinen ja toimijuutta olennaisesti muokkaava elämäntilanne. Jos halutaan saada siitä irti jotain konkreettista, tulee sosiaalisen oikeudenmukaisuuden näkökulmasta tutkia juuri niitä kohtia, missä kunnioittaminen toteutuu tai sitä rikotaan, sekä sitä, millaisia ovat kenellekin merkitykselliset kohtaamiset ja osoitukset empatiasta.

LÄHTEET

- Ahmed, S. 2000. *Strange encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. Routledge. London & New York.
- Aho, S. & Mäkiäho, A. 2017. Maahanmuuttajat ja työvoimapolitiittisten toimenpiteiden vaikuttavuus. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 26/2017. Työ- ja elinkeinoministeriö. Julkaisun verkko-osoite: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-327-227-9>
- Alkire, S. 2002. *Valuing Freedoms. Sen's Capability Approach and Poverty Reduction*. Oxford University Press Inc. New York.
- Alkire, S. 2005. Why the Capability Approach? *Journal of Human Development* 6(1): 115-133.
- Anis, M. & Esberg, R. 2018. Turvaa ja suojelua palveluista ja vertaisista? Lapset pakolaisina ilman vanhempiaan. Teoksessa Hiitola, J., Anis, M. & Turtiainen, K. (toim.) *Maahanmuutto, palvelut ja hyvinvointi*. Vastapaino. Tampere.
- Bamberg, M. 1997. Positioning between structure and performance. *Journal of Narrative and Life History*, 7(1-4), 335-342.
- Bamberg, M. 2010. Who am I? Narration and its contribution to self and identity. *Theory & Psychology*, 21(1), 1-22.
- Björklund, K. 2014. "Haluun koulutusta, haluun työtä ja elämän Suomessa". Yksintulneiden alaikäisten pakolaisten kotoutuminen Varsinais-Suomessa. Siirtolaisinstituutti, Tutkimuksia A 48. Siirtolaisinstituutti. Turku.
- Björklund, L. & Sarlio-Siintola. 2010. Inhimilliset toimintavalmiudet suomalaisessa hyvinvointipolitiikassa. Teoksessa Hiilamo, H. & Saari, J. (toim.) *Hyvinvoinnin uusi politiikka - johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin*. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A Tutkimuksia 27. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Helsinki.
- Bruner, J. 1990. *Acts of Meaning*. Harvard University Press. Cambridge, London.
- Brunila, K. Kurki, T., Lahelma, E., Lehtonen, J., Mietola, R. & Palmu, T. 2011. Multiple Transitions: Educational Policies and Young People's Post-Compulsory Choices. *Scandinavian Journal of Educational Research* 55(3), 307-324.
- Davies, B. & Harré, R. 1990. Positioning: The discursive production of selves. *Journal of the Theory of Social Behaviour* 20, 43-65.
- Elder, G. H. Jr. 1998. The Life Course as Developmental Theory. *Child Development*. 69(1):1-12.
- Emirbayer, M. & Mische, A. 1998. What is Agency? *American Journal of Sociology*. 104(4): 962-1023.

- Evans, K. 2007 Concepts of bounded agency in education, work, and the personal lives of young adults. *International Journal of Psychology* 42(2), 85-93.
- Haikkola, L. 2012. Monipaikkainen nuoruus. Toinen sukupolvi, transnationaalisuus ja identiteetit. *Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 2012:15 Sosiologia*. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Harju-Luukkainen, H., Nissinen, K., Sulkunen, S., Suni, M. & Vettenranta, J. 2014. Avaimet osaamiseen ja tulevaisuuteen. Selvitys maahanmuuttajataustaisten nuorten osaamisesta ja siihen liittyvistä tekijöistä PISA –tutkimuksessa. Jyväskylän yliopisto, Kasvatustieteiden tutkimuslaitos. Jyväskylä.
- Herman, D. 2002. *Story Logic. Problems And Possibilities of Narrative*. University of Nebraska Press: Lincoln and London.
- Herne, K. 2012. *Mitä oikeudenmukaisuus on? Gaudeamus*. Helsinki
- Hiitola, J., Anis, M. & Turtiainen, K. 2018. Johdanto. Teoksessa Hiitola, J., Anis, M. & Turtiainen, K. (toim.) *Maahanmuutto, palvelut ja hyvinvointi*. Vastapaino. Tampere.
- Holopainen, J. 2015. Onnistunut koulutussiirtymä tasa-arvon mahdollistajana. Koulutuksen asiantuntijoiden käsityksiä maahanmuuttajataustaisten nuorten toisen asteen koulutussiirtymistä. Pro gradu –tutkielma. Käyttäytymistieteellinen tiedekunta. Helsingin yliopisto.
- Holopainen, J., Kalalahti, M. ja Varjo, J. 2017. “Mun tehtävä on tukea ja esittää kysymyksiä ja kulkea rinnalla” - asiantuntijoiden näkemyksiä maahanmuuttajataustaisten nuorten siirtymässä toiselle asteelle. *Kasvatus* 48 (3), 203–216.
- Hubara, K. 2017. *Ruskeat Tytöt. Tunne-esseitä*. Like Kustannus Oy. Helsinki.
- Huttunen, L. 2004. Kasvoton ulkomaalainen ja kokonainen ihminen: marginalisoiva kategorisointi ja maahanmuuttajien vastastrategiat. Teoksessa Jokinen, A., Huttunen, L. ja Kulmala, A. (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta*. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Gaudeamus. Helsinki.
- Huttunen, L. 2002. *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkerroissa*. Suomen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Hyvärinen, M. 2010. Haastattelukertomuksen analyysi. Teoksessa Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.) *Haastattelun analyysi*. Vastapaino. Tampere. s. 90-118.
- Hyvärinen, M. 2017a. Haastattelun maailma. Teoksessa Hyvärinen, M., Nikander, P. ja Ruusuvuori, J. (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino: Helsinki. s.11-45.

- Hyvärinen, M. 2017b. Kertomushaastattelu. Teoksessa Hyvärinen, M., Nikander, P. ja Ruusuvoori, J. (toim.) Tutkimushaastattelun käsikirja. Vastapaino: Helsinki. s. 174-192.
- Hänninen, V. 2008. Narratiivisen tutkimuksen eettiset haasteet. Teoksessa Pietilä, A-M. ja Länsi-mies-Antikainen, H. (toim.) Etiikkaa monitieteisesti. Pohdintaa ja kysymyksiä. Kuopion yliopiston julkaisuja F. yliopistotiedot 45. Kuopion yliopisto. s. 121-140.
- Juhila, K. 2012. Ongelmat, niiden selittäminen ja kategoriat. Teoksessa Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. Kategoriat, kulttuuri & moraalit. Vastapaino. Tampere.
- Juhila, K., Jokinen, A. & Suoninen, E. 2012. Katteoria-analyysin juuret. Teoksessa Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. Kategoriat, kulttuuri & moraalit. Vastapaino. Tampere.
- Juvonen, T. 2015. Sosiaalisesti kontrolloitu, hauraasti autonominen. Nuorten toimijuuden rakentuminen etsivässä nuorisotyössä. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 165, Tiede. Helsinki.
- Kalalahti, M., Varjo, J. Zacheus, T., Kivirauma, J., Mäkelä, M.-L., Saarinen, M. & Jahnukainen, M. 2017. Maahanmuuttajataustaisten nuorten toisen asteen koulutusvaihtoehdot. Yhteiskuntapolitiikka 82 (1), 33-44.
- Kallio, K.P., Korkiamäki, R. & Häkli, J. 2015. Myönteinen tunnistaminen – näkökulma hyvinvoinnin edistämiseen ja syrjäytymisen ehkäisemiseen. Teoksessa Häkli, J., Kallio, K.P. & Korkiamäki, R. (toim.) Myönteinen tunnistaminen. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 171, Kenttä. Tampere. s.9-36.
- Kilpi, E. 2010. The Education of Children of Immigrants in Finland. DPhil. University of Oxford.
- Kilpi-Jakonen, E. 2017. Maahanmuuttajien lasten koulutussiirtymät toisen asteen koulutuksen läpi ja korkeakouluun. Kasvatus 48 (3), 217–231.
- Kivijärvi, A. 2015. Etnisyyden merkityksiä nuorten vertaissuhteissa. Tutkimus maahanmuuttajataustaisten ja kantaväestön nuorten kohtaamisista nuorisotyön kentillä. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 162, Tiede. Helsinki.
- Kivijärvi, A. ja Mathias, K. 2018. Paljon puhuttu, vähän tutkittu – maahanmuuttajataustaisia poikia ja nuoria miehiä koskeva tutkimus Suomessa. Teoksessa Kivijärvi, A., Huuki, T. ja Lunabba, H. (toim.) Poikatutkimus. Vastapaino. Tampere.
- Komulainen, K. 2000. Kertomukset, elämänmetaforat ja ydinretoriikat ohjauksen apuvälineinä. Teoksessa Onnismaa, J., Pasanen, H. & Spangar, T. (toim.) Ohjaus ammatina ja tieteenalana 1. Ohjauksen lähestymistavat ja ohjauksen tutkimus. Opetus 2000. PS-kustannus. Jyväskylä.
- Kotouttamisen osaamiskeskus. 2019. Kotouttaminen.fi -verkkosivusto. Työ- ja elinkeinoministeriö. <https://kotouttaminen.fi/etusivu> [Luettu: 14.1.2019]

- Kurki, T. 2008. Sukupuolittuneita ja rodullistettuja koulutusreittejä. Maahanmuuttaja-taustaiset tytöt siirtymässä toisen asteen koulutuksiin. *Nuorisotutkimus* 26(4): 26-51.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. 2009. *Interviews. Learning the craft of qualitative research interviewing*. SAGE Publications, Inc. Thousand Oaks.
- Labov, W. 1977. *Language in the Inner City. Studies in the BlackEnglish Vernacular*. Blackwell. Oxford.
- Laitio, T. 2015. Miksi pelkillä mahdollisuuksilla ei tule tasa-arvoa? Viranhaltijalta Tommi Laitio –blogi. Helsingin nuorisoasiainkeskus. Helsinki. <http://tommilaitio.munstadi.fi/2015/10/31/miksi-pelkillä-mahdollisuuksilla-ei-tule-tasa-arvoa/>[luettu: 8.5.2016]
- Lehikoinen, P. 2017. Maahan muuttaneiden toimintamahdollisuuksiin liittyvät tekijät. Pro gradu –tutkielma. Kokkolan yliopistokeskus Chydenius. Jyväskylän yliopisto.
- Linde, C. 1993. *Life Sotries. The Creation of Coherence*. Oxford University Press. New York, Oxford.
- Lundqvist, K., Toivonen, V.-M., Saari, J. Halttunen, T. Qvist, L.-M., Mikkonen, A., ja Castrén, E. 2018. Edustajat lapsen edun takaajina. Ilman huoltajaa turvapaikanhakijoina saapuneiden alaikäisten edustajajärjestelmä. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu 26/2018. Työ- ja elinkeinoministeriö. Helsinki.
- Maahanmuuttovirasto 2016. www.migri.fi[luettu: 6.5.2016]
- Matikka A., Luopa P., Kivimäki H., Jokela J. & Paananen R. 2014. Maahanmuuttaja-taustaisten 8.- ja 9.-luokkalaisten hyvinvointi. Kouluterveyskysely 2013. Raportti 26/2014. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.
- McNay, L. 2000. *Gender and Agency. Reconfiguring the Subject in Feminist and Social Theory*. Polity Press. Cambridge.
- Mäkinen, S. 2015. Näköaloja toimijuuteen nuoruuden siirtymässä ja suunnanotoissa. Teoksessa Kauppila P., Silvonen, J. ja Vanhalakka-Ruoho, M. (toim.) *Toimijuus, ohjaus ja elämäntilanne. Toimijuuden tuki: koulutus- ja työsiirtymät, toimijuus ja ohjaus –hanke*. Itä-Suomen yliopisto. Joensuu.
- Nikander, P. 1997. Diskursiivinen käänne (sosiaali)psykologiassa. *Psykologia* 32, 404-414.
- Nuorten hyvinvointikertomus. 2016. Helsingin kaupunki. <http://www.nuortenhyvinvointikertomus.fi>[Luettu: 16.1.2016]
- Nussbaum, M. C. 2011. *Creating capabilities: the human development approach*. Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, Mass.

- Nussbaum, M.C. 2003. Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice. *Feminist Economics* 9(2-3), 33-59.
- Näre, L. 2014. Agency as capabilities: Ukrainian women's narratives of social change and mobility. *Women's Studies International Forum* 47: 223-231.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö 2016. Maahanmuuttajien koulutuspolut ja integrointi kipupisteet ja toimenpide-esitykset. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2016:1.
- Opetushallitus 2017. Ammatilliseen koulutukseen valmentava koulutus (VALMA). Koulutuksen perusteet. Verkossa: <https://eperusteet.opintopolku.fi/eperusteet-service/api/dokumentit/4616694>
[luettu: 16.1.2019]
- Patterson, W. 2013. Narratives of events: Labovian narrative analysis and its limitations. Andrews, M., Squire, C. & Tambokou, M. (ed.) *Doing Narrative research*. SAGE. Los Angeles.
- Patton, W. 2013. *Conceptualising Women's Working Lives: Moving the Boundaries of Discourse*. Sense Publishers. Rotterdam.
- Peavy, R. V. 2010. *SocioDynamic Counselling. A Practical Approach To Meaning Making*. Taos Institute Publications.
- Peltola, M. 2014. Kunnollisia perheitä. Maahanmuutto, sukupolvet ja yhteiskunnallinen asema. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 147. Helsinki.
- Pöyhönen, S., Kokkonen, L. & Tarnanen, M. 2019. Turvapaikanhakijoiden kertomuksia sosiaalisista verkostoista ja kuulumisen tunteista. Teoksessa Lyytinen, E. (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*. Siirtolaisinstituutti. Turku.
- Rastas, A. 2004. Miksi rasismien kokemuksista on niin vaikea puhua? Teoksessa Jokinen, A., Huttunen, L. ja Kulmala, A. (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta*. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Gaudeamus. Helsinki. 33-55.
- Rastas, A. 2007. Rasismi lasten ja nuorten arjessa. Transnationaalit juuret ja monikulttuuristuva Suomi. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 78. Tampere University Press. Tampere.
- Reid, H & West, L. 2018. *Connecting Big and Intimate Worlds: Using an Auto/Biographical Research Imagination in Career Guidance*. Teoksessa Hooley, T., Sultana, R. G. & Thomsen, R. (ed.) *Career Guidance for Social Justice. Contesting Neoliberalism. Volume 1 – Contest, Theory and Research*. Routledge. New York and London.
- Richardson, M. S. 2009. Another way to think about the work we do: counselling for work and relationship. *International Journal for Education and Guidance* 9:75-84.
- Riessman, C. K. 2008. *Narrative Methods for the Human Sciences*. Sage Publications, Inc. Thousand Oaks, California.

- Riessman, C. K. 1990. *Divorce Talk. Women and Men Make Sense of Personal Relationships*. Rutgers University Press. New Brunswick and London.
- Robertson, P. J. 2015. Towards a capability approach to careers: applying Amartya Sen's thinking to career guidance and development. *Journal of Vocational Guidance* (15), 75-88.
- Robeyns, I. 2005. The Capability Approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development*. 6(1): 93-114.
- Robeyns, I. 2003. Sen's Capability approach and gender inequality: selecting relevant capabilities. *Feminist Economics*, 9(2-3), 61-92.
- Saari, J. 2011. Hyvinvoinnin kentät. Teoksessa Saari, J. (toim.) *Hyvinvointi. Suomalaisen yhteiskunnan perusta*. Gaudeamus. Helsinki. (33-78.)
- Sen, A. 2010. *The Idea of Justice*. Penguin Books.
- Sen, A. 2001. *Luentoja etiikasta ja taloustieteestä*. Oy UNIPress Ab. Suomi.
- Sen, A. 1993. *Capability and well-Being*. Teoksessa: Nussbaum, M. C. & Sen, A. (ed.) *The Quality of Life*. Clarendon Press. Oxford.
- Sen, A. 1992. *Inequality reexamined*. Oxford University Press Inc., New York.
- Silvonen, J. 2015. *Toiminta ja suhteet – Neljä fragmenttia toimijuudesta*. Teoksessa Kauppila, P. A., Silvonen, J. & Vanhalakka-Ruoho, M. (toim.) *Toimijuus, ohjaus ja elämäntilanne*. Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology. Itä-Suomen yliopisto. Joensuu.
- Siurala, L. 2015. Herkkyyttä ja suvaitsevaisuutta nuorten arjen ymmärtämiseen. Teoksessa Häkli, J., Kallio, K.P. & Korkiamäki, R. (toim.) *Myönteinen tunnistaminen*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 171, Kenttä. Tampere. s. 202-218.
- Sotkasiira, T. 2018a. *Kotoutumista vai hyvinvointia Metafora-analyysi syrjäseutujen kotopalveluista*. Teoksessa Hiitola, J., Anis, M. & Turtiainen, K. (toim.) *Maahanmuutto, palvelut ja hyvinvointi. Kohtaamisissa kehittyviä käytäntöjä*. Vastapaino. Tampere. (30-52)
- Sotkasiira, T. 2018b. *Pakolaistaustaisten nuorten asuinpaikkavalinnat viranomaispuheessa*. *Nuorisotutkimus* 36 (2), 5-22.
- Souto, A.-M. 2016. *Etnistyvät toisen asteen koulutusvalinnat*. *Nuorisotutkimus* 34(4): 47-59.
- Souto, A.-M. 2011. *Arkipäivän rasismi koulussa. Etnografinen tutkimus suomalais- ja maahanmuuttajanuorten ryhmissä*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura Julkaisuja 110. Helsinki.

- Souto, A.-M., Honkasalo, V. & Suurpää, L. 2015. Kuuntelemista, sanoittamista ja näkyväksi tekemistä - Tutkijat kiistellyn rasismien äärellä. Teoksessa Häkkinen, A. ja Salasuo, M. (toim.) Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 161. Vastapaino. Tampere.
- Squire, C. 2013. From experience-centered to socioculturally-oriented approaches to narrative. Andrews., M., Squire, C. & Tambokou, M. (ed.) *Doing Narrative research*. SAGE. Los Angeles.
- Stewart, F. 2005. Groups and Capabilities. *Journal of Human Development*. 6(2): 185-204.
- Sultana, R.G. 2014. Career Guidance for Social Justice in Neoliberal Times. Teoksessa Arulmani, G., Bakshi, A. J., Leong, F.T.L. & Watts, A.G. (eds.) *Handbook of Career Development. International perspectives*. Springer. New York.
- Säävälä, M. 2012. Koti, koulu ja maahan muuttaneiden lapset: Oppilashuolto ja vanhemmat hyvinvointia turvaamassa. *Väestötutkimuslaitos Katsauksia E 43/ 2012*. Västeliitto: Helsinki.
- Tilastokeskus 2015. Maahanmuuttajat väestötutkimuksissa – Hyviä käytäntöjä kvantitatiivisen haastattelututkimuksen tekijälle. *Käsikirjoja 51*. Tilastokeskus. Helsinki.
- Toiviainen, S. 2019. Sopeutumista, sitkeyttä ja selviytymistä. Nuorten relationaalinen toimijuus siirtymässä marginaalista kohti valtavirtoja. *Nuorisotutkimus* 36 (4), s. 35-49.
- Turtiainen, K. ja Rezai, J. 2018. Valoa tunnelin päässä: Tunnustussuhteet nuoren kertomuksessa. Teoksessa Hiitola, J., Anis, M. & Turtiainen, K. (toim.) *Maahanmuutto, palvelut ja hyvinvointi. Kohtaamisissa kehittyviä käytäntöjä*. Vastapaino. Tampere. (214-234)
- UNCHR. 2018. *Figurs at Glance. Statistical Yearbooks*, 19 June/2018. <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> [Luettu: 18.2.2019]
- Wahlström, J. 1997. Ihminen tekstinä, psykologi lukijana. *Sosiaalinen konstruktio-nismi, postmoderni psykologia ja psykologityö*. *Psykologia*, 32 (6), Liite: 2-11.
- Vanhalakka-Ruoho, M. 2015. Toimijuus ja suunnanotto elämässä. Teoksessa Kauppila P., Silvonen, J. ja Vanhalakka-Ruoho, M. (toim.) *Toimijuus, ohjaus ja elämäkulkku. Toimijuuden tuki: koulutus- ja työsiirtymät, toimijuus ja ohjaus –hanke*. Itä-Suomen yliopisto. Joensuu.
- Vanhalakka-Ruoho, M., Silvonen, J. & Kauppila, P. A. 2015. Johdanto: Toimijuus näkökulmana ohjaukseen. Teoksessa Kauppila P., Silvonen, J. ja Vanhalakka-Ruoho, M. (toim.) *Toimijuus, ohjaus ja elämäkulkku. Toimijuuden tuki: koulutus- ja työsiirtymät, toimijuus ja ohjaus –hanke*. Itä-Suomen yliopisto. Joensuu.
- Vanhalakka-Ruoho, M. 2014. Toimijuus elämäkullussa - ohjaustyön perusta? *Aikuis-kasvatus* 34(3): 192-201.

- Vanhalakka-Ruoho, M., Silvonen, J., Koski, L., Tamminen, M. ja Tuononen, M. 2018. Nuori ja perhe – toimintakäytäntöjä, merkityksenantoja ja suunnanottoja koulutussiirtymissä. *Nuorisotutkimus*, 36 (2), s. 19-34.
- Varjo, J., Kalalahti, M. & Jahnukainen, M. 2019. ”Ei oikein mikään oo mun juttu” – rajoittuneita ja rajoitettuja siirtymiä peruskoulusta eteenpäin. *Nuorisotutkimus* 36 (4); 19-34.
- Varjonen, S. 2013. Ulkopuolinen vai osallistuja? Identiteetit, ryhmäsuhteet ja integraatio maahanmuuttajien elämäntarinoissa. Sosiaalitieteiden laitos. Helsingin Yliopisto. Helsinki.
- Walker, M. & Unterhalter, E. 2007. *The Capability Approach: Its potential for work in education*. Teoksessa Walker, M. & Unterhalter, E. (ed.) *Amartya Sen’s capability approach and social justice in education*. Palgrave Macmillan. New York & Hampshire.
- Vehviläinen, S. 2014. *Ohjaustyön opas. Yhteistyössä kohti toimijuutta*. Gaudeamus. Helsinki.
- Wolff, J. & de-Shalit, A. 2007. *Disadvantage*. Oxford University Press Inc. New York.
- Vuosittainen maahanmuutto- ja turvapaikkaraaportti. Suomi 2016. Euroopan muuttoliikeverkosto 2017. http://emn.fi/files/1522/Politiikkaraaportti_FI_EN_final.pdf
- Zacheus, T., Kalalahti, M., Varjo, J., Saarinen, M., Jahnukainen, M., Mäkelä, M-L. & Kivirauma, J. 2017. Yläkouluikäisten syrjinnän, kiusaamisen ja rasismien kokemukset. *Terra* 128: 1, 3–15

LIITE 1.

Haastattelurunko

Pyrin toteuttamaan haastattelut kerronnallisen tai kertomushaastattelun periaatteella, jolloin haastattelijan kysymysten sijaan haastattelua hallitsee haastateltavan kerronta (Hyvärinen 2017b, 188). Haastattelut rakentuivat pääsääntöisesti niin, että aloitin haastattelut pyytämällä haastateltavaa kertomaan elämästään ja sen merkittävistä tapahtumista omin sanoin. Muotoilin pyyntöni suurin piirtein näin: ”Haluaisin kuulla millainen on sinun elämäntarinasasi ja mitkä ovat olleet sinulle tärkeitä asioita tai tapahtumia elämässäsi. Voit kertoa elämästäsi mitä haluat ja aloittaa mistä haluat.”

Vastaukset kysymykseen vaihtelivat. Noin puolet haastateltavista luettelivat keskeisiä tapahtumia ja siirtymiä elämässään varsin lyhyesti, toinen puolisko haastateltavista puolestaan alkoi kertoa elämänsä tapahtumista laueammin.

Haastattelun kulku eteni siten, että kuuntelin luettelointia tai laajempia kertomuksia. Saatoin olla hiljaa tai esittämättä lisäkysymyksiä pitkänkin aikaa. Toisaalta luettelointi saattoi olla hyvin lyhytkin ja joku haastateltavista pyysikin minua esittämään kysymyksiä, kertomisen aloittaminen tuntui vaikealta. Kysymysten esittäminen alkoi siitä, että pyysin haastateltavia palaamaan mainitsemiinsa tapahtumiin ja johdatin haastateltavaa kronologisesti tapahtumasta toiseen eteenpäin. Kannustin kysymyksenasettelullani haastateltavaa kertomaan tapahtumien kulusta ja niiden merkityksestä hänelle itselleen. Esimerkiksi.

- Mitä sinulle muistuu mieleen ajalta x?
- Miten koit tilanteen tuolloin x vuotiaana?
- Mitä ajattelit tilanteessa x?
- Millaisia ajatuksia tai tunteita x sinussa herätti?
- Kerroit aiemmin, että muutit paikkaan x. Mitä sinulle on jäänyt mieleen ajastasi paikassa X?
- Mikä johtaa tapahtumaan x?
- Muistatko miten ratkaisu/päätös syntyi?
- Pohditko muita vaihtoehtoja/Oliko sinulla muita vaihtoehtoja?
- Keitä muita ihmisiä tähän elämänvaiheeseen/tapahtumaan liittyi?
- Keltä sait tukea hetkessä x?
- Millaisia esteitä tai vaikeuksia x:ään liittyi? Miten ne näkyivät elämässäsi?
- Voitko kertoa esimerkin jostain tilanteesta jossa ...
- Mitä luulet, että ajatus/urahaave tms. on tullut mieleesi?
- Sanoit, että x on sinulle tärkeää. Millä tavoin se muodostui tärkeäksi? Mitä luulet, mikä vaikuttaa siihen, että koet x:n tärkeäksi?

Toisin sanoen kävin läpi heidän sanoittamiaan elämänsä eri vaiheita ja pyysin heitä avaamaan niitä.

Haastattelujen loppupuolella esitin tulevaisuuteen kurrottuvan kysymyksen:

- Kuvitellaan että tapaamme uudestaan viiden vuoden kuluttua. Mitä kertoisit minulle syksyllä/keväällä vuonna x. Mitä sinun elämäsi silloin kuuluu? Miten elämäntarinasasi jatkuu?
- Mitkä asiat vaikuttavat toivomiesi asioiden toteutumiseen?

Lisäksi esitin lähes kaikille haastateltaville kysymyksen, jolla pyrin pääsemään kiinni haastateltavan keskeisimpiin arvoihin tai niihin asioihin, joita he itse pitävät merkityksellisinä:

- Jos sinulla olisi lapsia, mitä haluaisit antaa heille neuvoksi oman elämäkokemuksesi pohjalta?

Haastattelun lopussa esitin kaikille kysymyksen:

- Mitä haluaisit vielä kertoa? Onko jotain sinulle tärkeää jäänyt käsittelemättä/keskustelematta.

Kerronnallisten haastattelujen tekeminen kehittyi kohdallani tutkimuksen edetessä.

Esimerkiksi kysymyksenasettelutapani kehittyi kerronnallisten kutsujen suuntaan ja lisäksi opin kuuntelemaan rauhassa ja myös olemaan esittämättä kysymyksiä mahdollistaen siten kertomusten aloittamisen.

LIITE 2.

Haastateltavien koulutus- ja työelämätilanne haastatteluhetkellä.

☐

☐	H1☐	H2☐	H3☐	H4☐	H5☐	H6☐	H7☐
Ikä ☐ haastatteluhetkellä☐	23☐	28☐	25☐	21☐	19☐	19☐	22☐
Sukupuoli ☐	N☐	N☐	M☐	N☐	N☐	M☐	M☐
Vuodet ☐ Suomessa haastatteluhetkellä☐	6☐	23☐	19☐	4☐	4☐	3☐	6☐
Minkä ☐ ikäisenä ☐ tullut ☐ Suomeen ☐	17☐	5☐(2-3☐ vuotiaana☐ lähtenyt☐ kotoa)☐	6☐	17☐(n.14☐ vuotiaana☐ lähtenyt☐ kotoa)☐	15☐(n.12☐ vuotiaana☐ lähtenyt☐ kotoa)☐	16☐(13- vuotiaana☐ lähtenyt☐ kotoa)☐	16☐(12- vuotiaana☐ lähtenyt☐ kotoa)☐
Valmistava ☐ opetus/kieliopetus ☐	kyllä☐	-☐	Kyllä☐	Kyllä☐	Kyllä☐	Kyllä☐	Kyllä☐
Peruskoulu ☐	Lähtömaassa☐	Suomessa☐	Suomessa☐ (10-11☐ vuodessa)☐	Lähtömaassa☐	Lähtömaassa☐	Synnyinmaassa/Suomessa☐	Synnyinmaassa/Suomessa☐
Kymppiluokka ☐	kyllä☐	-☐	-☐	-☐	-☐	-☐	-☐
Toiselle ☐ asteelle ☐ valmistava ☐ opetus ☐	Kyllä☐	-☐	-☐	Kyllä☐	Kyllä☐	☐	-☐
Toinen ☐ aste ☐	Lukio☐ lähtömaassa☐ (ei☐ tod.)☐ AOL,☐ suoritettu☐	Lukio,☐ suoritettu☐	AOL,☐ suoritettu☐ AOL☐ oppisopimus-opinnot☐ meneillään☐	Lukio☐ lähtömaassa☐ (ei☐ tod.)☐ AOL☐ ,☐ vuosi☐	AOL,☐ vuosi☐	Toiveissa☐	AOL,☐ vuosi☐
Korkea-aste ☐	Toiveissa☐	AMK,☐ suoritettu☐	-☐	Toiveissa☐	Toiveissa☐	-☐	-☐
Urastus ☐ ikä ☐ hetkellä ☐	Töissä☐	Töissä☐	Töissä/opiskelija☐	Opiskelija☐	Opiskelija☐	Aikuisopiskelija,☐ peruskouluopetus☐	Opiskelija/töissä☐
Oleskelulupa ☐/ kansalaisuus ☐	Suomen☐ kansalaisuus☐	Suomen☐ kansalaisuus☐	Suomen☐ kansalaisuus☐	Jatko-oleskelulupa☐	Jatko-oleskelulupa☐	Oleskelulupa☐	Suomen☐ kansalaisuus☐
Asuminen ☐	Yksin☐	Kommuuni/yksin☐	Lapsuuden☐ perheessä☐	Yksin☐	Lapsuuden☐ perheessä☐	Yksin☐	Yksin☐
Vanhemmat ☐	Ei☐ tietoa,☐ Suomessa☐	Kuolleet☐ (aiemmin☐ isä☐ Suomessa)☐	Isä☐ kuollut,☐ äiti☐ Suomessa☐	Suomessa☐	Suomessa☐	Synnyinmaassa☐	Isä☐ kuollut,☐ perhe☐ muualla☐
Vanhemmat ☐ töissä ☐ Suomessa ☐	--☐	?☐	Ei☐	Ei☐	Ei☐	--☐	--☐
Tullut ☐ Suomeen ☐	Yksin☐ turvapaikanhakijana☐	Perheen yhdistämisen☐ kautta☐	Perheen yhdistämisen☐ kautta☐	Kiintiöpakolaisena☐	Kiintiöpakolaisena☐	Yksin☐ turvapaikanhakijana☐	Yksin☐ turvapaikanhakijana☐
Lähtömaanosa ☐	Afrikka☐	Afrikka☐	Afrikka☐	Lähi-itä☐	Lähi-itä☐	Lähi-itä☐	Lähi-itä☐